

HÍD

IRODALOM · MŰVÉSZET
TÁRSADALOMTUDOMÁNY

HERCEG JÁNOS, VARGA ZOLTÁN

ÉS MILISAV SAVIĆ NOVELLÁJA

JUNG KÁROLY, MAURITS FERENC, HOLTÍ MÁRIA

ÉS SZÜGYI ZOLTÁN VERSEI

RÉSZLET BRASNYÓ ISTVÁN ÚJ REGÉNYÉBŐL

DANIJEL DRAGOJEVIĆ: ESSZÉK A KITALÁLÁSOK
KÖNYVÉBŐL

HÓDI SÁNDOR TANULMÁNYA AZ ÖNGYILKOSSÁGRÓL

TAMÁS GÁSPÁR MIKLÓS: MAXIMUM VAGY
ABSZOLÚTUM?

A VAJDASÁGI ÉPÍTÉSZETI SZECCESSZIÓ
TÖRTÉNETÉBŐL (I.)

KÖNYV-

SZÍNHÁZ- KRITIKA

KÉPZŐMŰVÉSZETI

1979

Január

HÍD
IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
FOLYÓIRAT

Alapítási év: 1934
XLIII. évfolyam

SZERKESZTŐ TANÁCS

Ács Károly, Andruskó Károly, Bányai János, Blahó József, Bordás Győző,
dr. Bori Imre, dr. Burány Béla, Burány Nándor, Deák Ferenc, Gál László,
Lackó Antal, Németh István, dr. Pap József, Pándi Oszkár, Petkovics Kálmán,
Sinkovits Péter, Sróder János, Szabó Ida, Szekeres László, dr. Szelei István és
Vicsek Károly

A Szerkesztő Tanács elnöke: dr. Pap József
Fő- és felelős szerkesztő: Bányai János
Szerkesztő: Bordás Győző
Műszaki szerkesztő: Kapitány László

TARTALOM

Herceg János: Balett (novella) 1
Jung Károly: Gyászének Sótanyi István halálára (vers) 15
Brasnyó István: Deleatur (regényrészlet) 17
Maurits Ferenc versei 35
Szűgyi Zoltán versei 37
Holti Mária versei 41
Varga Zoltán: Két rosszcsont (novella) 44
Milisav Savić: A farkas (novella) 50

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

Danijel Dragojević: Esszék a *Kitalálások* könyvéből (esszé) 56
Hódi Sándor: A „meghívott” halál (tanulmány) 68
Tamás Gáspár Miklós: Maximum vagy abszolútum? (tanulmány)
77

HAGYOMÁNY

Katona Imre—Lábadi Károly: Császár tömlőcéből szabadult úr-
fiak 90
Bela Duranci: A szabadkai Leovits-palota 106

BALETT

HERCEG JÁNOS

Előbb két fiatal nő jött be, fehér ruhájuk derekán keskeny fekete bőrszíjjal, amely karcsúra szorította őket. A fejükön széles, lepkeszárnyas, keményített főkötő volt, amelyet az irgalmas nővérek viselnek drága nyugati szanatóriumokban. De nem voltak apácák, csak a kosztümjük keltette ezt a látszatot. Szájukat rúzsozták, szemük alatt két fekete félhold feküdt. Kezüket ruhájuk bő ujjába dugták, amíg kimérten, kihúzott derékkal odaálltak az ajtó mellé, egyik az egyik oldalra, másik a másikra. Ott mereven megálltak, tekintetüket ránk emelve mosolyogtak.

Aztán kinyílt a kétszárnyas ajtó, és betáncolt rajta az együttes.

Természetesen zeneszórá, amelyet egy hosszú, fekete zongora szolgáltatott a terem sarkában, egy hajlott hátú úr kezei alatt. Debussy Pelléas et Mélisande-ját játszotta, a megszokottnál talán kicsit érzelmesebben, s mivel az arcát nem lehetett látni, csupán a felfordított teknőhöz hasonló hátát, fekete szemüveget is elképzelhetett rajta az ember, mint a régi éjszakai zengerájok zongoristáin. Az ajtó mellé, az apácák helyett pedig a vastag madámot, aki gyűrűs szivart szívott a kassza ketrecében ülve, dupla csipegallérral kövér nyakán, s előtte talpas pohárban állt az elmaradhatatlan karlócai ürmös. Mindez persze merő képzelgés volt a kissé édeskésre sikerült vagy szándékosan úgy játszott muzsika hatása alatt.

— Na, mit szól hozzá? — kacsintott rám mister Labash, ahogy a zsüri tagjai néznek össze egy-egy jelentősebb produkció után. — Megy ez jól, igaz?

Mert persze nem bordélyházban voltunk, bár sokaknak bizonyára az ellen se lett volna semmi kifogása a kemény gyakorlatok helyett. Akik ugyanis tipegő tánclépésekkel, ha nem is lábujjhegyen, de feszes fekete trikóban bejöttek, nem zergelábú kislányok

és kificamított derekú lányos arcú fiúk voltak, hanem öreg nők és férfiak. Az se lenne túlzás, ha azt mondanám, aggastyánok és matrónák, zörgő csontú idős hölgyek, akik ősz hajukból szálnalmas frufrút húztak a homlokukra, és vastag bajszú, nagyhasú parasztemberek.

— Ollá, ollá! — kiáltotta el magát reszelős hangján mister Labash, és még tapsolt is hozzá, amitől kicsit felélénkült a haláltánc, s a zongorista még púposabb lett az igyekezetben, hogy dallamossá tegye Debussy akkordjait.

A látvány ijesztő volt. Ha nem néztem volna mister Labash vidáman megelégedett borvirágos képébe és ha nem hallottam volna a Pelléas et Mélisande álmosan réveteg, majd izgatottan felcsapó tételeit, tébolydában éreztem volna magamat. De jól tudtam, hol vagyok. Kődobásnyira a Dunától, amelyet ezen a szakaszán egészen széles fűzfaerdő szegélyez, mögöttünk egy múlt századbeli copf stílusban épült, örökzölddel felfuttatott kastéllyal, amely ma múzeum, csak nem lehet belépni a termekbe télen, mert az ember megfullad a parkettlakk és a molyirtó szerek bűzében. Az erdőn túl és a Dunán túl a hegy vonul, zöld hajlataiban fehér prэшázakkal. Innen lövette 1848-ban Hrabovszky tábornok ágyúival a várost, senki sem tudta, miért. Talán már akkor is komlóskertek voltak itt, s távcsövével tisztán láthatta a generális a kék szoknyás, komlót szüretelő asszonyokat és lányokat, néha még éneküket is átvihte a Dunán a szél.

— Nem tudom, mit mondjak — dadogtam, amikor a zongorista felállt, a kétszárnyas ajtó kinyílt, s mindannyian mélyen meghajtották magukat előttünk, mi pedig egy keskeny kijáraton kiértünk az éjszakába. — A vének fekete miséje? Tömegőrület?

— Nyugodjon meg, kedves barátom — felelte fölényesen mister Labash. — Sem ez, sem az. Egyszerűen emberbaráti gondolat vezérelt, amikor megszerveztem ezt a kis táncos, zenés szeánszot. Nálunk, odahaza Oaklandben nagyon divatosak ezek a tetet-lelket egyként felfrissítő balettetek. Az öregek otthona ilyen rendezvények nélkül, hetenként kétszer, el se képzelhető.

— És hogy szedte össze ezt a tíz-egynéhány szerencsétlen öregget?

— Egyelőre tizenketten vannak. De majd lesznek többen is. És miért szerencsétlenek? Amint láthatta, nagyon boldogok itt. Nem figyelte azt a kis hajlott hátú nagymamát? Nem vette észre, hogy majdnem térdmagasságban tudja már emelni a lábát? S arcáról el

nem tűnik a megdicsőült mosoly. Csodálom, hogy magát nem ragadta el ez a látvány!

— Mister Labash, ne haragudjék, de maga örült! Hogy elragadt volna? Visszataszító volt! Undorító! A strandokon se bírom nézni a virágos bikiniben fürdő vénasszonyokat. Inkább kimegyek a nyílt Dunára, ahol nem látok senkit, vagy beérem otthon a káddal.

— Nem is sajnálja őket? Emberbaráti szempontok se mozdulnak meg magában? Kár! Azt hittem, méltányolni fogja fáradozásaimat...

Egészen letört. Mélabúsan helyezte át szája egyik sarkából a másikba a rágógumit, s én köszönés nélkül otthagytam.

*

Felháborodásomat, amely nem nélkülözött egyféle lappangó rémületet, nemcsak ez a képtelen attrakció váltotta ki. Más is volt mögötte. Már amikor felhangzottak a nyitány első akkordjai, átfutott rajtam az öröm. Hiányos zenei műveltségem ellenére felismertem Debussyt. Pontosabban ezt a balettjét, amelyet Zizivel láttunk három év előtt a párizsi operában.

Olcso társasutazással mentünk ki hat napra. Jenő Kuwaitban volt olajkutató főnök, vagy mit csinálni, Kisjenőt az iskola levitte a tengerre, s amikor Zizi felhívott, pedig éjfél voltam nála előző este, hogy benne lennék-e egy kis kiruccanásban, hát boldogan benne voltam.

Zizi imádott utazni. És jóllehet engem is mindenhol elcipelt, hol Madrid utcáin űdöngtünk céltalanul, hol a Néva partján ültünk és néztük a vizet meg a hagymakupolás tornyokat, ámuldozva és diákosan nagyokat röhögve, engem néha mégis elfogott valami hülye féltékenység, s azt mondtam:

— Te nem is engem szeretsz, csak az utazást. Csak mozogjon valami a feneked alatt, s máris jól érzed magad.

Rómában voltunk egyszer éppen, amikor elfogott ez a kishitűség, mire Zizi hangos nevetéssel futott fel az Angyalvár márványlépcsőin, úgyhogy felhúzott szemöldökkel néztek utána a szigorú kispapok, s két egymásba karolt kövér amerikai nő a pofámba röhögött, mivel fogalmuk se volt róla, űk maguk milyen szánalmasan neveltségesek a vastag combjukhoz tapadó selyem nadrágban.

— Te, gyereink az Operába! — mondta váratlanul akkor este Párizsban, mivel a társaság szétszűllött, a férfiak elzarándokoltak

a Place Pigalle-ra, ahol a bárcások állítólag ingyen mutatják meg magukon az izgalmas látnivalót, az asszonyok römiztek a szálloda halljában, vagy a tévét nézték, mi meg szokásunkhoz híven csavarogtunk.

— Jó! — feleltem bután. — Csak hát úgyse kapunk jegyet.

De kaptunk. Fenn a negyedik emeleten, két egymás melletti páholyban egy-egy pótszéken. Fenn voltunk a mennyezet aranyozott boltívei alatt, s lenn a mélyben egyhangú zsongással várta az előadást a földszinti közönség.

Persze a színpad is mélyen alattunk volt, úgyhogy amikor felment a függöny, a szuffiták lila égboltja olyan volt, mint amikor a tenger vizében az algás sziklákat látja az ember. Minden lila volt. Még az öreg zsidó szakállá is, aki a hold udvarában hegedült, s a halfarkú lány, testéhez tapadó rövid ujjas trikóban úszott át a fejek fölött, számunkra azonban madártávlatban mégis. És ő is lila volt.

Hátranéztem a fejek között, mire Zizi hálásan visszanézett, arra azonban már nem volt se mód, sem alkalom, hogy közöljem vele, amit lát: Marc Chagall díszlete. De a lányról és az öreg hegedűsről alighanem ráismert ő is. Mert műsort már nem kaptunk. Szerencsére valaki otthagytott egyet előadás után a páholy párkányán, azt kaptuk fel és vittük magunkkal, hogy egy biztróban halsalátát vacsorázva, amit rózsaszínű bozsoléval locsolgattunk, újra átéljük a csodát.

Amikor már kibontakozott a balett meséje a színpadon, s ebben a lila fényben sejtelmesen érezhetővé vált a szerelem, tisztán és szinte testen túli varázslatában a táncnak, és mégis erotikusan, megint hátranéztem, de Zizi ezt nem vette észre. Bosszantott, hogy nem én ültem az ő helyére, akkor legalább láthattam volna egész este a páholy félhomályában, amely alatt a balett lassú ritmusában hullámozott ez a lila fény, akár a tenger. Mondtam is neki vacsora közben:

— Úgy szerettelek volna időnként látni abban a lila fényben. Ne neved! Úgy éreztem, nemcsak megosztoznom kell veled az élményen, de meg is kapaszkodnom benned, mint amikor szakadék fölé hajol az ember.

Zizi elkomolyodott, letette a poharat, pedig inni akart, s azt mondta:

— Jaj, te is, drágám? Talán megérezted, ami napok óta bennem bujkál és minden erőmre szükségem volt, hogy ne beszéljek róla.

Elakadt a lélegzetem. A néger lány felemelte az üres üveget, és kérdően rám nézett, hogy hozzon-e még egyet: Oui, madame! — mondtam, de Zizi akkor már a szemét törölgette csipkés szélű zsebkendőjével.

— Nem mondtam neked, még a múlt héten levelet kaptam Kuwaitból. Jenő kollégája írta, valamilyen Milorad. Jenő kórházban fekszik, szívrohama volt. A doktorok semmi jóval nem biztatják. S a levélíró szerint Jenő nem is vigyáz magára. Változatlanul cigarettázik, felkel, járkál, pedig mozdulatlanul kellene feküdnie. Ne találkozzunk most egy ideig, drágám. Pedig épp most lenne rád nagyon nagy szükségem. De nem merek a fiam szemébe nézni, ha annak az embernek baja lesz.

Jenő nem halt meg. Hazahozták. Kiderült, hogy nem is infarktusos volt, hanem feltehetőleg valamilyen egzotikus fertőzést kapott, aminek a szívroham csak előjátéka volt. Most megmerevedve, mozdulatlanul fekszik otthon, és Zizi ápolja. Megőszült, és nem festi a haját, összetört, öreg asszony lett azóta belőle.

*

Nem szeretem a rendőrséget. Röstellem bevallani, de félek tőle. Gyerekkorom óta bujkál bennem ez a félelem. S aztán még csak rétegekben rakták rá az újabb félelmeket a háborús évek. Most mégis elmentem a bűnügyi osztályra.

— Ó, hát hogyan ismerném! — mondta a nyomozó a telefonba, miután bemutatkoztam, s eléggé ostobán, talán az említett félelem miatt, azt találtam kérdezni, nem tudom, ismer-e. — Délutánonként nagy, barnafoltos bernáthegyit sétáltat a parkban. Mindig sajnálom szegény kutyát, hogy szájkosarat tesz rá, holott a szeméből sugárzik a jóindulat, s maga a megtettesült szelídség.

— Ez a szabály, mit csináljak!

— Ugyan, szabály! — vágott a szavamba hanyag fölényvel. — Nem szabad mindent olyan komolyan venni. Hát akkor miről van szó?

— Mister Labash érdekelne. Riportot készülök írni, s elkerülhetetlen, hogy ne tegyek fel ezzel kapcsolatban egy-két kérdést éppen önöknek. Tehát, ha megengedi...

— Labash Jano! Ez a gazdag amerikás bácsi, aki megvette a g.-i nagykoszmát, és valamilyen diszkoklubot rendezett be. Hogyan! Hogyan! De hát ne így telefonba, kedves uram! Igazán örülnék,

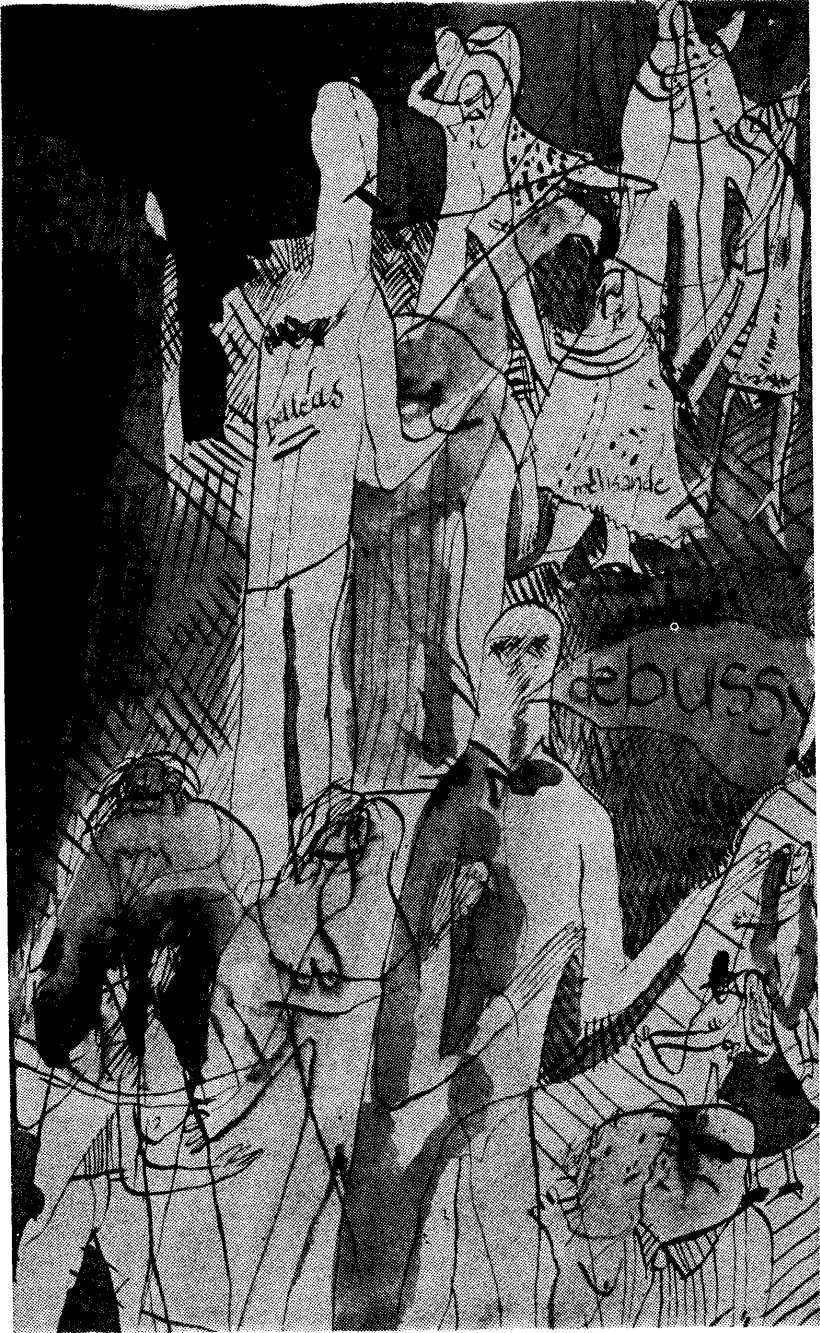
ha személyesen is megismerhetném! Mert az írásait, talán mondanom sem kell, mindig élvezettel olvasom. Egy kávéra és egy pohárka vinjakra, jó? Várom!

„Vágódtál volna hanyatt, vén marha, amikor a telefonhoz léptél!” — korholtam magam az elhamarkodott ötlet miatt, de most már késő volt, s előre kell bocsátanom, hogy kellemesen csalódtam a nyomozóban. Sőt, mintha egy időre meg is szabadultam volna az említett permanens félelemtől. Valósággal megkönnyebbülve léptem ki a barnára lakkozott tölgyfakapun, amelynek kémlelőnyílása mögött egy tagbaszakadt rendőr feszes vigyázzba vágta magát, amikor visszaadta személyazonossági igazolványomat.

De addig, nagy ég! A poklok kínját álltam ki. Először is úgy éreztem magam, mint valami besúgó, aki annyira lealjasult, hogy elmegy feljelenteni azokat a szegény öregeket, akik isten tudja miféle szektában áldoznak a maguk istenének. Hát oly fontos volt nekem ez a riport? Ott az olajgyár, ott a szövetség, és ott a vadaskert, ahova sörhasú németek járnak kilőni az eléjük terelt szarvast, hogy aztán csizmás lábukat könnyedén a kimúlt vad szügyére téve, büszkén nézzenek bele a lencsébe. És mindenütt van egy igazgató, akit csak a forma kedvéért kell megkeresni, hiszen az ember úgyszólván tudja, mit fog mondani. Nem, nekem pont ilyen bizarr téma kellett!

És ha már belebotlottam, akkor minek ez a nagy felhajtás? Mért kellett felháborodnom? Az iszonyattól? Gyáva alakoskodás! A kor annyi förtelmes, embertelen dolgot tárt elém, és valamennyit túléltem. Szégyenérzet nélkül! Még csak cinkosnak sem éreztem magamat azon együgyű oknál fogva, hogy mindig megvolt bennem az óvatos elhatárolás készsége. Nincs hozzá közöm, mondtam magamban, s ha elítéltem is az embertelenséget, attól még nyugodtan aludtam.

— Ráismert a zenére? Érdekes! — tűnődött cigarettája füstje mögött a nyomozó, egy középkorú, magas, fekete férfi, aki érces, mély hangon beszélt, s mivel akkor még bennem motozott a megszokott szorongásom, az volt az érzésem, hogy keresztüllát rajtam, s talán azt is tudja, hogy Zizivel voltam az operában. Hiszen ezek mindent tudnak! Ezért inkább Chagallra tereltem a szót, a holdban hegedülő öreg zsidó szuggesztív képére, a lila fényekre, a balletkar fölött elúszó halfarkú lányra, akinek most egészen tisztán és élesen láttam a fekete pikkelyeit a homorított derekához tapadó lila trikó alatt.

— Á, hazamehetne most már az a festő — mondta a nyomozó, mint akinek esze ágában sincs belemenni holmi szentimentális elmélázásba. — Nem olyan szigorúak már az oroszok! Lefogadom minden pénzbe, hogy Korcsnojnak se görbülne meg a haja szála, ha visszamenne a családjához.

Tölteni akart a poharamba, de ellenkezésemre letette az üveget, hátradőlt a székén, s miközben kedélyesen malmozni kezdett a hasán, egy hanggal magasabban, majdnem kiáltva megjegyezte:

— Hát akkor Labash balettje alaposan eltorzította a maga legszébb élményét. És még díszlet se volt, csak a zene, amit Miroslav játszott a zongorán. Hogy hívják? Pelléas et Melisande?

Úgy éreztem magam, mint akit lelepleztek. Hát ez a nagydarab egyszerű ember egyből megfejtette a titkomat, megdöbbenésem, iszonyatom és felháborodásom igazi okát. Most már az egész ügyet jóval egyszerűbbnek láttam. És a továbbiakban nyugodtan hallgattam végig a nyomozó igazán gentlemanlike felvilágosítását, sőt egész korunkra kiterjedő józan megállapításait.

— Na miért? — nézett fel rám valami gyermeki mosollyal. — Ez a Labash negyven évvel ezelőtt ment ki az Egyesült Államokba. Itthon az Albusban volt szappanfőző, de hát akkor még egy kis kóceráj volt az egész gyár, s hol volt munka, hol nem volt. Most meg úgy jött haza, mint dúsgazdag ember. Havonta ötezer dollárt utal át a bankja. Ennyi pénzből még egy kisebbfajta vallást is lehet nálunk alapítani. És nem mindegy, templomba járnak-e azok a szegény öregek, vagy az ő tánciskolájába, ahol még forró zuhany is vár rájuk és gondos ápolás? Ljubinka, a pszichológusnő megbeszéli velük lelki bajaikat, míg az ápolónő, Negoslava keze ügyében mindig ott vannak a nitritek, ha valakinek egy kis baja lenne a szívével. Azért mondom, kedves uram, ne izgassa magát fölöslegesen. Láthatja, mi van Nyugaton! Az öngyilkosok szektája s a vörös brigádok terrorja távolról sem enged összehasonlítást ezzel az ártatlan játékkal. És még valamire megkérem. Ha megírja azt a riportot, rólunk ne tegyen említést benne. Amit mondtam, mint magánember mondtam olyasvalakinek, akit régtől fogva tisztellek és becsülök.

— Kitüntet a bizalmával! — feleltem készségesen, amiért máskor szembeköptem volna magamat.

A riport megírásáról persze lemondtam. Végre megértettem, amit oly soká nem akartam megérteni, hogy nemcsak a szakmának, a témakörnek is megvannak a maga sablonjai. Miért akarok én még mindig átnézni a falon! Akár csak egy ilyen különös, vagy morbid, vagy perverz jelenség ürügyén, mint ez a balett!

— Hallo! — recscent rám már messziről mister Labash, míg a lokálja felé tartottam. — Még mindig nem láttam a maga cikkét! Pedig naponta átlapozom azt a rohadt újságot, de mindig csak Kambodzsza meg Izrael, ami engem nem érdekel. A lélek megváltásáról egy bűdös szó nincs benne. Pedig hát mégiscsak ezt kellene rendeznie az embernek, mielőtt eltűnik ebből az árnyékvilágból! Remélem, ebben egyetért velem!

Jan Labash, mint ebből is látható, primitív ember maradt annak ellenére, hogy milliomos lett — dollárban! —, s havi ötezres tételekben küldték neki a kamatokat. S mivel az olvasás se tartozott napi programjába, talán inkább csak hallomásból tudott meg homályosan valamit Buddháról és a nirvánáról, a teljes megsemmisülés örök békéjéről, amelynek fagyos lehelete a hámezőkről egy bizonyos kor után már megérinti az embert. A halálnak ezt az előreküldött kis szélfúvását szerette volna kicsit elhárítani mister Labash, persze egy szappanfőző módján kísérletezve a „lélek megváltásán”, ahogy mondani szerette, balettel, zuhanyozóval s az irtalmas nővéreknek beöltöztetett nőkkel.

— Mondja, miért olyan fontos magának az a cikk? — kérdeztem vissza, mintha nem azért toppantam volna a lokáljába, miközben utána következő kitartó lábatlankodásomra semmivel se tudtam volna magyarázatot adni.

— Nézze, én tisztában vagyok vele, mi a reklám! Anélkül nem megy semmi. És ha már belefogtam, nem akarok megelegedni ezzel a hat párral, tizenkét emberrel. Ekkora rezsivel itt kétszer ennyien is elférnének!

— Nekem ugyan több dolgom lenne velük — szól közbe Ljubinka, míg a tükör előtt állt, és a fehér fityulát tette a fejére éppen. — Elegem van a tömegeből. Azért hagytam ott a gyárat, mert valósággal elborított kétezer ember lelki nyavalyáinak szennyes adata.

Kinn ültünk a terem melletti kisebb szobában, amely iroda is volt, mister Labash rolós íróasztalával, s öltöző meg társalgó is egyben. A nyitott íróasztalon papírok heverték, egy nagy harapó-

fogó és egy hajkefe. Pár szál haja volt mister Labashnak, azt most a tenyerével simította le, mielőtt Ljubinka felé fordult volna.

— Ó, hát erre nem is gondoltam! De talán vegyél magad mellé még valakit. Elhiheted, hogy nem akarok több munkát adni neked. Csak hát azt szerettem volna, ha kicsit megmozdulnak körülöttünk a tömegek.

Gustave Le Bon, aki megírta a tömegek lélektanát, ezekre a szavakra bizonyára megfordult a sírjában. Én azonban megfeledkeztem a tömegelmétről, mert a lányra nézve nem bírtam levenni róla a szememet. Most láttam, amíg a tükör előtt állt, s a főkötő lepkeszárnyát igazgatta, majdnem vállmagasságba emelve könyökét, amitől amúgy is nyúlánk alakja még jobban megnyúlt, s a csípő enyhe domborulataival ritmikusan hullámzó vonalat kapott; most láttam, milyen szép nő. Mandulavágású szeme, a már említett fekete félholddal, keskeny, érzéki ajka, s ahogy a szemével bársonyosan felnézett ránk, holott mi ültünk, ő meg állt, s hangjának tiszta csengése olyan tökéletes összhangban fejezte ki csodálatos nőiességét, amelyet csak nagyon ritkán lát az ember.

— Azért emeltelek ki abból a gyárból — mondta mister Labash csaknem panaszos hangon, s felállt szétártá karját, mintha meg akarta volna ölelni a lányt, erre azonban Miroslav, a zongorista felkapta fejét az ölében tartott képregényről, és kemény, kioktató hangon szólt rá a főnökre:

— Legyünk végre tisztában vele, hogy az egész balettnak, úgy, ahogy van, Ljubinka a lelke. Nélküle, az ő meggyőző és rábeszélő képessége nélkül a főnök ezt a tizenkét öreget se tudta volna összehozni. Meglesni a diplomamajtóban és hazakísérni őket, és beszélni, folyton beszélni, hogy mit jelent a ritmikus testmozgás, zenére, s aztán odaállni velük gyakorolni, miután Negoslava a zuhanyozóban magukhoz térítette őket, ez mind-mind az ő dolga volt.

— Nem vonom kétségbe... — kiáltotta mister Labash kétségbeesve, de a zongorista a kezében tartott újsággal legyintett egyet az orra előtt:

— Várjon! Értse meg, én ezt a heti két órát a zeneiskolán kívül máshol is megtalálom, s maga se marad muzsika nélkül. De Ljubinka nélkülözhetetlen.

Semmi jogom se volt beleszólni a hirtelen támadt vitába, s míg a legszívesebben én is a szép Ljubinka pártját fogtam volna mister Labash dilettantizmusával szemben, ugyanakkor mélységesen sajnáltam a szappanfőzőt. Mert még ismeretségünk elején meggyőnta ne-

kem viszontagságos élete egész történetét, úgyhogy emberileg is közel kerültem hozzá. Tragikomikus ötlete ezzel a borzasztó balettel ugyancsak érthetőbbé válik, amikor a honvágyáról beszélt, hogy esztendőkön át megjelentek álmaiban a komlóskertek zöld lugasai, s a falu a kékre, pirosra és sárgára festett házaival, melyekből bőszoknyás asszonyok léptek ki szögletesre kötött batyukkal a hátukon, s indultak el a meséskönyvekből való utcákon a városok piacai felé.

— És akkor meghalt a feleségem — tette hozzá bánatosan —, mire elhatároztam, hogy hazajövök és jót teszek embertársaimmal. Az öregeket választottam, mert én is öreg vagyok.

Most azonban már nem volt időm a részvétre. Előbb Ljubinka hagyott ott bennünket, hogy aztán a teremből először a skála futamát halljuk, majd felhangozzék Debussy számomra felejthetetlen remekművének nyitánya. Ezért jöttem ide, ezt hallgattam mindig és újra. Az öregek balettjére, a haláltáncra többé nem voltam kíváncsi, ez különben is kizárólag az ő öncélú dolguk maradt. Lehunytam a szememet, és a másik balettet láttam, s az örök szerelem szimfóniáját hallottam a zongora kicsit olcsóra hangolt érzelmessége helyett: a puzon ünnepélyesen éles harsogását követő fuvola egyszerre selymesen csábító és andalítóan megadó hangjaival, amit az oboa fátyolos szopránja kísért messziről, ahogy a faun sípját kíséri a sűrű lombok közül a madarak éneke.

De hát ez is csak utánérzés volt, a képzelgés felfokozott állapota, ahogy bizonyos korban ellágyulva és kétségbeesve rohan az ember az emlékei után. Hiszen nem voltam sokkal fiatalabb mister Labashnál.

*

Zizivel három év előtt megszakadt a kapcsolatom. Még megittuk az egész üveg bozsolét, s minden aprópénzemet otthagytam a néger pincérlánynak az asztal márványlapján, mire az cipógomb-szemével kicsit elmosolyodott, s azt mondta halkán, merci bien, ami Párizsban már Ady idejében nem volt szokás, s Zizi nem szólt rám, mint máskor, miközben pajkosan még hátba is vágott: Ne vágj fel, kisapám, úgyis meglátszik rajtad messziről, hogy balkáni vagy!

Jött mellettem, szinte elfeküdve puha mellével a karomon, és sírt. Kitartóan és vigasztalanul. A metró folyosójának egyik kanyarjában két pederasztá enyelgett, egy mély hangú, vékonydongá-

jú, pepita nadrágos fiatal, s egy idősebb kövér, aki vékony hangján úgy nevetett, mintha csiklandozták volna. Utóbbit szabad kezemmel durván félrelöktem, s ha csak egy szót szól, leütöm, mint a kutyát. De hallgatott, s éreztem, hogy szánakozva néz utánunk. A buziknak van egy hatodik érzékük a szerelmi drámákhoz.

És a mienk az volt. A lemondás, az elválás búcsúja. Zizi Párizstól Belgrádig végigsírta az egész utat, úgyhogy már a légikisasszony is megsokallta, s odajött megkérdezni, miközben a komikusan félreCAPOTT kis sapkája is részvétellel volt ezúttal tele, mit tehetne érte?

Zizi arra kért, ne írjak, ne hívjam fel, ne keressem mindaddig, amíg ő nem ad életjelt magáról. Nagyon nehéz volt, de tartottam a távolságot vele. Egy ideig néha még utána osontam, kapumélyedésekben leselkedtem hajnalonként, amikor piacra ment, s így láttam megöregedni. Abban reménykedtem, egyszer mégis visszanéz, mint az opera páholyában, amikor Mélisande Pelléas karjába hanyatlott, és peregni kezdtek a dobok, de nem. Ha érezte is, hogy ott vagyok mögötte, nem nézett vissza, s így múlt el három év.

Most hirtelen elhatározással felhívtam.

— Zizi, én vagyok!

Csend. Hosszú, süket csend.

— Zizi, nem ismered meg a hangomat?

Ez egészen hülye kérdés volt. Nem kellett, hogy a hangomról ismerjen rám, hiszen senki a világon nem hívta Zizinek, csak én.

— Tessék! — felelte végre száraz, érdes hangon, mintha homokot tartott volna a szájában. — Mégiscsak eszedbe jutottam egyszer?

— Egyszer? Nem volt nap, Zizi, hogy ne gondoltam volna rád!

Hallgatott. Belebődültem a készülékbe:

— Zizi, értetted, amit mondtam?

— Nem írtál — felelte —, nem hívtál fel, nem kerestél. Három éven át!

Hangja változatlanul kemény volt.

— De hiszen te kértél rá! S ha tudnád, mennyi önuralmamba került, hogy kérésednek eleget tegyek! Volt úgy, hogy felriadtam éjszaka, mintha szólítottál volna. S ilyenkor úgy éreztem, semmi értelme az életemnek.

— Szólítottalak is. Talán megérezted. Amikor már úgy tűnt, nem bírom tovább a kínlódást Jenővel, s aztán magammal. Miómám volt, megműtöttek, abban reménykedtem, hogy nem élem túl.

S mielőtt elaltattak, Kisjenőre gondoltam és rád. De nem részletezem a bajaimat. Egy regényben sok lenne ennyi baj. Már a közepén a sarokba vágnák, nem olvasnák tovább. Nem is untatlak vele. Mindenesetre köszönöm, hogy felhívtál.

— Várjál, Zizi! Ne tedd le még a kagylót! Valamit el kell mondanom neked. Emlékszel még Pelléas et Melisande-ra?

— Utolsó esténkre? Azt nem lehet elfelejteni.

— Ó, drágám! Nekem most oly rettenetes találkozásom volt ezzel az élménnyel, hogy képtelen vagyok megszabadulni a hatásától. Hallassz engem?

— Igen! Mondd tovább!

— Képzeld, egy őrült amerikai táncsoportot szervezett, kizárólag öreg nőkből és férfiakkból... Egy baletet...

— Öregekből? Hol?

— Itt egy faluban.

— Rém gusztustalan látvány lehet. És?

— Ez valamilyen szekta. De nem is ez az érdekes, hanem az, hogy a zongorista Debussy balettjét játssza végig...

Csend. Csak a telefon halk zúgása volt hallható és egy ismeretlen kásás férfibasszus foszlányai messziről.

— Zizi... Ha eljönneél egyszer te is...

— Nem, nem! S ez különben is hülyeség. Nem szólva a bajaimról. Kisjenő hazahozott egy nőt azzal, hogy tekintsem a feleségének. Most volt tizenkilenc éves, állása nincs, katona se volt még, szóval a nőt is nekem kell eltartanom. Hagyjuk hát ezeket az értelmetlen dolgokat. Kedves volt, hogy felhívtál. Kár, hogy három év után, amikor már minden elmúlt. Isten veled!

*

Hetek múltak el. Többé nem mentem mister Labash műintézetébe. Azután, hogy Zizivel beszéltem, s megértettem én is, hogy minden elmúlt, még bizonyos irtózás is elfogott, valahányszor az a haláltánc eszembe jutott. Egy reggel azonban ismerős hang hívott fel. A nyomozó volt.

— Hát vége a balettnak, kedves uram! És vége Jano Labashnak is.

— Hogyhogy?

— Úgy, hogy felakasztotta magát. Búcsúlevele egyetlen sorból állt: Semmi értelme többé az életemnek. Ugyanis Rodolpho megszöktette Ljubinkát.

— Rodolpho? Ki az?

— Hát a balettmester. Nem ismerte? Miért, mit gondol, maguktól táncoltak azok az öregek? Rodolpho tanította be a táncokat Ljubinka asszisztálása mellett, s amíg az öreg Labash a háttérben a gumit rágta, szerelem szövődött közöttük. Most csak azt nem tudjuk egyelőre, hogy az öreg is szerelmes volt-e a lányba, vagy azért lett öngyilkos, mert a szektája szétzüllött.

— Minden így züllik szét — mondtam mélabúsan.

— Hogyhogy minden? Mire céloz?

— Én még hallottam a trombonok és fuvolák feleselését a holdudvarban ülő öreg zsidó hegedűjével, és láttam a halfarkú lányt . . .

— Ja? Az más! De látja, ez a mi egészséges klímánk nem felel meg holmi nyugatias szektáknak. Ezt írja meg! — fűzte még hozzá diadalmasan, és letette a kagylót.

GYÁSZÉNEK SÓTANYI ISTVÁN HALÁLÁRA

JUNG KÁROLY

Hát miért mentél el mégis, Sótanyi István?
Most ki siratja majd el halálomat?
Ha ropog a hó, fagyott lószar, jég reped,
Szétfutó aranykacsák közt aranyszavú;
Miért ejtetted ki az imát a te kezeidből?
A vastag ácsceruzát, a Szót, az élet Irkáját?

Nem így egyeztünk meg, bizony, Sótanyi István!
Most sirathatlak, bűnös visszasunyító,
S beleshetek akár az istállóablakon is,
Vak falakon keskeny ablakon, kaszapenge élén,
Az égnek kanyarodón, rajta az átdöfött Hold!
Szarvára öklelt szénakazlak, bukó hadak!

Miért hagytad itt a nyáját, Sótanyi István?
Magtalan asszonyoknak, papnak az igét?
Nézd: akár a kard, zuhan az ekevas az égen,
S nem a toronyban, de a földben zúg egy harang!
Jöhet már a jégverés is, lógó sárkánysörénnyel,
Végül a fekete vihar, mely koporsóm ledobja.

Hát pendüljön meg a gerinced, akár a húr!
Ott, a nehéz föld alatt, te Barbár Kard!
Te mindörökre eltékozolt zsoltár, hörgő Mise!
Mindannyiunk eltékozolt tegnappja, meg mája is;
Zörgő kocsiderékban pengő-villámló kaszaél!
Mondd, miért mentél te előbb haza, miért?
Mielőtt hazatérni egyáltalán szabad lett volna?

MEGJEGYZÉS

S. I. volt a falu utolsó parasztkántora; most már nem lesz senki ezen a világon, aki a hozzám hasonló bűnösök: vadházások, istentelenek, gyermekeiket meg nem keresztelők, vert táltosok, gyilkosok, öngyilkosok és más pogányok földbe kaparásakor hosszan kanyargó énekkel, nyáron verejtékben ködlő tekintettel, télen varjúhad havat keverő sokaságában a szemhatár végére átröppenve tisztességet szolgáltatson az embernek, miközben iszonyatos zúgással hallgatnak a harangok a toronyban, s a megfeszült kötelek szinte maguk vonnák, temetnék, rombolnák tonnás súlyú béklyóikat; most már úgy kaparnak majd el engem is, mint a kutyát: őszibarackfa tövébe, s száraz koponyámon átsüvölt majd a Dunáról odaszökő szél, ha egy szerelmes lány egy marék földet kiváj ujjaival alóla, hogy megszerezze magának az életet, a mindenkori folytatódás bűvöletét.

DELEATUR

(regényrészlet)

BRASNYÓ ISTVÁN

EGY TÉLI ESTE PANORÁMÁJA

A tetők ferde, egymást érő síkjáról már-már lecsusszan a szinte fényérzékenynek tűnő, vastag hó, de a hirtelen, már az alkonyattal csikorgóra forduló fagy ismét odatapasztja a cserepekhez — mindez a kora esti, szórványos utcai világítás felett történik, jókora magasságban, ahová talán csak egy-egy nem mindennapi koponya képzelete szárnyal, ér vagy hatol fel, emeletek fölé, téli kémények társágába, akár valami túlfűtött kandúrnyávogás, amíg csak el nem bódítja a kandallók huzatoló füstje, ez a megperzselt, mélyről szállongó és bőségesen áradó gáztömeg, amely a tél jellegzetes szagát adja, elnyomva a hó és a fagy illatát, amitől most összerándul és hajlíthatatlanná merevedik a padlásokra teregetett fehérnemű, a langyos műselymek színe pedig fakulni, bolyhosodni kezd, mintha köd futná be a tükrüket, a felejtés vagy a szűnni sehogyan sem akaró álmélkodás köde, simítások, markolászások, cibálások, és olykor — alkalmas pillanatban bekövetkezett — levetések emléke, őszibarackszínbe forduló délutánok és esték elmúlásának fájdogáló szorítása, amikor a tetőablak üvege rózsás fényeket tükrözött az utcára, és lentről a fiákerosok válasz nélkül maradó kiáltozásán kívül semmi más sem hallatszott: mintha az udvarokat tették volna tűvé valami magáról megfeledkezett utas miatt, aki rendkívül hosszú ideig várakoztatta nyilvánvalóan kétbalkezes társukat; majd méltatlankodásaikon túl, még az igazi, a szikrázó este beállta előtt, amikor tempós szárnycsapásokkal madarak húznak el a szemközti tetők és a távolabbi tornyok felett, megdermedt szivárvány-

ként egy idegen jelenlét, tekintet, kifejezhetetlen vagy kimutathatatlan szenzualitás verte be magát a szobák mind megközelíthetetlenebbé váló, parfümök illatával mérsékelt levegőjébe, mint valami gyúlékony gáz, erratikus, gazdátlan sóhajtás, tarkóra fújt forró lehelet, ami egyszerre reménytelenül bódító, s a hatása csillapíthatatlan, semmi esély sincs arra, hogy el lehessen oszlatni, meg lehessen szüntetni, mert kicsiny, vörös, viszkető és csiklandó bogyókat hajt a levegőben, akár a pomagránát belseje, ellepi, burkolja és öleli a testet — ó, valami nagyszerű őszi ízeit szabadítja ki vagy bocsátja szerte magából, réveteg és sajgó őszi ingereket, amelyekre csupán a test képes meglepő, felajzott és nervózus hangokkal válaszolni, valahonnan mélyről, leendő telek sötét és békeségesnek látszó torkából talán, egyre csak várva, várva valaki felhőtlen, sugárzó homlokú intrádájára, mint valami operettszínpadon, és egyszerre csak arra lesz figyelmes, hogy odakinn lehullott a hó, s a szomszédos szobában fűteni kezdtek, mielőtt itt még végleg kihunyt volna az ibolyaszínbe fúló, megkapó őszi parázslás, és elenyészett, kicserélődött volna az a sóvár levegő, amely mintha egyenesen a velencei San Marco-öbölből tódulna ide a káprázatos, tizianvörös fellegek alatt, még egy utolsót perdülve a mocskos, szeméttel telidobált Riva degli Schiavonin, a lezüllött és elnéptelenedett Grand Hotel Danieli küszöbén, ahol a portás tábornoki tányérsapkájának nyári fényveréstől összeropedezett ellenzőjét szennyes, kockás zsebkendővel tisztogatja, és a súlyos borulatban késő délutáni órákat kongat egy távoli toronyóra, miközben az óraütések mintha hullámot vernének a mindenütt szüntelenül jelenlevő, különben is hullámoktól forrongó vízen, amely már-már az égbe csap, vagy az égbolt fordult bele, akár egy pusztuló, alámerülő hajó teknője, s még talán bordáinak recsegését is közvetlen közletről hallani — s mily hirtelen szakad le a téli este, zavaros fényeket gyújtogatva maga előtt, és belélegezve az utcán járók leheletének páráját, magába nyelve a mély fényekkel villózó, fekete lakkcipők sugarát, a különleges kelmék szinte testetlen suhogását, megbújva a prémekben, a szőrmékben, a muffokban, a hajfürtekben, a kicsi tincsek között, melyek tehetetlenül, de kihívóan bukkannak elő érdekesítő női kalapok alól, valahonnan a formás fülkagylók mögül, és micsoda minőségét hirdetik a lapuló másodlagos hajzatoknak, szőrzeteknek meg a settenkedő delíriumoknak, mialatt bársonyos árnyalású pillantások detasálódnak, a testek mozgása vagy mozgatója ritmust vesz fel, az ajkak friss és piros vérben áznak,

szinte parázslanak, a sápatagra kendőzött orcák a púderreteg alatt pedig kigyúlnak, és a himbálózó, libegő, fényekkel úgyszólván egymást kergető vagy egymással incselkedő utcai lámpák oly játékát diktálják az árnyékoknak, hogy az esetenként bekövetkező váratlan növekedésük, hosszú kilengésük félutcányira nyúlik, majd sikoltva rántják vissza fejüket az épp előkanyarodó villamos kerekei elől, a fagytól felcincogó, mattezüst zúzmarától befutott sínek közül, amelyek felett kétoldalt az emeleti ablakok bölc és sárga derengésbe mélyedtek, akár a nagyon öreg emberek bőre, akiknek csonjtaiból végtelen idők fénné zsugorodott essenciája vetül, s hogy szemük már kiapadt, most bőrükkel igyekeznek látni is, szakavatottan szemlélni a havasan összetüremlő estében mind gyérbbé váló, és a lámpák fénykarimái alatt elenyésző, az időponthoz képest már-már jelentéktelen forgalmat, amikor is az élet, a mindenkori és szakadatlanul fel-fellobbanó létezés zárt helyekre teszi át szinte a mindenséget magába fogó, örvénylő fluxusát, bealkonyodott, de a havas felületek egyenletes fénytükrözésétől egyszerre szakállas, túlvilági fényekben felderengő szobasarkokban nassol, érzelmeskedik, vagy épp kivilágított, vékony szivarfüsttel áttört kávéházi és cukrász dai tükrökben méregeti, nézegeti és fontolgatja magát, igyekszik kitölteni a szómákat, megformázni a kebleket és kipárnázni az esett, kicsi hasakat, a soványka fenekeket, szigorúan meghúzott vonalú, gyapjas bozontba rejteti a vulvákat, amelyeknek érintetlenségéhez oly sokáig nem férközhet kétség, s hogy ezek a megrendítő, szánnivaló, férfitenyérnél végeredményben alig nagyobb hasak, hullámos, sima és selymesen pigmentált felületek a felszínük alatt létezésük legizgalmasabb, legképtelenebb és legértékesebb kalandjának lehetőségét hordozzák, korgatják és havas viharzásokkal lüktetik: ehhez sem férhet semmiféle kétség, csupán e kaland bekövetkezésének és feltétlen ismétlődésének és ismétlődésének időpontjai kérdésesek, hogy a társadalmi illetve társasági egzisztálás egyedi sikeressége mikor fog elfogadható, ranghoz illő, sőt, logikus szempontok szerint esetleg felemelkedéssel is kecsegtető nemi aktusban kicsúcsosodni, mely estélyen vagy mely szögletben, zugban, miféle titkon megbeszélte találkán gyűri és mezteleníti le a természet, a havas, a ködös, a dérbe bukott vagy a holdfényes az ezüst testet, ki közeledik majd feléje az éjszaka csillagaival leskelődő szemével, a sötétség zajából hallgatózó fülével, hogy a sötét lépcsőfordulóban elhaladva meghallja a vaskorlát fekete lakkal bevont, fém csipkerózsáinak esdeklő sóhajtasát, mintha tü-

zes, frissen kikovácsolt szirmaik az imént hullottak volna a hóra, s hirtelen egy köldöknyi lyuk olvadna alattuk, mélyről sötétlő, ami épp egy csillag helyének felelne meg valami kormos és szemetes műhely ajtajában, ahonnan még nem lapátolták el a havat. és a segédek ábrándjai az udvarra néző emeleti ablak párkányáról nyaldossák naphosszat a mélyen lelógó jégcsapokat, gazdátlan szemük ott rak fészket, mivel némelyikük a délutánok jöttén halvány, szinte vérszegény árnyékot látott elsuhanni a rezzenetlen csipkefüggöny rózsái mögött, s az árnyék, érintve a hímzett kacsokat, alig érzékelhető borzongást vont maga után, talán csak a tágra nyitott szem recehártáján, vagy mintha parányi üszök hullana a szempillára, mindegy, mivel az egész látvány nem lehet több egy napvilágnál megmutatkozó bolygó fényénél: a fenti test ugyanilyen megfoghatatlan, szándéka kiismerhetetlen, és valójában még a létezése sem egészen bizonyos... csak egy halszem villanása talán, amely nemsokára meghozza a korai estét, amit emlékezetében gyekszik megfürdetni vagy elolvasztani a gondosan elleplezett tuiat, ám a hó szerte oly makacsul tapad mindenfajta fel nem érkekelhető felületre, hogy szilárdság, magabiztosabb, el sem képzelhető annál, ami a hóval bevert, emeleti ablakok üvegéről dereng: szinte írni lehetne rájuk, meghökkentő és perverzül hangzó fogalmakat vetni fel rájuk, amik esetleg felgyújtanak a járókelők képzeletét, és a rosszul megvilágított lépcsőkön ötletszerűen felballagva idegen ajtók előtt állapodnának meg, s miután begörbített ujjukkal megkocogtatták a barna ajtókeretet, úgy váraoznának megadóan a szokatlan helyen, akár egy, a lábtörlőre helyezett, tétova és kellőképpen ki nem teljesedett fantázia, amelynek egyedül csak a célja világos; ezt azonban sehogyan sem tudja hamarjában elírni.

A HAL SZEME

Megérintve vagy felébresztve a közeli éjszakától, a pincék és a kapualjak rúgkapáló árnyékai, mint hentergő, téli denevérek, fejükről lassan a talpukra fordulnak, s görögve indulnak el a világos rések felé, ahonnan kíváncsian ki-kilesnek, és huzattól füttyögő hangon vihognak össze, majd egymásba kapaszkodva szökdécselnek tovább, amíg csak léptek nem hangzanak fel valahonnan, oda-fenn egy körfolyosón vagy valami átjáróház udvarán, kiszámít-

hatatlanul, legalábbis ami az irányukat illeti, de végül is, hosszas rétoválás után, s nehezen követhető, természet- vagy rendellenesnek tűnő lépések kinn, az utcán állapodnak meg, most már topogva, mintha csak a tulajdonos venné szemügyre háza homlokzatát — mindössze annyi bennük az elgondolkoztató, hogy nyilvánvalóan a kapu kinyitása nélkül jutottak ki a házból, mintha a pince duzzadó doha vetette volna ki őket a járdára, vagy a nagy, világi dimenzióktól elütő, elsötétült halszemből botorkáltak volna elő a sötéttel: Szikofanta mindenesetre odakinn áll most az utcán, és borongó, álmatag, mondhatnánk romantikus, mindössze tűhegnyi sugarakkal tapogatózó pillantással méri fel az úttest és a túloldal összetaposott havát, vesz szemügyre egy-egy különcnek ható elhaladót, miközben vadászkalapját oly szögben igazítja a fején, hogy a kapdosó, szinte érzékelhetetlen szellő ne verje a fagyot csupasz füleihez, amíg csak egy, a számára is megbízható szélárnyékot biztosító köpönyeg nyomába nem ered, egy korpulens és masszív léptekkel járó férfi árnyékát követve, aki feltehetőleg kávéházi törzszakasztala felé igyekszik, a hattól nyolcig tartó szokásos esti klatschra, s miután hátrapillant, szemernyi jelét sem adja olyasminek, hogy esetleg zavarná vagy feszélyezné Szikofanta közelléte vagy egyáltalán a jelenléte, türelmesen s hosszan megszívja szivarját, hogy látszólag még a hó is felparázslék előtte, majd e fénykörből mérges füstöt fú hátra, ami csípi a szemet, s egyszerre idegen tartalommal, a saját lélegzetével tölti meg Szikofanta tüdejét, meg részint a bőségesen fogyasztott vacsora szájából, forgolódva helyezkedő gyomrából áradó páráival és gőzeivel is (Szikofanta vacsoraidőben még a hal szemében szivárványlott, nem volt több egy baljós, meredten fixírozó és alacsonyabb rendű pillantásnál, fejlődésében meg sem közelítette még emlős volta szintjét, sőt még csak tudatában sem volt ennek), kissé undorító módon ugyan, de Szikofanta újdonság lényé annyira tűrőképes, hogy az ilyesmi közletről sem ébreszt benne viszolygást, undort kelteni benne pedig úgyszólván lehetetlen volna, oly élénken emlékezik fejlődése bizonyos kétes fázisaira, sejtjeinek táplálkozási és ürülési módjára, táplálékai természetére, mielőtt véletlenül összejátszásaképpen elfoglalta volna biztos helyét a hal szemében, amely az imént még üveges fényektől derengett, csak egy-egy rezes árnyék mutatta a mélyében kétségkívül megindult bomlást, amit a fagy egyelőre erősen hátráltatott, de épp ez tette lehetővé Szikofanta számára, hogy emberi mércék szerint elfogadható alakot öltön és kilépjen kényszerítő körülményei közül, túl-

kerüljön addigi, végeredményben fiktív lénye határain, s az önmaga kiagyalta formában vegye útját az olyan lehető helyek felé, amelyek — ha nem is biztosítanak számára szakadatlan istápolást vagy óvó, okítgató gondoskodást — valamiképpen lehetővé teszik megélhetését, polimorf létezése fenntartását, amit különféle vállalkozásokban nagyszerűen hasznosíthatna, tulajdonképpen természete és megjelenése elképzelhetetlen hajlékonyságát, sokoldalúságát, tette-tésének és imitálóképességének kimeríthetetlen skáláját, mindazt, ami a hal szeme távlatából valamit jelenthet vagy képezhet a világon, mivel Szikofanta tudatában merőben más viszonylatok szabják meg a dolgok értékét és értelmét, alapjában véve minden téren a tulajdon egyedülvalósága a döntő, kifejezett önzése, az a megmagyarázhatatlan és indokolhatatlan romlottság, ami már-már egy csecsemő bájával ruházza fel, mérhetetlen hízásra és eltompulásra teszi hajlamossá, miközben mindezért, mint valami szorgalmas és törekvő művész, elismerést, sőt hódolatot vár, máris szakadatlanul ebben fondorkodik, egyszeriben ennek koldusává válik, míg az évszakhoz nem éppen illő csatos cipőjének talpa a havat csikorgatja, bár, szerencséjére, az előtte haladó vaskos úr terjedelmes enyhelyet vonszol maga után, ahol tágasan megférhet magában egy hozzá fogható, esendő lélek. A hal szeme, persze, ekkorra menthetetlenül eltűnik, elenyészik sziporkázó flittereivel, rézszínű flosculusaival együtt, mint valami szörnyű horror, vastagon, a hóban mély nyomot szántó, szertecsapdosó sugarakban vérző homofág indulat, és csak ez a békeséges, silányan öltözött estéli járókelő marad belőle, a hétköznapinál is egyszerűbb arcvonásokkal, s eredetére mindössze talán az átlagosnál némileg duzzadtabb felsőajka emlékeztet, amely kissé az orra irányába dudorodik — a halszáj! a halszáj! —, amit nem ártana bajusszal elfednie, bár ennek még nincs tudatában, mivel még sohasem látta tükörben az arcát, s erre is csak akkor kerül majd sor, amikor testes védnöke nyomában belép a Fehér Hajó üdvözítő és enyhet adó levegőjébe, s mélységes megilletődöttséggel járhatja körül a szemét a sok egyszerre beszélő emberen, s amíg helyet nem talál magának valami csendesebbnek látszó, félreeső asztalnál, a fal mellett téblábol, és többször is elhaladva egy szutykos tükör előtt, végre arccal fordul feléje, s kalapját leemelve úgy néz bele, akár valami mély kútba, s a tengernyi látható arc és fej közül pillantásával a magáét igyekszik kiválasztani, ami némi tátogás és hunyorgás után sikerül is neki: haját feketének és sima szálúnak látja, arcát azonban beesettnek találja,

állát pedig gyermekien finom vonalúnak, aprónak és szinte törékenynek, fogai azonban máris hiányosak, keskeny és ívelt ajka meg semmiképpen sem tanúsítja azt az erélyt és elszántságot, amit feltétlenül és folyamatosan érez magában, s a tetejében a füle is mily apró, mintha csak finom rezdülések meghallására volna szánva, s nem kávéházi, harsogó és fékevesztett, szinte bömbölő és ugató, kontrollálatlan és feszélyezetlen kacagásoknak, úgyhogy nem csekély ellentmondást lát lénye és pillanatnyi környezete között, amit azonban feltűnő tapasztalatlansága miatt nem áll módjában egyszeriben áthidalni: odakinn ugyanis már érkezésekor oly fakóra és fagyosra fordult az este, hogy most, e rövid, de zárt helyen töltött idő után még perzselőbb hideggel kellene számolnia, amivel már talán nem is tudna megküzdeni, és éjfélre, mire az élet félig elszállna belőle, dermedt álmában teljesen visszaváltozna azzá az eredendő hallá, amelynek szeme elősegítette inkarnációját, és reggel, miután a jeges kérgű úttesten rátaláltak, kopoltyújánál fogva mézszárosok akasztanak vaskampóra a testét, hogy a patikatiszta hentesüzletben szelvényenként mérjék szét ízletes és szemre is tetszetős, nyilvánvalóan szálfka nélküli húsát.

AZ ESTÉLY

Szikofanta, miután alapos szemlét tartott maga felett a csiszolt peremű és bemetszett virágmintákkal díszített sarkú tükör síkjában, *par hasard* a szála belsőseges terei felé kezdett törekedni, még mindig a fal mellett, kiugró széklábak és asztalsarkok között préselve át magát, vöröslő plüss drapériákba bonyolódva, mint aki nyilvánvalóan nincs tisztában sem a helyiség beosztásával, de még kevésbé a jó modorral, lepte csuszkáltak és csikorogtak a kifényesített, de sohasem kopotatott parkettán, míg csak el nem érte a szeparék sorát, amelyeknek egyszerre megérezte rejtelmait, az ajtók mögül szivárgó szagokból, illatokból orrával rendkívül gyorsan kiszűrte a maga érdekelttségét, és a bentről hallatszó vontatott zajokat, zenéket és hangokat sokkal elviselhetőbbnek találta a szála harangozó és bombasztikus effektusainál, amelyek, a legenyhébben kifejezve, már-már riasztották: a borvirágos orrok fúvása, a sárga fogak levegőben való kaffogása a kétségtelen semmi után, a könnyű és felicomázott hölgyek ürességet felnyársaló sikkantása, az asztalok alatt széjjelvetett lábak látványa, mintha a lába között ki-ki máris

valami irtóztató dologra tenne előkészületeket, amelyekre azonban itt nem fog sor kerülni, s ezt sokkalta nyugtalanítóbbnak találta annál, mintha a szeme láttára sor kerülne rá, a kideríthetetlen indítékú titkolózás, rejtőzködés és bujkálásra való hajlam szinte kihozta a sodrából, ingerelte és zaklatta frissen kiformalódott idegrendszerét, talán azért, mert belőle hiányzott minden hasonló képesség vagy fondorlatosság, ártatlannak és vétlennek érezte magát az emberiség effajta borzongató játékaiban, úgyhogy nem is figyelt rá, sokkal inkább lekötötte figyelmét egy kopaszodó fejű férfi az egyik különszoba félig nyitott ajtaján túl, aki magányosan és előrebukva ült a fehér abrosszal letakart asztalnál, és szemmel láthatóan ropant kognitációkba mélyedt, amit Szikofanta igen vonzónak talált, mert az ajtó mögül a kintihez viszonyítva merőben más minőségű moraj, dobajok és szavak hallatszottak, peregtek, amelyeket fergeteges gesztikulálások kísérhettek, porcelánok csikorgása és üveg-neműk csengése, ezüstneműk csendülése a neusilber jellegzetesen elvékonyuló hangján, ám a férfi, aki még csak nem is étkezett, fel sem vetette rájuk a homlokát, hanem magányát kellőképpen értékelve és kihasználva érdemes fogalmakat igyekezett egymáshoz illeszteni a fejében, miközben ajka, mintha ihletett szöveget olvasna fel az asztal lapjáról, alig észrevehetően mozgott, és kideríthetetlen szavakat formált. Szikofanta egyszerre mély bizalmat, sőt vonzalmat kezdett érezni iránta; abban mesterkedett, hogy felhívja magára a figyelmét, felkeltse maga iránt az érdeklődését: az ajtófélfának támaszkodva pimasz képpel fütyörészgetni kezdett, sóhajtozni, szemét járatni s úgy forgatni, hogy mindenképpen feltűnő legyen, majd egyet-kettőt még tapsolt is, de teljesen eredménytelenül, úgyhogy végül kénytelen volt belépni a félig nyitott ajtón, ám ügyelt arra, hogy nyomban lehetőleg háttal kerüljön az ő fogalmai szerint túlságosan is nagy garral dorbézoló társaságnak, s akként telededett le egy szék peremére, mintha csak imitálná az ülést, bár a kalapját, mindenfajta feltűnés elkerülése céljából, akár valami tányért helyezte maga elé az asztalra, s most már szinte kihívóan vette szemügyre az elmélkedőt, fejét éles szögben megdöntve igyekezett az arcába lesni, bár csak hosszas szemlélés és hiábavaló incselkedés után jött rá, hogy a vele átellenben ülő férfi az igazak álmát alussza, s a hangok, melyeket ajka formál, az általános és túlméretezetten felszabadult fonációban nem egyebek szúnyogdöngésnyi erejűnek ható horkolásnál, s ezzel egyszerre meglepetésszerűen be kellett érnie, mert mégsem lett volna illendő, hogy

ártatlan kedvtelése gyakorlásában megzavarja asztaltársát, akinek szemmel láthatóan esze ágában sem volt eltitkolni, hogy aludni is szokott, sőt ilyenfajta igényeit nem is kísérelte meg leplezni, annak ellenére, hogy ő volt az egyetlen, aki e nagy zaj, forgatag és a jókedv süvöltöző kitörései közepette egyértelműen és ártatlan közönnyel szundítani próbált, amit Szikofanta még az elmélkedésnél is helyénvalóbb ötletnek talált. Háta mögött pedig a létezésnek valami kétségtelenül felmagasztosult, hétköznapi értelemben véve ritka szertartása tombolt vagy épp dült, magabiztosan söpörve el a részvevők jellemében esetleg megmutatkozó vagy adódó különbözőségeket, külön- vagy egyedülállóságokat, mindenki ösztönös természetét kutatta, hogy teste valamelyik célszerű nyílásán át kiugraszta magából, a közös asztalnál felprédálja, darabokra vagdalva kiossza, s utána ő maga is türelmetlenül várja a mástól származó ráeső egységet, hogy kagylóhéját felnyitva kihörpölje mint lapos szellemességet, élcet vagy roppantul találó kifejezést, megjegyzést, társasági bókot, akármit, csak a szájba lehessen gyúrni és le lehessen nyelni, majd meg lehessen öntözni a keze ügyébe eső kedvenc italával: Szikofanta lassanként bátortalan pillantásokat kezdett vetni a jobb válla irányába, majd miután leküzdötte félszégességét, és úgy-ahogy erőt vett magán, az asztal körül egyelőre még kimérten és illemtudóan elhelyezkedő társaság egyes tagjaira is, akik azonban nem viszonozták a figyelmét, hanem egymás felé fordulva asztalkendőikkel hadonásztak, és szájukban falatokat forgatva fuldokoltak a nevetéstől — mindannyian egyformán sötét ruhát viseltek, és fagyosan szikrázó, fehér ingmellüket ugyanolyan slipszek rögzítették az álluk alá, míg a hölgyek hosszúra nyújtották fehér és pihent, kíváncsi nyakukat, mintha fülüket hegyezve egy másik mindenség eltévedt hangjait igyekeznének elcsípni, és érdekes módon nem vettek részt a kacagástól és bőfögestől rengő megmozdulásokban, hanem csak a poharuk fenekén ujjnyi vastagon libegő italukat emelték egyre gyakrabban ajkukhoz, s örökké üres poharuk rejtelmes módon mindig újra megtelt, illetve sohasem lehetett látni, hogy ki és mikor tölt bele, bár valakinek bizonyosan szakadatlanul töltögetnie kellett.

— Barátom, tatu! — kiáltotta ekkor süvöltve egy asztalfőn ülő egyén, — mi az ördög kórságát magyaráztok ti ott egymásnak? — s ültéből félig felemelkedve kinyújtott és részeg mutatóujját komikusan meglengette az arca előtt, azután három-négy összébújt ember felé bökött vele, majd váratlanul egyensúlyát veszítve visz-

szazuhant a székére, és szinte elkomorult arccal kezdte fontolgatni és kutatni zuhanása okát, miközben nem mulasztotta el azt sem, hogy az asztal, sőt a széke alá is vessen egy pillantást, de mivel ott semmi figyelemreméltót nem tapasztalt, vállat vont, és megint csak vihogni kezdett, bár a társaság nem ért rá többé vele törődni, mert a tatu szélesen mosolyogva és sokkalta biztosabb tartással, ősz haját simítgatva félre a homlokából, szintén felállt, és kézfejét szónoki pózba lendítve várható mondandójával még Szikofantát is maga felé fordította asztalától, s e közfigyelemhez csupán az alvó asztaltárs nem csatlakozott, bár horkolása halkabbá vált, majd némi fogcsikorgatás után abba is maradt. Am mintha e horkolás megszűntével az asztaltársaság egyenletes szellemi irányzatú energiái is kimerültek volna, az elszíntelenedett, hamuszürke arcok fuldokolni, dermedezni kezdtek a sátorponyványi és szinte jegesre kikeményített asztalterítő egyöntetű és fehér derengést sugárzó damasztjában, aminek foszforeszkáló tajtékja még a szónokolni szándékozó tatu arcába is felcsapott, s tenyerének retorikusan megfeszült ujjai mintha ennek a sugáráradatnak akarnák útját állni, úgy kalimpáltak át a levegőn, mialatt másik keze minduntalan a homlokába hulló ősz tincsein babrált, mint valami összezavarodott, ősz diáké, aki szárnyalásában sehogyan sem tud Démoszthenész hátára pattanni, majd — bizonyára idő- és erőnyerés céljából — értetlen képpel Szikofanta arcába meredt, aki nyilvánvalóan nem szerepelhetett a meghívottak listáján, tehát meghívókártyát sem kézbesíthettek neki; Szikofanta azonban a damasztabrosz sugárzásánál is áthatóbb ösztönösségével ráérezett e pislákolva fel-felbukkanó kérdés helyénvalóságára, megalapozottságára, és azzal is tisztába került, hogy itt menten firtatni kezdik kilétét, szinte igazoltatni fogják, utána pedig markos csaposlegényekkel löketik ki majd az utcára, de előbb talán még alaposan, mindenesetre a ház hírnevéhez méltóan, fel is képeztetik: ilyen helyzetében nemigen maradt más választása, mint hogy eszeveszett, már-már tomboló tapsolásba, hangoskodásba és éljenzésbe kezdjen, amivel esetleg ideig-óráig elaltathatja, eltompíthatja a személyével szemben felmerült gyanakvást, kétkedést és hitetlenkedést — egyszóval így társaságbelinek fogják tekinteni, talán az alvó elmélkedő hozzátartozójának, rokonának vagy barátjának, társának, mivel ő is, az itt zajló esemény elképzelt fontosságához képest eléggé fesztelenül, sőt trehányan van öltözve, kék sávós selyem nyakkendője pedig, amelyre most ráncos és borostás tokája simul, kifejezetten zsíros, s e nyakkendő vége,

amely mellénye alól előbújít, láthatóan különféle levekben, kávekban és italokban ázott az idők folyamán, szinte szabályszerűen előfurakodva bizonyos állapotokban, s hegyes kígyófej vége most is mintha elfogadható folyadékok és pépek után tapogatózott volna, ám bármiféle teríték híján csak ütemesen lengedezett, jóformán semmitmondóan, míg Szikofanta tapsolásai és vivátjai szinte rendkívüli, mondhatni, megbabonázó és delejes hatást értek el: a tatu egyszerre, mint valami marionettfigura, hajlongani kezdett feléje, s hálás szemét még akkor sem vette le róla, amikor az egész társaság, mintegy felébredve és észbe kapva, szintén vivátokat kiáltott, és összeverte vértelen tenyerét, igaz, nem Szikofanta tettetett érzelmi szintjén és hőfokán, hanem csak úgy, mintha fagyos leveket lötyögtetett és csapdosott volna a szeparé falai között. Az ily módon kirobbantott ünneplés azonban szemmel láthatóan annyira megigézte és elkábította az utoljára épp Szikofanta jelenlétén fennakadt tatut, hogy egyáltalán nem tudott szóhoz jutni, hanem csak gépiesen hajbókolt közönségének, mintha valójában egy óramű mozgatója, s neki végtelen sok órára valót kellene lebólogatnia, ezen frissiben, illetve amíg Szikofantának más, újabb ötlete nem támad, és abba nem hagyhatja az asztaltársasággal a kíméletlen ovációkat, amelyekre végül még az elmélkedő is felérezett álmából, majd Szikofantát vállánál megragadva maga felé fordította, s mint aki feltétlenül, még álmában is tisztában van a dolgok oly következetes menetével, pincemély hangján, hogy szavait hallani lehessen, asztaltársa arcába ordította:

— Tekintse magát a vendégemnek, és érezze jól magát! — majd összevissza hunyorgott, amit bizonyára a cinkosság vagy a pajtás-ság jelének szánt, végül pedig kiáltozni, sőt énekelni kezdett, és bár nótája csak magányos melódia maradt, mégis kellemes, majd-hogynem megható volt, annak ellenére, hogy Szikofanta teljesen járatlannak képzelte magát a zene tudományában és avatatlannak értékelésében, az ötlet mégis megnyerte tetszését, és kis híján maga is énekelni próbált, de szerencsére idejében felismerte egy ekkora képtelenség esetleges következményeit, és még jókor letett arról a szándékáról, hogy ismételten a figyelem középpontjába erőszakolja magát, inkább az egyre durvábbá váló és fokozatosan elnehezülő morajra fülelt, mintha csak a tenger hangját próbálná kihallani egy jókora, öblös szájú, gyöngyházszín ajkú kagylóból. Majd amikor ismét asztaltársa felé fordult, látta, hogy az elmélkedő időközben valahonnan italt szerzett, s nem kis igyekezettel próbálja

eltávolítani a dugót a sötét és vastag falu pezsgősüveg szájából, és az üveg tartalma előbb vékony, habos sugárban az arcába spriccel, majd kabátja hajtókájára, és csak sokára száll el, felemás pukkanással, valamerre a levegőbe a bajt okozó dugó, ám ekkorra az elmélkedő vonások eltűntek az arcáról, inkább egy ínyenc ravasz-kás és derűs képét öltötte fel, s miután Szikofanta poharába lötytyintett előbb, szinte csak jelképesen, egy kevéske italt, magának már sokkalta bőségesebben töltött, majd poharát áldomásra emelve vihogva nézett körül: meglátszott rajta, mekkora örömet szerzett neki ez az ébredés, a csapongó kedvű, felhangolt társaság és micsoda gonddal, óvatossággal és átérzéssel ízlelte meg a frissen felbontott, tűzhegyeket bugyborékoló, de végeredményben gyatra minőségű pezsgőt — Szikofanta ezért egyből lelkesedni kezdett érte, és maga is a pohara után nyúlt, majd kölcsönösen kedves barátomnak szólították egymást, és sarkukat az asztal alatt megvetve inni kezdtek, mintegy versengve és incselkedve egymással, és ügyet sem vetettek többé az önmagukon is túltenni igyekvő társasági eseményekre. Az elmélkedő, higgadt természetéből eredően, bölcs iszákosnak is bizonyult, akinek meg sem fordult a fejében félbehagyni a poharazgatást mindaddig, amíg italt tudott szerezni, keríteni és felhajtani, a hosszú társasági asztalról orozni vagy az időről időre az ajtó elé vetődő pincértől kikönyörögni: végül is meglehetősen sokat összeivott, csöndben, hallgatagon és szinte áhítatosan, amíg csak a társaság zöme a hosszú asztal mellől fel nem kerekedett és valakinek a lakására nem ment, ott folytatni azt, amit itt félbehagytak; néhányan ugyan, akiknek feltehetően semmi jelentőségük sem volt a társaságban, továbbra is ott bóbiskoltak a helyükön, miután a társasági elit elköszönt tőlük, ám utóbb, hogy a szemfüles elmélkedő mindenféle italt eltakarított előlük, ők is kénytelenek voltak távozni, úgyhogy Szikofanta érzése szerint már csak ők ketten lehettek a szeparéban, mire ő is fesztelenebbül és könnyedebben kezdett viselkedni, s mivel a különféle italokba, asztaltársa jóvoltából, éppen csak belekóstolt, biztosan tudott még megállni a lábán, és igyekezett is nyomban felderíteni a néptelenné vált különszoba rejtelmét, mintha elveszett, elhagyott vagy elgurult dolgok után kutatna, majd hirtelen ötlettel, elhatározással, vagy ösztönösen épp ennek érezvén szükségét, az asztal ezüstjei között kezdett válogatni, pontos és csalhatatlan megérzéssel emelve ki az alpakkák tömegéből a színezüst darabokat, és e tallózás közben még egy eleven élettani megfigyelésre is futotta idejéből, nevezetesen egy váratlan

látvány megvizsgálására: a szeparéban ugyanis rajtuk kívül még ketten tartózkodtak, pontosabban rejtőzködtek, méghozzá az asztal mögötti védett és beárnyékolt sarokban, ahol — kétségtelenül erre számítottak — semmiféle meglepetés sem érthette őket; támlás székekből összetolt, rögtönzött fekhelyen egy hölgy pihent pihegve, és fekete haja szinte a padlóig hullott a szék lapjáról, alteste pedig teljesen pucér volt, hosszú és különleges fehérségű lábai hajlataikkal más-más szöveget zártak be a félhomályosnál is sötétebb térben, és e hölgy ágyékát és hasát valaki szinte elkeseredett indulatokkal csókolta és dörzsölte hozzá arcát, hogy már-már hallani lehetett frissen kiserkedt szakálla hersegését is a feltétlenül finom és rugalmas bőrön, majd hosszasan babrálva magán, és egy olyan kísérlet után, mintha fekete nadrágjából szándékozna kibújni, teste teljes hosszával az egyre súlyosabban lélegző hölgyre feküdt, végül pedig illegetni kezdte szederjes bőré és sovány fenekét. Szikofantára talán csak a hölgy vetett egy hirtelen kikerekedő és meglepett pillantást, s még száját is kinyitotta, bizonyára, hogy szóljon valamit, de hangot már nem adott, hanem szemét lassan lehunyta, s bár szája továbbra is nyitva volt, már nyilvánvalóan semmi közlendője sem akadt, csupán tétlen, gyűrűs kezét emelte kétoldalt a feje magasságába. Ő ekkorra azonban mintha végzett is volna az esüstök kiválogatásával, vagy egyszerre e látványtól elhagyta a biztonsága, és nem tudta már megkülönböztetni a hamis ezüst színét vagy csillogását a valódiétól, mindenesetre az addig kiszemelt evőeszközöket felmarkolta, és a már ismét álomba szenderült asztaltársa kabátzsebeibe csúsztatta, egyenletesen elosztva előbb őket, nehogy kikandikáljanak vagy feltűnően kidomborítsák valamelyik zsebet is, majd asztaltársába úgy-ahogy lelket verve, távozásukat kezdte fontolgatni: kalapját a fejébe nyomva az ezüstöktől csörömpölő elmélkedőnek bújt a hóna alá, akit nagy kínnal a kijáratig vezetett, ahol aztán a ruhatárosnő segédletével sálat tekert a nyakára, kucsmát nyomott a fejébe és prémes kabátot terített a vállára, miközben a fekete klottköpenyes, éltes és hihetetlenül sovány, továbbá kiugró műfogakat viselő és sötétkék erekkel behálózott kezű ruhatárosnő megállás nélkül ott sipítozott körülötte:

— Ej, ej tanár úr... de hát mégis minden este! Jaj, de sajnálom! Egy ilyen rendes ember!

Az elmélkedő, természetesen, füttyült a sajnálkozásra: aludt; és amikor Szikofanta ismét a hóna alá bújt, de úgy, hogy a prémes

kabátból az ő hátára is jusson, még egy utolsót és bánatosat csörrentek zsebében az ezüstök, mielőtt botorkálva elindultak volna a néptelen és szomorúságtól fehérlő, havas utcán.

A KVÁRTÉLY

Az ajtón túl már valami hűvös, átható holdfény hömpölyög régi ködökön át, és a szertevetülő árnyékok mintha nem is zárt helyről, hanem tágas, háborítatlan őszevi mezőkről származnának, onnan húzódtak volna ide még a hideg előtt, átítatva a szabad levegő ízeivel, elült szelek csörtögésével, és csak a bejárati ajtó nyitása lepné vagy rendítené meg őket mélységesen, késztetné menekülésre, mintha Szikofanta megjelenésének merőben másfajta minősége riasztaná el valamennyiüket, söpörné és taszítaná le a világoskék mintás, terjedelmes és kiillatosított rojtú szőnyegekről, a falak zegzugos síkjairól, a magas és a kinti világitástól jégvirágokat sziporkázó ablakok némileg elpiszkolódott, szürkés hullámokban áradó függönyeiről s a lámpák öblös selyemernyői alól, amelyeknek hirtelen világosságánál már majdnem kínna vonszolt terhét egy alacsony, kerek fotelba veti le, és örömmel hallja ismét a csörrenést, a gondosan kiválogatott ezüst hangját, s nyomban hozzá is lát az elmélkedő zsebeinek kiürítéséhez: a mosatlan ezüstöket, mint valami műszereket, egy kicsiny asztalkára rakja, a lámpa közelébe, s immár ezek hideg fényénél kezdi el vetkőztetni a magatehetetlen elmélkedőt, majd maga is, kimelegedve, leteti rézgombos bársonykabátját, és csak ekkor lát neki az elmélkedő éjszakai nyugalomra helyezéséhez, ágya alatt porcelánserblibe botolva, aminek csendülésére az elmélkedő váratlanul felérez álmából és vizelni óhajt, természetesen, a serblibe, amit utóbb félig megtöltött állapotban és lötyögtetve tol vissza megint reszkető kezeivel az ágya alá, szinte büszkén e kényes edényre, amit Szikofanta az ő tudatával nyilvánvalóan nem is vehetne igénybe. Szikofanta azonban szükségtelenek tartja, hogy a serblihez folyamodjon: a házat szándékozza becserkészni, az ismét óhatatlanul álomba szenderült elmélkedő csigaházát, monostorát vagy kutyaólját — lényegtelen állapotát kísérli meg talán ily módon megszilárdítani az ajtók mögött sejtető tágasságban, mély lélegzetet véve a mennyezeteken virító hús — vagy nyálkahártyaszínű rózsák illatából, melyeknek zöld kocsányáról a fűrészes élű, hervatag levelek mintha nyomban a szemlélő

nyakába kezdenének hulldogálni . . . és e szobák mélyén lapító fantáziák, szinte csak zenei hangokkal kifejezhető érzékenységek, retrográd tartalmak, amelyek minden láthatót és érzékelhetőt magukba olvasztanak, és csak burkokat, kagylóhéjakat, szarupáncélokot meg a szenvedélyességek egyéb lehetetlen érzelmi emballage-ait, féktelen amentiait hagyják maguk után, amelyek között Szikofanta egyből emocionális életet tud kezdeni, álcázott és sikamlós halteste mögött úgyszólván világosság gyúlik az idegrendszerében meginduló vegyi folyamatok, savas reakciók és elektromos visszahatások következményeképpen, fejét foszforos fényű aurákba meríti, vízmélyinek tűnő fény- és sugárláncolatokba, áramló fluidumokba, amelyeket nincs mód valós közegbe, materiális viszonylatokba sem áttelepíteni, sem kivetíteni: felszín alatti létezésnek, egy haltestben zajló ügyetlen és kontrollálhatatlan rángássorozatnak fogható fel mindez, amibe olykor, valamelyik szomszédos helyiségből, az ágyán, mint hánytorgó vízen, erősen hánykolódó, minduntalan lidércekkel küszködő elmélkedő belelógatja csupasz lába fejét, akár valami pokoli fürdőbe, ekként intve talán óvatosságra és mértékletességre mindinkább felszabaduló és zabolátlanná váló társát, akinek alaptermészetéből bizonyára hiányzanak ezek a jellemvonások, és szinte vakon követi a minden irányból áradó eolikus hangzatokat, miközben bútoroknak, falaknak ütődik, képtelenül szűk réseken préseli át magát, mintha csak a dolgokból való születését imitálná számára egy valósággal semleges térben, egy tágasságba és messzeségbe vesző vagy csak ott dülő és ki-kicsapó viharzásban, akár tulajdon eksztatikus képzeletében, az egyszerre megmászított fogalmak feu d'artifice-ében, melyeknek a dobhártyájára nehezedő fokozott nyomása borzongást, gyönyöröktől sarkallt rángásokat vált ki belőle, már-már szexuális ingert, szféríkussá növvő indulatot vagy vágyakozást, végső soron valahonnan máshonnan eredő vagy származó, elvakult ódiomot, amelynek azonban nincs meghatározott tárgya, nem irányul senki és semmi ellen sem, hanem csapongva szaglászik a tulajdon indoka után, egymás számára elérhetetlen tagjait próbálja összefogni, embrionális helyzetbe kényszeríteni. S a szertefodrozódó, áramló, szivárgó és illanó *odeur*ök, a túlcorduló ámbra, lanolin, menta, levendula, ánizs, kámfor, masztix, balsam, mirtusz és rózsaoilaj, a fokozatosan tengerzöld árnyalatokba hanyatló éjszakai körvonalak, a síkos bársony- és selyemfelületek a félhomályból előúszó bútorokon, az ibolyamintás tapecírungok és burkolatok, s miként egy hosszú, roppant időket magába nyelő utazás végén,

egy kicsiny, magas mennyezetű és fagyos kamrában az anya, nem Szikofantáé, hiszen az ilyesmihez ő emocionálisan túlságosan is merev, rideg vagy csak egyszerűen elutasító volna, már ennek feltételezésével vagy gondolatával szemben is, hanem az elmélkedő, kimondhatatlan várakozásoktól, virrasztásoktól és reménykedésektől már-már mumifikálódva, pulykatojásnyi nagyságúra összeaszott meszes, szeplős koponyával, amelynek májfoltjai és bőrbetegségei már a sötéten is átsütnek, és megrozsdásodott, húsz-ötven szálnyi hajból a feje búbjára csomózott kontya, miként a réz, világít, akár egy delejes, síron túli laterna, mintha az elaggott anyák örök nyughelye volna a sápatag derengésű alkóv, és feje alatt a fehér selyemvánkos már réges-rég porral volna megtöltve, légszákba fogott förtelmes ragályokkal és bűzökkel, melyektől Szikofanta mégis védve sejtí magát, belebukva a levegő üvegzőlden hullámzó sávjaiba, mintha kijutott vagy kiosont volna a házból, vagy csupán más idők rezdüléseibe illeszkedett volna bele, társra talált volna valami fogason felejtett kalap alatt, miután inge ujjával megtörölte a kánpáraktól és a levegőből kicsapódó észrevétlen savaktól érdesre mart arcot, amely mintha tükörszilánkokból rándulna össze egy feltételezett középpont köré valami félvak tükrű kaleidoszkópban, s utána már hiába ütögetné a markával és forgatná antik mintákkal telikarcolt sárgaréz hengerét, az arc maradna, ujjnyira serkedt szakállal és orrlyukait csiklandozó, vastag, deres bajusszal, szája szögletébe pedig félszeg mosoly rajzolódna a megsemmisítésére és elrontására irányuló hiábavaló igyekezeten, amíg csak távolról, mint valami levegős, meg-meglibbenő, kifeszített, epeszínű vászonkulisszás színpadról, a hangja is végig nem érne a csövön, kissé huzatolón fújva bele szemébe az explosívákat, nazáliái pedig zengenének, mint egy szélbe kitett hárfa.

VILÁGRASZÓLÓ GALANTÉRIA

Légiesen finom, karcsú ujjú, már-már áttetsző kézzel érintve, nem, inkább valamiféle elragadtatással illetve az üvegesnek ható levegőn át ezt az arcot, mintha apja vagy szülője arcához érne, érezve az elpattant hajszálerektől vöröslő, de különben makulátlan, és túlzott gondossággal simára borotvált, majd utóbb kihangsúlyozottan férfias illatú, átható, szinte fojtott dohányaromát terjesztő kölnitől összerántott bőrt, amelyen a véletlenül ejtett, hajszálfinom

vágásokat előzőleg timsóval kezelték, Szikofanta közelébb hajol a mindenfajta világitást nélkülöző terem sarka felé, amíg csak ismét meg nem látja a férfi állcsúcsát borító, rövidre nyírt szakállt, és az ajka felett timpanonként zárt háromszögűre nyesett, deres bajuszt, s hogy egy lépést is tesz feléje, egyszeriben megfélekedzik az elmélkedőről, kiúszik abból a világból, a dermesztő és fagyosan áramló asztráliumból, amit az elmélkedő ágyról lelógó lábával paskol és rugdal, evezve benne holmi sekélyes és kicsinyes gondoktól aggasztottan, amelyeknek bizonyára nincs is megoldásuk, annyira híján vannak a gyakorlatiasságnak és hétköznapiaságnak, egy tisztára asztatikus egzisztencia riasztó és képlékeny délibábjai csupán, Gorgói, Medúzái, amelyeket mintha az alkohol tudna csak ideig-óráig elbágyasztani, megrettenteni vagy meghátrálásra bírni, ám lehetséges, hogy másfajta mámorok is ekképpen hatnának rájuk, ópium, mondjuk, vagy morfium vagy kokain; ám Szikofanta most teljes valójával e felé a frissen megmutatkozott személyiség felé fordul, akit tolakodással határos kíváncsiságával úgyszólván zavarba hoz: a férfi penibilis mosolygással szegi le fejét, mintha csak a nyakkendőjébe szúrt, opalizáló fejű díszítőt akarná megvizsgálni, és nem Szikofanta tekintetét kerülné, amely minden valószínűség szerint vetekszik a baziliszkuséval, ám mégis meglepő, hogy az első pillantásra ily komolynak, határozottnak és erélyesnek mondható, önhittnek és magabiztosnak látszó úr szinte pirulni kezd előtte, akár valami minden szempontból kezdő és tapasztalatlan *beauté*, akit még sohasem csókoltak meg, és sejtelve sincs arról, miért vonzódnak hozzá, miért rajonganak érte, miért akarnak vele ismeretlen férfiak egyedül maradni: ez a vonakodás kikerekíti Szikofanta szemét, táguló szemgolyói a beszüremelő havas fényektől már-már szivárványos halszemcsillogást vesznek fel, és belekarolva a gyenge úrba, akit Marinkónak szólít, indítványozza, üljenek le egy düfintinuzatú pamlagra, békétlenkedő, lobogni látszó roccaille-okkal díszített selyempannó alá, és e pillanattól kezdve úgyszólván beatifikálódva érzi magát az idegen házban, a szokatlan, természetével ellenkező közegben, cukorkás- és szivarosdobozok után tapogat, hogy megkínálhassa társát, de mivel semmi sem akad a keze ügyébe, vállat von, majd ajkával csettint

— Elnézést — mondja, s valami kezébe akadó, megnevezhetetlen ruhadarab rüsseit kezdi húzgálni, tépdesni az ujjai között, s egy pillanatra úgy érzi, hogy alighanem székelnie, defekálnia kellene, de nem ismeri annyira a ház beosztását, hogy útját az illemhely

felé vehesse, és fogalma sincs, merre lehet az udvari bejárat, azonkívül Marinkót sem szívesen hagyná magára, mert talán visszalopakodna a fogásra vetett puhakalap alá, ahol ismét elenyészne, inkább visszatart magában minden folyamatot és funkciót, és csupán gáláns társát érzékeli, fonja be lényével a lassan derengeni kezdő pirkadat rubinüvegje alatt, és mintha fokozatosan delirálni kezdene, miközben Marinkó a sérvkötője pelote-ján igazít, s talán nagy, de formás valagú álmot lát egy távoli tavaszba, mindenestre kellemes hőmérsékletű, jó időbe vetülve: egyszerre jól érzi magát, s nincs is kedve többé mozdulni.

MAURITS FERENC VERSEI

A BAKTERHÁZ

kis terus a döglött vágányon
a bakterház előtt
levetette parafás magassarkú cipőjét
és a sinekre feküdt
kis ridiküljét pirosítóját
rózsaszín fésűjét
is
széttépték a kerekek

KERÍTÉS

mint lepel alól
a sárga kéz
ha libben
megdermeszt a kerítés
arcomban száraz szálkák

VADÁSZAT

kóré alá bújtam
szurokkal madzagon
nagy keresztspókokat fogdostam
a jegenyefák
mint nagy zöld katonaruhák
zúgtak felettem a magasban

ÖRÖKLÉS

mi gazdagok leszünk
mondogatta ómama
öröklünk amerikából
meghalt stefi a kalapgyáros
öröklünk amerikából dollárt aranyat gyémántot
majd minden éjjel a kistréttel álmondtam
éjszaka a fekete harmatos fűvön
lapulva villogó kandúrfejek gyémánttá zördültek a holdvilágon

VASÁRNAP DÉLELŐTT

vasárnap délelőtt besüt a nap a konyhaablakon
mama megjön a kismiséről
jószagú fehér selyemingem
ünneplő sötétkék rövidnadrágos öltönyöm
fonottkalácstészta kel a lernin
kék vajlingban csirkehús
csillogó hagymafejek
sárgarépa
zöltség
petrezselyem
magyar szót is vettünk

SZÚGYI ZOLTÁN VERSEI

NEMRÉG ALIG TUDTAM MÉG

Reggelenként az üveget figyelem.
Gondosan lemosott ablaküvegem
nézném csupán, ám látom: megbúvik
mögötte az ember, táj s madár.

Kinn motyog a szél; már-már esni kezd;
itt benn, szobámban, még álmos a meleg.

S hallgat az üveg.

Toll száll. Egy egész madárszárny talán.
Felém igyekszik. Ablakomnál megáll;
s mint nagy üvegfalakon
olykor a h a l á l,
kérdőn bekukucska; intenék, de
már repül is tovább.

Az úton szekér halad. Műhelyéből
kilép a borbély, s valamit kiált.
Hallom: ajtó csukódik és jó reggelt
kíván anyám.

Közben valahogy felszorul
az égre a nap,
s a megcsillanó üvegen
felismerem magam.

Akkor elfedem ablaküvegem (már
 ébren a gyerek, kapunkban kattant a zár),
 óvnám, hisz tudom: oly könnyen
 megtörik s ejt sebet,

és én nemrég alig tudtam még:
 a vers olyan, mint az üveg.

A NAGY TÉREN MEGPIHENNI

Az Idegenben sétáltam éppen. Nyitott
 orrlyukakkal, két füllel, két szemmel.
 És kimértem.
 Megpihenni jöttem.
 Többen voltak már, kiket felismertem.
 A nagy téren leültem.
 Nem szólt senki. Én sem. Ültek. Ültem.

Akkor megrezzentem: egy parázs
 tekintetű, apróka virág állt ott előttem,
 szirmai nevettek éppen.
 Eltűnődtem.

Te virág súgtam,
 s észrevétlen hazasiettem.

Gondosan megkapált virágoskertembe
 léptem. Kezembe néhány szélletépte,
 élősziromú
 virágsziromot emeltem.
 Te tulipán, mondtam.
 Tulipán, ismételtem.

És másnap újból,
 másnap újból sétálni mentem.

KÜLÖNÖS SÉTA

Bolyongunk.
E szelíd őserdőben, nincs
ki tudhatná utunk; és mi,
ó, a bátrak, újból csak elindulunk.

Tisztára törölték már az ékeket,
kik ezzel vannak megbízva itt,
seprejük nyomától homlokunk
ráncosodik.

(arrébb apró égbeliek háborúznak,
amott valamit a Nagy Haragvó motyog)

S mert este van, kiül mellénk
a hold, tán a mi Istenünk is
itt kóboról valahol.

És jó, hogy fenn már az éj,
ki-kinek jut egy-egy fény,
mert összekapnánk olykor tán,
mivel napunk csak egy van még.

Így, nagy utunk.

S mi, komoly emberek, tétován,
játék kés-villákkal (ó mióta már)
csendesesen vacsoráztatunk.

MÁS SÉTÁK

Más séták közben, mindjárt
ott mellettem, a fehér kötörmeléken.
Szekér frissen pántolt kerekei
pihennek meg. Cigánygyerekfejek
bújnak a ponyva alól, lehuppannak
a kocsiról. A vén dohánytarisznya

fölé meredve ül a bakon. S míg szeme
a távolodókat követi, dohányt
göngyölget remegve csontos ujjai között.

Pihen a rúd. Fonnyadt füvet harap a ló.

Megérkezik a: v á r t. S a mezítelen
lábcskák újra feltúrják a kocsialj
szénáját. Szól a Vén, „mehetünk”, és
benéz a sátorlap alá. Aztán felnéz.
Fel az égre néz.
Megfogja ostorát. Szeméből kitörli.
a csillogást.
„Adtunk már ismét egy gyereket a világnak.”

Látom: ott a pad, és
fáradtan lépdelek tovább.

HOLTI MÁRIA VERSEI

MADÁR

amikor álmodtam
mindig madár voltam
írtam végtelen köröket
az udvar felett

időnként álmodtam is
madárálmaim nem voltak
míg hasítottam a
fáskamra fölött az eget

olyankor ember voltam
aki arról képzelődik
hogy néha-néha madár

AZ ALKONY

Mindig az alkony
ráz föl
soha nem a hajnal
vagy a szemerkélő eső
amikor agyamba tolul
minden nyomorúságom
az elkapkodott szerelmek
meg a tárgyak tökéletlensége
egy-egy pongyolán megírt
mondat

Olyan torokszorító ez az egész
mint a füstszűrőjén
meggyújtott cigaretta
vagy Blaise Cendrars összes
amerikai kalandjai

TÉVEDES

azt hittem
ha megveszem a jegyem és
elmegyek innen
mindent megoldottam

bárgyúságomban úgy véltem:
semmi de semmi bántódásom nem eshet
ha nem értem a fizikát
csak megveszem a jegyem
és nagyot füttyentve
állok odébb

már tudom: tévedtem
térképet írni nagyon nehéz
térképet festeni még nehezebb

ABLAKNÁL

Ültem az ablak mellett
bolond félsorok hagyták el a számat
(töredékszavak, szócsontvázak
csatáztak)

Ültem az ablak mellett
és minden kétséget kizáróan láttam:
szemben kigyulladt egy villany
(konyha lehet)
a tűznél vacsoráját keverte
egy ismeretlen alak
kapkodva, állva evett
míg egy rozoga székről
egy óriáskandúr figyelt

MARGÓ ÉS VONAL

Gyakran eszembe jut
olyankor bölcs
olyankor intő
szerelemre is tanácsot ad
hosszú leveleit gépen írja
és játssza a kozmopolitát
példákat mindig az
életrajzából vesz
műanyagul viseli
egyetlen meleg holmiját
— télen-nyáron — az omszki
vattakabátot
magánföljegyzéseit rajzszőggel
az ágya fölé szúrja
mint elaggott diák vagy
romlott szerzetes
a történéseket tükrökön át látja
és bennük magát valahol
három hömpölygő folyam
négy záró- és két idézőjel között

Gyakran eszembe jut
olyankor sírni, sírni van kedvem
és ráborulni az omszki vattakabátra
míg ő részletes példákat mond
hasonló, megtörtént esetekről

KÉT ROSSZCSONT

V A R G A Z O L T Á N

Kilépve az utcára egy ideig szótlánul mentek. Elfogódottságuk csendjét aszfalton kopogó lépteik szabdalták darabokra csak. Sajátos, hármas számrendszerre épült ütemskálát képezve: tulajdon felnőtt lépteinek időköze pontosan három gyerekcipő-koppanást foglalt magában. Mellette haladva a kicsi félpercenként felpillantott rá. Kérdező-fürkésző tekintettel, láthatólag a szavára várva. Zavart keresésre készítve, kapcsolatteremő szavak kutatására...

Délután fél kettő körül ment be a napközibe, alig fél órával azután, hogy hazaérkezett az üres lakásba. Váratlan, feszültségoldó ötletként merült fel benne, hogy a gyerekért menjen. Megelőzve az asszonyt, hogy utána itthon, együtt várják meg.

Ugyanaz a jóindulatúan kerek arcú kis gondozónő fogadta, akit azelőttről ismert már, tekintetében bizonytalan kérdezéssel, minden határozott jele nélkül a felismerésnek. — Ja igen, most ismerem csak meg... — hangzott azután, hogy bemutatkozott, alapszámban véve barátságosan, mielőtt a mellékelt mosoly belefakult volna valami szemérmes, tapintatnak is felfogható óvatosságba. Láthatólag kikívánczó kérdéseket nyelve vissza. Számára legalábbis úgy tetszett, mintha az egyébként csak felületes ismerősnek számító gondozónő valamit még mondani szeretett volna. Bizonyára semmi fontosat, alighanem úgy érezve csak, valamit még mondania illene. Amit bizonyára mond is, ha ő másvalahonnan jön, külföldről, kórházból, bármi más helyről... De a kicsit rekedtes altját azután hallotta csak újra, hogy, kissé éneklő bátorítással, a fehér műszőrmével szegélyezett sötétkék kabátkába öltöztetett kisiút igyekezett hidat képezőn hozzá közelebb hozni. Azon a néhány pillanaton segítve át, amíg a számára ismerős alakot elválasztani képes a korábbi ridegszürke falaktól, az ablakokat apró

négyzetekre osztó rácsoktól, az előírásosan jelenlévő kék egyenruhától; csak amíg ráébred, hogy az apja más háttérben is létezhet, érte is jöhet, kézenfoghatja, hazaviheti. Röpke pár pillanaton át csupán, mert az arcára kiült kezdeti kerek szemű csodálkozás majdnem átmenet nélkül adott helyet a rákövetkező, félreérthetetlenül örömteli felismerésnek. Számára annyira hamar, hogy már-már arra gondolt, hátha mégsem arra a környezetre nyílt rá a gyerek tekintete először, valahol a még nem is öt éves kis agyában más képet is őrizget róla; öntudatlanul, tudattalanul, mindegy, hogyan nevezzük. Ezért szeretett volna a gyerek agytekervényei közé pillantani, átlátszóvá tenni a koponyacsontját.

De a vastag kötött sapkáját láthatta csak. És időnként az arcát is, valahányszor a kicsi felnézett. Kérdő-várakozó tekintettel, gyámoltalan küszködésre készítve, mielőbb megbirkózni a találkozás első szavai után beállt rövidzárlattal.

Időnként biztatóan lemosolygott rá. És a lépteik hangját hallotta: egy nagy koppanás, három kicsi, egy nagy koppanás, három kicsi, valami kihagyott szövegrészt jelző három pontként két zárójel között.

- Gyerünk a parkon át — hallotta aztán megkönnyebbülve.
- Jó, gyerünk. Szeretsz a parkon át menni?
- A Mamival mindig ott megyünk.
- Jó. Akkor majd mi is mindig ott megyünk.
- Csak ha sár van, akkor nem.
- Akkor nem... Ennyire félsz egy kis sártól?
- Én nem. A Mami. Nem akarja, hogy a cipője sáros legyen.
- Meg a tied se, igaz?
- Meg az enyém se. De most nincsen sár.

Körülöttük a kis köztéri park fáinak fekete ágszövevénye félig olvadt zúzmarától csillogott a sápadt napsugarak fényében. Most derült csak ki, mindössze a déli órákra. Hazafelé végig ritkás ködben utazott, reggel, mikor a buszra szállt, mindenütt fehérbe öltöztek a fák. Olyanok voltak, amilyenek ugyanazokban az órákban itt is lehetnek: ágait vastag vattabevonat fedte, gilisztákként csüngve le a vékony galyak végéről; némelyik fa valóságos fehér lombkoronát viselt. És a törzsek is az út mentén, hideg, körvonalakot oldó szürkéségből bontakoztak ki, hogy azután elsuhanva mellettünk, nyomban újra belevesszenek. De most már nedves-feketék voltak, itt-ott gőzölgőnek tűntek, ágaik prémbevonata sárgásszürke mocsokká töppedt, átváltozott csepegő gyöngyfűzrékké.

— Most is sár van itt, süsd meg.

— Nincs.

— Dehogy nincs. Nézz csak a lábad elé.

— Csak egy kicsi, de nem baj.

Talpunk alatt a talaj épp csak engedni kezdett, de főleg az ágakról lecsepegő víz gyűlt apró tócsákba az út ritka kavicsai közt.

— És ha mégis baj? Máris csupa sár a cipőd.

— De én erre akarok menni.

— Hát erre megyünk. Látod, hogy erre megyünk... És mindig erre megyünk majd.

— Akkor is, ha nagy sár van?

— Akkor is, ha nagy sár van. Otthon megtöröljük a lábunkat. És a cipőnket is kitisztítjuk majd.

Balra tőlük négyszögletes betonlapon álló csap tűnt fel. — Várj! — kiáltotta a kisfiú, hirtelen kiszakítva magát. Gyorsan a csaphoz futott, egyujjas kötött kesztyűbe bujtatott kezével ránehezedett a nyomógombjára; a csapból vékony zsinórban kicsordult a víz. Pár másodpercen át folyt, csöpögött, azután elállt. Ekkor újra megnyomta.

— Na jól van, gyerünk — szólította el, amikor harmadszor is készült megnyomni.

— Csak még egyszer. A Mamival is mindig háromszor szoktam megnyomni.

— Jó. Ha vele úgy szoktad, velem is majd mindig háromszor nyomod.

A kisfiú harmadszor is lenyomta a gombot, aztán visszafutott, és a kezét nyújtotta. — Most mindig te jössz majd értem? — kérdezte, amikor tovább indultak.

— Majd meglátjuk, jöhetnek én is... Vagy baj, ha én jövök?

— Nem baj. Mert akkor mindig a parkon át megyünk.

— Igen, mindig itt megyünk.

— Akkor is, ha nagy sár van?

— Akkor is, ha nagy sár van. Nem kell félni a sártól.

— Én nem félek. Csak a Mami fél tőle.

— Nem kell félni tőle. Ettől a sártól nem. Ezt a sarat könnyű lemosni.

— És most itthon maradsz majd?

— Itthon, ha el nem küldtök.

— Kik?

— Hát ti. Te meg a Mami. Ha el nem küldtök.

— Én nem. És a Mami se.

— Szép tőletek. Akkor itthon maradok. Ha csak el nem visznek megint.

— A börtönbe?

— Oda . . . De nem fognak újra elvinni.

A gyerek kérdése apró, de jól elhelyezett ökölcsapásként érte, valahol a gyomorszája tájékán. Bár szinte szándékosan provokálta ki, tudni kívánta, mennyit tud a kisfiú, mit jelentettek számára az egyenruhás karórára vetett pillantásai. S tudni szeretné, mi maradt meg emlékezetében azelőttről, a pecsétes papír felhatalmazta kezek turkálásából a kirángatott fiókok mélyén, a számára érthetetlen, mégis ijesztő szóváltás hangjainak csapkodásából.

— Ki mondta neked, hogy börtönben voltam?

— Senki, csak tudom.

— Dehogy tudod. Tudod is te, mi az a börtön.

Tudod is te, gondolta közben, honnan is tudnád. Hogy akár néhány szál elkobzott virágot is jelenthet, „adja csak ide, ez mégsem kórház . . .”. Hát nem, az biztos. Már pusztán ezért sem, az ilyenféle alantas kis orgazmusok miatt. És mert . . . Minduntalan azon kapta magát, hogy úgy beszél a gyerekhez, mintha nem is egészen hozzá beszélne.

— De tudom. Oda csukják be a rossz gyerekeket.

— A gyerekeket nem. Csak a felnőtteket. Ki mondta, hogy gyerekeket is?

— A Hanák néni. Ha bosszantom a kutyáját, mindig azt mondja, hogy elvisznek a rendőrök, és börtönbe csuknak.

— A Hanák néni nem tud semmit. Gyerekeket nem szoktak börtönbe csukni.

— Akkor se, hogyha rosszak?

— Akkor se. Csak a felnőtteket.

— Ha rosszak?

— Ha rosszak.

— Te is rossz voltál? Azért csuktak börtönbe, mert rossz voltál?

— Azt hitték rólam.

— Mit?

— Hogy rossz voltam. Azt hitték, hogy rossz voltam.

— Kik?

— Hát akik . . . Az okosok. És ők jobban tudják.

— Mit?

— Hát azt, te kismajom. Azt, hogy rossz voltam.

Pár pillanatilag kísértést érzett hangosan mondani, amit magában gondol. Hogy azért nem olyan egyszerű ez, kisapám, dehogy is, csakhát te, boldog korod védőburkában, még semmit sem érthetsz. Mert ugyan honnan is tudhatnád... honnan is tudhatnál például a félreértés reflexeiről, a félremagyarázás képességének rendkívüli fejlettségéről. Vagy honnan tudhatnád, hogy vannak, akik hivatalból lesznek süketek, ezért nem értik, amit egy gyerek is érthet. Nem értik, mert nincs bátorságuk a megértéséhez... Igen, kisapám, így valahogy fest az én rosszaságom, egyszer talán megérted...

— Igen, az okosok. És ha ők mondják, akkor rossz voltam. Úgy van, rossz voltam.

— Nem baj. Én is szoktam rossz lenni.

— Tudom. Bosszantod a Hanák néni kutyáját.

— És szoktam a sarokban állni.

— Azt is? Otthon vagy a napköziben?... Na? Hol szoktál a sarokba állni?

— Otthon is meg a napköziben is. Tegnap is a sarokban álltam.

— Otthon vagy a napköziben?

— A napköziben.

— Rosszcsont lehetsz. De majd én most gatyába rázlak... Na és? Mért kellett a sarokba állnod?

— Mert... — A kisfiú kuncogott, sunyin-huncutul, kisördög mosollyal tekintett föl rá. — Mert lehúztam a Bíró Jutka bugyiját. De azért ezt ne mondd meg a Maminak. Ugye, nem mondd?

— Dehogy mondom... Na és? Mi szépet láttál?

A gyerek rötyörészve nevetett. Hangosabban, mint az előbb: — Láttam a... Akarod, hogy megsűgjam?

— Hangosan is mondhatod. Azt hangosan is mondhatod. De anélkül is tudom, mit láttál... Hanem azért rosszcsont vagy. Rettenetesen rosszcsont.

— Nem én találtam ki. Elsőnek a Nyári Tibi csinálta.

— Akkor is rosszcsont vagy. Rettenetesen rosszcsont. De majd én szépen megtanítalak.

— Mire?

— Kesztyűbe dudálni, zsákba fingani.

— Hogy?

— Majd meglátod. Ha továbbra is lehuzigálsz a Bíró Jutka bugyiját.

— De a Maminak nem mondd. Ugye nem mondd?

— Nem szoktam árulkodni. Nem szoktam, mert az a legrondább. Akkor se, ha rosszcsont vagy. Mert rosszcsont vagy, rettenetesen rosszcsont.

— Te is . . . — A kisiú újra felnézett. Komikusan furcsa, egérfogakat villantó kobold-vigyorgással tekintett föl rá. Tapogatózó fürkészéssel, mintha szavai hatását lesné: — Te is rosszcsont vagy.

— Én is . . . Én is az vagyok. Rosszcsontok vagyunk. Te meg én. Két rosszcsont vagyunk.

— Két rosszcsont vagyunk — ismételte a kicsi lelkesen. — Két rosszcsont vagyunk.

Kilépve a csepegő fák közül, lábuk újra a járdán kopogott. Egy nagy kopanás, három kicsi, egy nagy, három kicsi, egy nagy, három kicsi . . . Három pontként két zárójel között . . .

A FARKAS

MILISAV SAVIĆ

A váratlanul jött, nagy havazás, amilyen emberemlékezet óta nem volt, távol tartotta falunktól az utast és a vendéget, ugyanakkor egy másfajta, hívatlan látogatót vonzott oda: a farkasokat.

Napokig havazott, sűrű, nehéz pelyhekben szakadt a hó. Az ég összefolyt a földdel, az este a reggellel. A hó már az ablakig ért, gidret-gödröt elegyengetett, és mezsgyekeverítést összerosott. Még a kútig vagy az istállóig sem tudtunk csapást kitaposni, mert amíg vizet húztunk vagy megetettük a jószágot, a hó befújta a lábnyomunkat. Az ember jelenlétének minden nyomát egyszerűen elnyelte a havas fehérség.

Amikor pedig a hózivatar elült, már az első holdvilágos és fagyos éjszakán megjelentek a farkascsoordák. Megtámadták az aklokat, jó pár birkát elhurcoltak, de még többet leöltek és otthagytak. Ez a következő éjszaka is megismétlődött. Kutyáink szűköltek félelmükben a küszöbön, eszeveszetten kaparták az ajtót, hogy beengedjük őket; ha pedig egyik-másik, bátorságra kapva, netán rárontott a farkasokra, azt egy szempillantás alatt szétszedték.

A falu védekezni kezdett a veszedelem ellen. Vermeket ástunk, csapdákat állítottunk, néhány bárány húsát megmérgeztük (a kutyákat előbb láncra kötöttük), továbbá megerősítettük az aklokat. De mindez nem sok eredménnyel járt. Kovás meg sörétes puskáikkal nem jártak több szerencsével a vadászok sem, mert vagy rosszul céloztak, vagy az álom ördöge incselkedett velük a leshelyen, vagy pedig olyan helyeken várakoztak, amelyeket a farkasok úgy kerültek, mint az ördög a tömjént.

Mindent összevetve, amíg a farkasok elvitték vagy lemészárolták olyan száz birkánkat, csupa jó faggyús állatot, addig mi mindössze négy rablót vertünk agyon vagy csíptünk el, azt is a ki-

merült, ereje fogytán levő hitványát; a vezérállatokat meg a magánosokat nem sikerült megkaparintanunk, azok ott maradtak a falut környező, behavazott dombokon, és elnyújtott hangon úgy üvöltöztek, hogy attól még álmunkban is a hideg szaladgált rajtunk.

A kiéhezett és veszett farkasok most már az emberfiát is megtámadták.

A vízimolnárt egy éjszaka tépték szét, de úgy, hogy az egész emberből csupán egy kis alvadt vér, a szürkucsma, ruhafoszlányok meg egy pár bakancs maradt a havon.

Egy legényt az erdőben rohantak meg, ő azonban a fára mászott előlük, és egy teljes félnapot ott töltött. Majd belefagyott a lélek, de hát hiába kiabált segítségért a hegyi pusztaságban. Közben a farkasok ott nyüzögtek a fa tövében, föl-fölugráltak, és a fa kérget harapdálták. A legény kezdte elveszíteni az eszméletét, már-már édes álomba merült, és az ágak közé ékelődve minden bizonynyal vagy megfagyott volna, vagy pedig a dúvad torkába esik, ha nem jut eszébe az a mentőötlet, hogy leveti a ruháját és ledobja az ordasoknak. Azok megszagolgatták a posztót, széttépték, majd elkotródtak. A szerencsétlen legény ruhátlanul, mezítláb valahogy hazavonszolta magát, de úgy meg volt rémülve, hogy két hétig élet és halál között lebegett, pedig a legügyesebb javasasszonyok kúrálták.

És a farkasok még ezenkívül is sok embert megtámadtak, ámde ez utóbbiak szerencsésen megúszták: ki-ki vagy felmászott a fára, tüzet gyújtott, vagy vasvillával ugratta szét őket, vasvillával, amitől — akárcsak a késtől — egy pillanatra sem váltak meg az emberek.

De a farkasveszedelem okozta legnagyobb szerencsétlenség a tél vége felé történt, amikor olvadni kezdett a hó, s amikor a csorda visszavonulni készült hegyi odvaiba, hogy lekölykezzen és gondoskodjon kicsinyeiről, ahogyan a természet törvénye előírja. A következő télig való búcsúvételnek ezekben a napjaiban azonban a forráskútról elrabolták a falu legszebb lányát, egy olyan parasztgazda egyetlen sarját, aki a falu legjobb legelőit, gyümölcsöseit és ártereit mondhatta magáénak. A boldogtalan apa csak a felborult korszát meg egy hatalmas farkasnak a lábnyomait találta meg a forrásnál. A nyomok a jeges hegyvidék felé vezettek, és arra enyésztek el.

Vérnek nyoma sem volt.

Az egész falu gyászba borult, de különösen a lány legközelebbi hozzátartozói: a szülei és a rokonság bánkódtak nagyon. Azt kimondani sem lehet, hogy búsultak a falu legényei, még azok is, akiket kikoszarozott. Még irigy vetélytársnőit is szíven találta az esemény híre.

Hajtóvadászat indult, hogy legalább a csontjait vagy egy hajtincsét megtalálják a szerencsétlennek.

A farkasoknak azonban se hírük, se hamvuk. Déli szél kerekedett, a hó olvadásnak indult, lábnyom nem látszott sehol, a tavaszi illatoktól megrészegült kutyák pedig tehetetlenül forgolódtak, nem ismervén fel a farkasszagot.

Minden reményünket elveszítettük, hogy — övéinek és a falunak örök emlékezetül — bármit is megtalálunk a falu legszebb lányából.

A bánatos apa, közvetlenül a temető bejáratánál, takaros síremléket állíttatott, és három fenyőcsemetét ültetett köréje.

A rákövetkező télen jobban felkészültünk. Gondosabban ácsoltuk meg a karámot, erősebb kutyákat szereztünk, és — egy pár ökör árán — vettünk egy jó karban levő karabélyt. A kár kisebb volt ugyan, de az átkozott férgé mindig váratlanul, éjnek évadján támadott, s bizony jócskán megdézsmálta a jószágot.

Megtanácskoztuk a dolgot, és elhatároztuk, hogy a harmadik telet még felkészültebben várjuk, hogy egyszer s mindenkorra kiirtsuk őket, vagy ha nem, hát úgy ellássuk a bajukat, hogy messze e'kerüljék ezt az elátkozott helyet, a falunkat.

Az első havazások után az erdőkerülőnk olyan hírral állított be, amely nemcsak hihetetlenül hangzott, hanem egyszerűen elképesztett bennünket: ugyanis körülvették a farkasok, és dupla csövé puskája ellenére minden bizonnyal ráfizetett volna, ha nem megy éppen arra egy lakodalmas menet. De arra ment, és a nagy ordítás meg az üstdobok bufogása szétugrasztotta a falkát. Az erdőkerülő továbbá azt állította, hogy egy hatalmas termetű ordas mellett ott látta a falu legszebb lányát, él és virul, ámbár, igaz, némileg nőstényfarkasra emlékeztet. Egy fészekalja farkaskölyök is volt körülötte, talán a kicsinyei. Nem, jól látta, a mi falunk szépe volt: bár négykézláb járt, a régi emberformája megmaradt.

— Most is szép, mindenkínél szebb! — bizonygatta az erdőkerülő, hozzátéve, hogy a farkaskölyköknek is emberfejük volt.

Nagy ijedtében félrebeszél a jó ember, mondogattuk.

Hamarosan kiderült, hogy a kerülő bizony nem is álmodta és nem is találta ki ezt a históriát. Minden jel az emberi kéznek és az emberi észnek a jelenlétéről tanúskodott: az aklok kapuját nyitva, a csapóvasakat elcsattintva és üresen találtuk. A vermeinket valaki betemette vagy földülta, a maszlagos bárányokra pedig a küszöbeinken virradt a reggel, ahol a kutyáink fordultak föl.

Kis híján vér folyt közöttünk, mert azt hittük, hogy valami közülünk való elmeháborodott akadályozza a veszedelem ellen vívott háborúnkat.

De amikor az aklok körül félig embertől, félig farkastól származó lábnyomokat fedeztünk fel, akkor már elhittük, hogy az erdész mégiscsak igazat mondott. Akkor pedig végképp elszállt a gyanúnak még az árnyéka is, amikor elejtettünk egy farkaskölyköt: valóban az arca, a kifejlett szemfogaktól eltekintve, miben sem különbözött az emberétől, a mellső mancsai pedig éppen olyanok voltak, mint a mi kezünk. Valaki javasolta, hogy a farkaskölyköt ne dobjuk a verembe, hanem illően temessük el, mint akár-melyik emberfiát, a faluszépe amúgy is üres sírboltjába.

Fölzúdult az egész falu: nekiestek a szerencsétlen gazdának, mondván, hogy lány helyett nőstényfarkasnak adott életet. Az idős ember, ahogy tudott, védekezett a vádak ellen, s amilyen szomorú volt, annyira örült is, hogy szépséges lánya, apjának kedvence, él még. Sőt reménykedett is, hogy majd kiszakítja a farkascordából, és visszatereli az ő igazi nyájához. Egy egész vagyont ígért annak, aki kiirtja a farkasokat és élve hazahozza a lányát.

A falunkat fenyegető baj olyan méreteket öltött, mint addig sohasem. Hiába szóltak az üstök, dobok, durrogtak a mozsarak, hiába az egetverő lárma — ez már nem tudta elijeszteni a farkasokat. A tűz sem, az üszök sem. Olyan fesztelenül közelítették meg a tüzet, mint akik jéghideg szívüket és fagyos mancsukat akarnák megmelengetni.

Egyedül a puskától féltek, a késtől már kevésbé. S mert okosak voltak, mely tudással alkalmasint a faluszépe ajándékozta meg őket, elkerültek minden csapdát.

Hiába szerveztünk hajtóvadászatot, nem is egyet. Átázva és álmatlanul bandukoltunk aztán haza, csak arra kérve a mindenhatót meg az összes ördögöket, hogy tartsa távol tőlünk ezt a bajt. Éjszakánként pedig ijedten hallgattuk a farkasok üvöltését, amely

olyan volt, mint a világ végét jelentő, baljós sírás. Majd miután jól belakmározta az aklainkban, féktelen táncba fogta a környező hegyekben, olyan hangokat hallatva, amelyek a mi lakodalmas és védszentünnepi danáinkra emlékeztettek.

A mentőötlet a falu egyik szegényének jutott az eszébe. Ez a legény is szerelmes volt a faluszépébe, aki őt is kikosarazta, alighanem a szegénysége miatt.

— Farkasbőrbe bújok! — javasolta.

Nem nagyon örültünk neki, mert meg voltunk győződve, hogy a bajtól úgysem szabadulunk olyan könnyen.

A legény belebújt a hatalmas farkasbundába, farkashájjal bekenete magát, s egy hosszú, éles tört dugva az övébe, a hegyek felé vette útját.

Az erdei csapások mentén, a lombtakarmány-kazlak meg az aklok körül leölt farkasokra bukkantunk mindennap, s ebből láttuk, hogy a legény él, és hogy megvalósította az elgondolását.

S egy reggelen hősünk, az elrabolt farkasleánnyal együtt, ünnepelesen bevonult a faluba. A szerencsétlent azonnal bezárta az istállóba, és szólt a borbélynak, hogy beretválja le róla a hosszú szőrt.

Ropogtak a puskák, harsogott a dal, csaptunk is nagy rikoltozást, kotyogva szaladt le a pálinka a torkokon... A falu aprajánagyja ünnepelte a vérengző fenevad felett aratott győzelmet.

A bátor legényt a vállunkra emeltük, és ki-ki a tehetsége szerint megajándékozta: aranytallérral, faliszőnyeggel, inggel, törülközővel, sóval és kenyérral. A legdrágább ajándékot, egy fehér lovat és ezüsttel kivert nyerget, a lány apjától kapta. Az öregember azonban, amilyen boldog volt, annyira gondban is volt: kedvencének további sorsa aggasztotta. S nem ok nélkül, mert amikor jól felöntöttünk a garatra, botokat, köveket ragadtunk, és elindultunk az istállóba, hogy agyonverjük a falunak ezt az elvetemült lányát, farkasok ágyasát.

Az istálló ajtajában a bátor legény állta el utunkat.

— Megálljatok! Elveszem feleségül! — mondta.

Amit mondott, nem vettük komolyan, azt hittük, ittas lévén, tréfálkozik, és továbbmentünk a felé a szégyentelen felé. A legény váratlanul megrázta a fejét, és ránk vicsorított: s akkor észrevettük, hogy elől olyan fogai vannak, mint a farkasoknak. Aztán kinyitotta az istállóajtót, a lányt kiengedte, majd elnyújtott, állati szökelléssel, a lánnyal együtt, eliramodott a hegyekbe.

Kővé váltan, némán néztünk utánuk.

Sokáig nem tudtuk levenni a szemünket a félig farkas-, félig emberi lábnyomokról, amelyek belevesztek a havas messzeségbe.

BORBÉLY János fordítása

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

ESSZÉK A KITALÁLÁSOK* KÖNYVÉBŐL

DANIJEL DRAGOJEVIĆ

A KÖZÖRÜLTSEG VÁLSÁGA

Salvador Dalí festő vallomása szerint örültségeit komolyabban kell venni, mint festészetét. Mindenesetre felette különös figyelmeztetés, ha tudjuk, hogy Dalí a modern kor egyik legjelesebb festője. Persze személyvesztés is van ezekben a szavakban, az utalást mindazáltal komolyan kell venni. E szavak mindenekelőtt arra kívánnak rámutatni, miszerint a bizarrság és a bolondság, illetve örültség válsága nagyobb és súlyosabb a festészeténél. Szabadon és alkotóan élni egy olyan világban, ahol a szokás és a nyilvánvalóság imádata uralkodó, ezek szerint nehezebbnek és szükségesebbnek látszik az intenzív festésnél. Életünk valamelyik szakaszában sokan élhettek örült módra, tartósan kevesebben tanúsították ezt, ám a művészeti szertelenségben sokan voltak életfogytiglan következetesek.

Dalí számára, mint egyébként a spanyolok számára általában (akik a kérdőjelet a mondat kezdetén és végén egyaránt kiteszik), a kísértés, az örültség hívása erősebb, mint bárki másnál. Mióta létezik Don Quijote, aki — mint Unamuno rámutatott — azon a földön nemcsak költői alak, az örültség sem csupán személyes szeszély aktusa. Egyszer egyértelműen kiviláglik majd, hogy Dalí, tudatosan vagy tudattalanul, mint minden igazi génusz, mintaszerűen, mitikusan élt. S innen — számos egyéb mellett — ennek az örültségnek az ereje. Azt merném állítani, hogy Spanyolország nem abban a pillanatban lesz halott, amikor gazdasági élete is, ahogy ez minden más országra tételelesen igaz lehetne, hanem akkor, ha többé nem lenne olyan Don Quijotéja, mint Dalí, Picasso és mások abban az országban és — még inkább — rajta kívül.

Dalí, mint rajta kívül nagyon kevesen ebben a korban, mélységesen megértette az örültség egészségét. Ő az a szeszély, mely eltöri a határokat a reális és irreális, a szó és a mű, az isteni és emberi, az anyag és

* Danijel Dragojević: *Izmišljotine*, Naprijed könyvkiadó, Zagreb, 1976

szellem közt, s aki ezeket a nyilvánosan rágalmozott dichotómiákat úgy fogta fel, mint az ember keze ügyébe adatott valamit, hogyha megtagadja az engedelmességet a környező terrornak: a közönséges, a lapos, a konvencionális és konfesszionális terrorjának, a szokás és megszokás, a tehetetlenség, a butaság és átlagosság terrorjának. Ment végtére is mindenki örült a maga módján még akkor is, hogyha hasonlóak is a formák, amíg a közösségi érzés általánosítása a legbalgább és legismertebb valami.

A főbenjáró mindebben az, hogy ezzel a tettel, az örültség aktusával a körülöttünk zajló történesnek ne adassék meg a komolynak kijáró elismerés s ily módon utasítsuk el a mindennapi butaság beiktathatóságát.

Nem véletlen, hogy a hivatalos egyház véglegesen sohasem ismerte el a nagy misztikusokat és örülteket, s noha lobogó hitvallásuk nagy becsben állt a teológusoknál, megannyi díszítő vinyettaként rajzolták be őket egyháztörténeteikbe. Ők — s ez fontos az intézményre nézve — nem tanúsítottak feltétlenül odaadó ragaszkodást valamilyen földi pápa, főnök vagy valamilyen szolgálat iránt.

Az örültség tud az intézmények veszélyeiről. Tudja, hogy azok nem a gondolat vagy a mű kvalitását firtatják, hanem miként az orosz prózában a hűbérurak is: Hány lelket számlál a birtok? És valóban, az örültség tudja, hogy a lélek az, amit valaki szüntelenül a tulajdon birtokára szánna, s evégett törekszik arra, ami céltalan, ami nem célra vezető, ahol is a vád, a bizonyíték és az igazolás fogalma az örültséget illeti.

A modern pszichiátria (antipszichiátria) figyelmeztet bennünket: ha örült vagy, akkor sem vagy annyira az, mint hogyha nem állt volna be nálad az örültség. Az igazi örültek azok, akiknél az örültség sohasem állt be, akik soha semmi ellen nem tiltakoznak, sem összeütközésre nem kerül sor köztük és környezetük közt. Csak a jobbak esnek betegségbe, hogy kilábaljanak belőle. Csak a jobbak esnek örültségbe a tünetek kiütközéséig. A mindennapok a normáltság, a törvény, a norma és forma tulajdon látszatával viszont azok valóban örületben vannak, az egyetlen és igazi örületben. Az utóbbi évtizedek társadalmi eseményei arra vallanak, hogy borzalmakra és erőszakokra senki sem képesebb az engedelmes polgárnál, aki hasznos kis keréknek tekinti magát a rend és rendszer szolgálatában.

Az általános lamentációkban, rólunk és környezetünkéről, megszoktuk már hangoztatását az okos és rátermett emberek hiányának a kulturális, a társadalmi és gazdasági életben. Az észlelhető kaotikus képről ítélve ezek a széles jellemzések pontosnak látszanak; az aggályok teljesen indokoltak.

A gyakorlatias elme hiányának azonban, ha mégoly nehéz is, nem kell szükségképpen olymértvűen aggasztónak lennie, mint amilyen az ésszerűtlen örültség hiánya. Az örültség hiánya, amiről a statisztikusok

sohasem szólhatnak, indikatívabb a betegségünk állapotára és fokára nézve bármilyen egzakt mutatónál. Az ép elmét igénylő műveletek közül, a kibernetika tanúsága szerint, mind többet és többet elvégezhetnek a gépek is. E műveletek ezek szerint nem feltétlen szükséglete a léleknek. Ami viszont az, — az örültségeket sohasem helyettesítheti semmiféle gép. Fő az, hogy szakemberek, azok nevelhetők. A különcök és hibbantak csak olyan példányai az általános társadalmi pajsage-nak, amelyek nem öntözhetők.

Ujević gyakori megjegyzése szerint köztünk egyedül már csak az örültek őrizhetik meg azonosságukat. A jelekből ítélve azonosság nélkül való közeg vagyunk hát. Minthogy a magánjellegű apró szadomazochisztikus torzsalkodások az eklatáns normalitás gyávaságai közé tartoznak.

A nyilvános örültség válsága még sohasem volt nálunk nagyobb, mint manapság. Holott azt beszélték — irodalmi elhamarkodottságból —, hogy igenis fantaszták, Don Quijoték, örültek, utópisták, lázadók, eretnekek és hóbortos különcök környezetbe vagyunk. Ma ezt még metaforaként sem mondhatja ránk senki emberfia. A hiány oly nyilvánvaló, hogy itt már talán minden rémület is késő: a beteg olyan mozdulatlanul normális, hogy valószínűleg halott.

A narcisszoid közegekben egyetlen devizával ír, fest, alakít vagy tesz valami mást a művészember: A mű megmarad. Csakhogy épp ez a bökkenő. Dali tudja ezt. A művek eltűnnek, minthogy ki vannak téve a veszendőségnek, csak a mi örültségünk és az az öröm marad meg, hogy élünk. Az örültség hiábavalóságérzése az egyetlen igaz, tartós érzés, mely egybekapcsolja a nemzedékeket és időket. Egyedül neki köszönhető, miszerint egzisztenciánk a legalkalmasabb módon irreális és képes a metamorfózisra mindentől a semmiig. Nos, hogyha léteznének is művek, mármint természetüknél fogva tökéletlenek ugyan, csakis általa és annak révén létezhetnének.

Ez idő szerint imaginárius kultúrtörténeteink, melyek anyagukat szellemibben és szellemesebben fognák fel, vigasztalódhattak a ténnyei: ha nagy műveink nem is . . ., ami fontosabb, voltak tartalmas életeink, az örülteké, boldogtalanoké és excentrikusoké. Kulturális örültségünk története csaknem a nemlétezésig degenerálódott. A mai szükséglet az örültség tekintetében beéri azzal, hogy nyilvánosan vagy titokban ismételtlen főlemlegetik és kommentálják az elégedetlennek és hasztalannak ezeket az egykor magisztrális alakjait.

Azt azonban ma senki sem fogja állítani, mekkorát megváltoztak az idők. A lélekvásárlás és a lelkek irányításának vágya ma erősebb, mint valaha. Már csak ebben érdektelen szám az ember. Az általános értetlenségekre és társadalmi manipulációkra, akár bal-, akár jobboldaliak, haladók vagy reakciósook, ilyenek vagy olyanok, ahogyan egyedül csak nálunk reagálnak: az a nehézségek és körülmények általános értelmezéséből eredő engedelmesség. Tehát — okosan. Mindegy, hogy ma en-

nek, holnap meg annak a kívánságnak és ideának lehetünk engedelmesek: az engedelmisség nem válogat és nem meggyőződések és világszemléletek szerint viselkedik: az engedelmisség egyetlen tartalma az engedelmisségnek! Mondani sem kell, hogy Sztálin uralma alatt volt a legkisebb a lelkibetegek fekhelyének száma. Vannak idők, amikor mindenki egészséges!

Ezen a helyen rendszerint a hallgatás demagógiájával és esztétikájával győzködnek velünk, mert hiszen az a bölcsesség hagyományos koncepciójának a területe. Csak hogy a bölcsesség nem egyéb, mint megértetés és sterilizáció, amely sanyarú szegénységet és álmosságot javall. Tunyaságot — mindenkinek. Azt mondja: legyetek sebezhetetlenek. Csak hogy a sebek az egyik legerősebb módja az életérzés mikéntjének. Az örültség kockázata a nekünk tanácsolható legnagyobb bölcsesség.

Egy más és másmilyen pillanatban talán valami mást kellene tenni. Most, nekem, ez látszik szükségesnek: felhívni a figyelmet az örültség, a mértéktelenség, a harag és düh és más tobzódó excentrikusságok sugárzó erejére — mindezek elűzhetik a racionális sztoicizmust. Ami velünk történik, az Ikorántsem a különböző nézetek és álláspontok egymással küzdő megnyilvánulása, az mindenekelőtt a személytelenség és tengődés zsarnoksága. A behódolás rendszere, melyet az utóbbi esztendőben tapasztalunk, szerintem többek közt hiányérzetből is adódhat: az extravagancia, az örültség, a kockázat és excentricitás szükséglete hiányából. A modern drámaírók, Peter Weiss és Friedrich Dürrenmatt nem véletlenül juttatták a színházat a tébolydába, hiszen egyedül csak ott őrzi tulajdon hitelességét a szó és az eljárás. Vissza kell hát adni mind a nyilvános, mind a magánszónak, vagy első ízben meg kell neki adni annak az örültségnek a sajátságait, amely a hatalmasokat félemlíti, a környezetet pedig fiatalítja. Az általános bohózatban a transzcendentálisnak és ennek a valóságosnak, úgy tetszik, többé nem az ész az, ami segítségünkre lehet; nos, a jó manchai lovag bölcséleti receptje szerint kell hát kiaknázni a kegyetlen, a veszélyes és paradoxális örültség összes tartalékait; azok pedig terjedelmesek és életképesek.

HÉRAKLEITOSZ PARADOXONA

Héракleitosz dilemmái nem a jó, a szép és igaz körüliek. Ellentéteiket nem valamilyen sajátos módszertani vagy szocialitási elv projektuma miatt zárja ki, mert hiszen nem a gyakorlatiasságot és a morált követi, hanem az evidenciát. Az ő totális szövedékében az ellentétek a legjobb szomszédok: minél nagyobbak, annál inkább.

Tág engedékenységében van azonban mégis követelmény, egyetlenegy: *ébernek lenni*. Ezt a követelményt más-más módon variálja a csaknem száz ide vonatkozó fragmentum szövegében Héракleitosz.

Központiként talán azt vehetnők, amelyik a 89. fragmentumban megállapításként jelentkezik: „Az ébereknek egyetlenegy közös világuk van, szemben az alvókkal, akik mind a tulajdon különviláguk felé fordulnak.” E megállapítás után, miként a többi ellentétpároknaál is, azt várhatnánk, hogy Hérakleitosz ezt a két világot, az éberekét és alvókét, ha már léteznek, egyenrangúsítja, mármint a lehetőséggel, miszerint kölcsönösen kiegészíthetnek, elemeik oly módon szövődhetnek egymással, hogy valami mást, illetve harmadikat adhatnak. Ez azonban nem történik meg. Ő ezt a két világot (minthogy nála ez nem egyazon idő állapotai) sehol sem békíti össze. Van ugyan egy vigasztaló töredéke („Az alvó emberek is munkálkodók és segítkezők a világegyetem történéseiben”), s hogy vigasztaló, az kitetszik majd a többi töredék zöménél, ahol is határozottan leszögezi: „Nem szabad úgy cselekedni és beszélni, mint azok, akik alusznak.” A további fejtegetésekben még ennél is meszebbre jut, az éberek világát ugyanis azonosítja a logosszal: „Ezért kell hát azzal haladni, ami közös. Csakhogy — jóllehet a logosz közös — az emberek többsége úgy él, minthogyha kinek-kinek tulajdon esze volna.” Vagy más helyütt: „Azoknak, akik értelemmel beszélnek, arra kell támaszkodniuk, ami mindenkinek közös.” De a többi töredékek, melyekben az alvókról és éberekről esik szó, egyként könyörtelenek az alvók világához.

„Azoknak, akik értelemmel beszélnek, arra kell támaszkodniok, ami mindenkinek közös.” Ennek a napiparancsna, a szellem demokratikus világáért, a bennünket összekötő evidenciába való bátor betekintésért, a feltétel természetes színezete van. És hogy a közös hol nyilvánul meg legerősebben és legszembetűnőbben? Kétségtelenül: a nyelvben. Ezért is beszél Hérakleitosz többet azokról, akik beszélnek, mint azokról, akik munkálkodnak. Nála a *beszélni* az egyetlen igazi ige. A többi csak segédige.

Csakhogy kérdés az is: Vajon azon a követelt közös nyelven beszél-e Hérakleitosz, amelyben a világossági s a világosságon belül a megkülönböztetettségi igénynek feltételnek kell lennie? Hogyha a szükséglet a napi közös világ tekintetében az, ami alapvetően fontos, akkor hogy van az, hogy Hérakleitoszt mégis „sötétnek”, „zavarosnak” és „éjbelinek” mondják? Hiszen ezek a jelzők az alvó jelzői. Vagy talán Hérakleitosz is alvó? S akkor: elérte-e a saját követelményét?

Beszédének — úgy látszik — van egynehány olyan tulajdonsága, amelyek az alvók világába utalják. Végelemzésben: a képletesség, a tani titokzatosság, a többértelműség, a jelképiség, töredékiség és érzékenység stb. mind megannyi olyan tulajdonság, amelyek egymásból folynak és kölcsönösen értelmezik egymást.

Vegyük talán a legkézenfekvőbbet: a töredékiséget. Azt ugyan a történelem feledékenységevel szokták igazolni. Mi sem tévesebb! Nemcsak töredékek maradtak fenn. Abban az időben, a Szokratész előttiek ide-

jében az egész gondolkodás töredékes volt. Hérakleitoszra, aki teljes lényegével a tűz és sziporkázás jegyében állt, csaknem tételesen igaz: nem töredékesen maradt fenn, hanem töredékesen létezett.

Amit a töredék az alvók világába utal, az igenis a belőle hiányzó *előbbi* és *utóbbi*, ami összekapcsolhatná s lehetővé tehetné számára a részvételt valamilyen bővebb szövegben. A töredék ezek szerint nem kívülről nyer megvilágítást, mint ahogy nem is benne foglalt, hanem mint minden onirikus kép is, magából való: az alvóból. Egyedüliségének ismérve a mécses („Ha szeme látása kialszik, az ember éjjel mécsesért nyúl”); a töredék napvilágnál, melyre Hérakleitosz mint közörsre előszetettel utal, nem lehetséges, az szétbomlasztja, s tömör költészetét híg prózává alakítja, amely a szavakat tágasan rendezi el, világosan és higgadtan. A metafora, amit Hérakleitosz eljárásként alkalmaz a töredékben, mint minden metafora, nem egyenesen illetve közvetlenül szól, hanem helyettesít, s így különféleképpen értelmezhető és magyarázható. Gyakrabban törekszik jelképre, mint ahogy azt a cél megköveteli, s minden diszkurzivitás távol áll tőle. — A közösség nem elérhető.

Hérakleitosz számos későbbi értelmezője, ráérezvén arra, hogy egy alvó nyelvezetéről és módszeréről van szó, megkísérelték felébreszteni a szavait, s határozott értelmet kívántak kölcsönözni nekik, bizonyos diszkurzivitást. Amire Hérakleitosz nem — magyarázó hallgattak: a szavaira. Így lettek aztán tisztább tanítványai, mint maga Hérakleitosz.

De szép számban vannak olyanok is, főleg a költők és bölcselők közt, akik nem Hérakleitosz figyelmeztetéseit követték, hanem költői ábrándozási módszerét.

René Char, a költő — Hérakleitosz kiváló ismerője — előszót írt a mester fragmentumainak francia kiadásához, egyik saját verseskötetének pedig volt bátorsága ezt a címet adni: *Hüpnosz lapjai (Feuillets d'Hypnos)*, 1946), a könyv szerkesztésileg ugyanis roppant hasonló a fragmentumokhoz. Az alvó, úgy látszik erősebb volt Hérakleitosznál, de nem békült meg a mester világával. Miért hagyatkozott Char félelem és habozás nélkül Hérakleitoszra? Hogyan értelmezte az Efezosi szavait? Hogyan fogta fel egy másik mester töredékét is, akiről szintén írt, Rimbaud-ét: „Fölbredek, ám a törvények és természetek akkorra meg fognak változni”?

CARDENAL EPIGRAMMÁJA

A spanyol—amerikai költészet olasz nyelvű antológiájából, illetve annak tájékoztató jellegű fordításából írom ki Ernest Cardenal (szül. 1925-ben) nicaraguai költő egyik epigrammáját, azét a költőét, aki szerzetes lett, s lángoló misztikus létére politikai elkötelezettségű költészetet írt: szép és ritka módja ez az ég és föld egybekapcsolásának.

Íme az epigramma:

Amikor hírül hozták, hogy másba vagy szerelmes,
sokáig róttam fel-alá a szobámat
s cikket írtam az Állam ellen.
Amiatt ülök most börtönben.

Cardenalnak ez az epigrammája olyan világos, hogy nem bocsátanám meg magamnak, ha bármit is hozzáfűznék; igen ám, de a hitelessége is oly igaz, hogy legtöbbször megfeledkezünk róla, szem elől vétjük.

— Egyelőre csak ennyit a közjóról s a nyilvános gondokról!

KLEIST KIÍRTATOTT VERTIKÁLISA

Tavaly nyáron, a kánikula legmelegebb napjaiban szántam rá magam Heinrich v. Kleist horváttra fordított munkái olvasására. El is olvastam jó néhány drámáját, elbeszélését, levelét és elmefuttatását. Mivel Kleist nem az az író, aki rajongáson kívül győtri magát, hanem az, aki a tapasztalásokban és szavakban a végsőkéig megy, örömet leltem ebben a kései felfedezésben. Olvasásakor az volt a benyomásom, hogy összekapcsolja azokat az ellentéteket, amelyek révén egyidejűleg lehetünk közel mind az ébredezés, mind a halálhoz, a földön és a magasságban, a történetben és azon kívül. Ez a kettőség, helyesebben többértelműség a leg-szebb kleisti ajándék.

Legkésőbb *Michael Kohlhaasa* került a kezembe, az 1974-es horvát kiadású. A történeti és kritikai kommentárok egybehangzóan ezt tekintik Kleist legjelentősebb munkájának. Nos, ilyen rábeszélések után látam neki e mű olvasásának.

De minél mélyebbre ástam magam az írásműbe, mind kevésbé voltam meggyőződve az ajánlások igazoltságában. A novella hőse egy lázadó, az ellene elkövetett igazságtalan eljárások sértettje, aki felkel a földesurak s mindazok ellen, akiket a sérelmeiért okol. Gyűjtogat, gyilkol, rabol: busásan megbosszulja hitvese halálát s mindazokat az igazságtalanságokat, amelyeket előzőleg és utólag követtek el ellene.

A novella mintaszerű fordítása (Dobriša Cesarić munkája) ellenére is meglehetősen bajosan haladtam az olvasásban. Az volt a benyomásom, hogy egyetlen tájon járok s a hős, akit figyelek, sérelmekről elvakult, bősé és tobzódikik haragjában. Vöröshagyma, gondoltam magamban, mégpedig olyan, ami nem rázta le magáról a legszószerintibb földet.

Ez a szöveg tűnt legkevésbé kleistinek. Hiányzott belőle az, ami az addig olvasott szövegeiben megvolt: a nyíltság a különbözőre, egyféle tágság és szellemiség, lelkeség.

És amikor már-már elmarasztaltam magamban Kleistet is meg az iro-

dalomtörténetet is, s ott tantottam, hogy leteszem — a könyv végén, a bio-bibliográfiai jegyzetek után, felfedeztem a *fordító jegyzetét*. Ide iktatom teljes egészében:

„Rég észrevették, hogy Heinrich v. Kleistnek ebben a rendkívül erőteljes novellájában van némi fogyatékoság: egyik szakaszában a szerző fantasztikus-okkult elemeket alkalmaz (Lisbeth, Kholhaas feleségének halála utáni megjelenése és jóslatai stb.), s ez a fogyatékoság lényegesen gyöngíti e páratlanul megírt novella hatását, melynek tárgyát a német parasztlázadások idejéből meríti a szerző.

A *Michael Kohlhaas* többszöri elolvasása után észrevettem, hogy a fent említett s egy csöppet sem meggyőző szakasz kihagyásával mit sem csorbulna a mű művészi értéke, sőt hatása, amit az olvasóra gyakorol, ezzel csak erősödne. E gondolattól vezetve hagytam ki a fordításból azokat a helyeket, amelyekben Lisbeth megjelenik, a halála után, valamint az ezzel kapcsolatos részeket.

Ha szerzőnk művéhez a cselekmény érthetősége kedvéért kellett volna bármit is hozzáadni, erre az eljárásra semmiképp sem mertem volna vállalkozni. Itt azonban valóban ritka esetről van szó, az említett helyek kiiktatásával célszerűen küszöbölhettem ki a lényegtelent. A szöveg megmaradt kizárólagosan kleistinek, a fantasztikus-okkult elemektől megfosztott novella pedig csak nyert meggyőző erejében.”

Megkönnyebbültem e jegyzet olvastán. Megtudtam — s ez rendkívül fontos volt számomra —, hogy Kleist nem csapott be, hanem tőle vonták meg azt, ami nemcsak a cselekménynek, hanem az egész műnek mint irodalmi ténynek értelmet ad.

Lehetséges — hinnünk kell a fordítónak —, hogy ezek a fantasztikus-okkult elemek a leggyengébb részei a novellának, merthogy a legabsztraktabbak, az absztrakt pedig csaknem mindig hasonlónak és személytelennek hat. Ez az eset azokkal a pillanatokkal is, amikor az ember az éghez, a holtakhoz vagy Istenhez fordul. De épp ezen elemek nélkül válnék Kohlhaas egész lázadó hengergése értetlenné és tértelenné. Mi az, amit intim pillanatnak nevezünk? Az ambivalencia helye, ahol a horizontálissal szemben képződik a vertikális idő, amikor a járás tartamba megy át, ahol szétfórdedeznek a pusztasági szociális okok és keretek. Csak az éggel való érintkezésben érezzük az emberi nyomorúságot a közönséges földi lázadásnak, amely pillanatnyi megoldásokat hoz; csak az éggel való érintkezésben érezzük az igazi örömet, ahogy azt Milosz, a költő is tanúsíthatja: „Azzal az érzéssel szemléltem a tér csodálatos kertjét, hogy a saját énem legmélyebb, legszubtilisabb mélységét nézem, s mosolyogtam, mert álmodni sem álmodtam soha, hogy olyan tiszta, nagy és szép is lehetek! Szívemben dallam csendült: a világegyetem kegyelmének szózata. Ezek a csillagképek mind a tiéd, hisz benned vannak; a szereteteden kívül nem valóságosak. Jaj, milyen félelmetes lehet a világ annak, aki nem ismeri magát! Amikor te a tenger előtt magá-

nosnak s elhagyatottnak érezted magad, képzeled, milyen volt szükségképpen a víz éji egyedülléte, s az éjszakai a végestelen világűrben.”

Az embernek az ég több a szemlélnél és tanúnál: gyermekkora csupacsupa egyszerű egység. Komolyan véve a földet, az ember ott lel rá múltja és jövője folytatására. Ha a holtakra gondolunk, akiket láttunk, hol keressük fel őket? A szubsztanciális képzelet nem tudja őket elképzelni a földön: a földre szállnak alá, s fönről térnek vissza. Mindenkor megvolt annak a hite, hogy a lélek azonosulhat az egész kozmossszal s ily módon kiléphetni a testből és mindabból, aminek a test a hordozója — a halálból. A földi lényben minden azért lázad, hogy lakásul fogadja el a világegyetemet s hogy később az a lakás önmaga elpusztulásával legyen: ő maga.

Ég felé haladni vagy arra várakozni, hogy az ég jusson el hozzánk és dimenziókat adjon a dolgoknak és mozzanataiknak, csupán látszólag két ellentétes mozgás, két ellentétes művelet: a távozás és hívás egyidejűleg van és szakadatlanul. Nem azért ellenezzük az eget, mert távoli és idegen hozzánk, hanem mert bennünk mérhetetlen.

Honnan érkeznek voltaképpen a jóslatok? Mit is mondott Lisbeth Kohlhaasnak? Ha az ő hangja elhal, mi a lázadó Kohlhaas?

SPINOZA PÓKJAI

Oszip Mandelstamnál olvastam, hogy Spinoza mellett, hogy lencsüket csiszolt, amiről ismertebb, mint bármely emlékezetes szava által, pókokat is tenyésztett tégelyeiben. Hogy miért és hogyan, és milyen fajtákat — arról nem tesz említést Mandelstam. Nem nyughattam bele. Kutattam hát utána könyvei, az *Etika* és a *Teológiai-politikai vita* elő- és utószavában, filozófiai didaszkáliákban, a filozófus ismerőinél, de hasztalanul: nem találtam semmi közelebbit. A lencséről persze bőven volt említés, a pókokról éppenséggel semmi. Búvárkodva arra gondoltam, lehetséges, hogy ez Mandelstam magánasszociációja csupán, amelynek illusztrálnia kellene a gondolkodó magános zsidó természetét és helyzetét. Ha így van, csak sajnálhatom.

Nekem azok a pókok, a lencsék nemkülönben, igen-igen fontosak. Szükségesek. „A napba és a halálba nem lehet szemrebbetés nélkül nézni”, mondja La Rochefoucauld. Ha az *Etikát* olvasom, nekem teljesen úgy tűnik — mint a nap: túlságosan fényes és tiszta, semhogy félelem nélkül megeredhetnék. Mint ismeretes, Spinoza matematikai-fizikai rendszerbe foglalta a világot, és nem élő szervezetként fogta fel. Ebbe a racionalizmusba szántam én a pókokat, amolyan berontásfélének, ha mást nem, piszkítanak be és piszkálnak fel a lapszéli jegyzeteket bevitelükkel, ami mégiscsak emberhez hasonlóbb a nagy tisztaságnál és mértannál.

Ha valóban tenyésztett pókokat, megvan az első összekötő szálam. Talán később eltűnnek majd mint alacsonyabb rendű formák a rendszerek mértánában, de szükségesnek látszik, mármint az írónál, valamelyik gyengédjén kezdeni, valamin, ami nem nagy, se nem tiszta, se nem átfogó valami, hanem valamelyest beteges. Innen, ettől a nyomra vezető mozzanattól kezdve látszik hovatovább jelentősnek és nagyknak a szó és az élet.

Ezek a pókok, amelyek alakjukkal, mozgásukkal s életmódjukkal egészen különleges vonatkozásokban vannak ezzel a világgal; ezek a pókok, melyekre azt mondják, hogy kivételesen ellenállóak a puhány embert megtörő határokon, jó kép egy olyan álmon belül, amelyet Spinoza mellett álmodhat az ember, hogy kiszélesítse s emberivé és útbaesővé tegye; s mivel ez még életrajzi tény is (vajh, mért nem idézi Heine?), akkor bizony egy imaginárius személy életére látszik hasonlítani, nevezetesen a középkori legenda pókpásztoráéra.

Mit csinálhatott azokkal a pókokkal? Hova küldözte őket? Kiknek? Elképzelem őt, amint mindent tudván róluk, rakosgatja őket egyik tégelyből a másikba, s új fajtákat nyer új tulajdonságokkal. Közülök egyet, a fajta jellegzetes tulajdonságaival, az egyik távoli földjére hagy örökbe — Franz Kafkára. S az a pók Kafkának fontosabb, közelebb a tiszta és bámulatra méltó rendszernél, mert az a pók Kafkát álmodja. És fordítva.

KAFKA ÉS CALIBAN

A minap tévedésből emeltem le könyvespolcomról Kafka *Levelek Milenához* c. könyvét, beleolvastam, s belemelegedtem. Nem kis csodálkozásomra — nem sorba vettem a leveleket — számos helyen olyan sorokra bukkantam, ahol Kafka a teljes amuzikalitásáról vall. Nem tudtam, csakugyan komolyan kell-e vennem azt, amit ír. Amuzikalitását azzal határozza meg az ember, amit a zenétől vár. Mégis komolyan vettem, amit Kafka gondolt és érzett, miszerint a zene elérhetetlen a számára, minthogy képtelen befogadni.

Ezt gondoltam: a világ kitárulásával a zenei hangok világa is megnyílik; az akadályok és tehetetlenségek rendszerében ez Kafkának egy normális kiterjedés csupán. Esetleg több is: a zene nemértése (a zene mégiscsak igen külsőleges és testünktől legtávolibb) alapjában van mindannak, amit Kafka cselekedett. Elutasítani a világot és zárkózottnak lenni (vajon nem azért töltötte-e utolsó éveinek zömét Goya — önként? — sükketsége börtönében?) mindenekelőtt a zene elutasítását jelenti.

Vizsgálat tárgyává kellene tenni — mindebből ítélve — Kafka viszonyát a zenéhez s az észlelteket összefüggően megszövegezni.

Onelégült megfigyelésem tisztaságát azonban elrontotta egy irodalmi

képzettársítás. Ugyanis Caliban jutott eszembe Shakespeare *Viharából*. Mint ismeretes, Caliban ördög és boszorkány fia, kísérteties rútság, páncélos hüllőhöz hasonló, akit Prospero csak kínkeservesen tanított meg beszélni, de azt is nyilván csak azért, hogy szidalmazhassa s hason-
szőrűekkel összeesküvéseket és zendüléseket szervezzon ellene. Alacsony-
rendű természete odáig juttatja, hogy alkalmat kerestet vele Prospero
leánya, Miranda megkísértésére. A rabszolga, a lázadó monstrum, a leg-
alacsonyabb rendű ösztönökkel és szándékokkal — Caliban a legfurcsább
és legrejtelmesebb Shakespeare valamennyi teremtménye közt. S mégis,
Shakespeare nem lenne az, ami, hogyha nem ruházná fel a szörnyűséget
is olyasvalamivel, ami az ellentéte. Caliban ugyanis muzikális, és sem-
mit sem élvez úgy, mint a zenét. Stefanónak, vezetőjének a rosszban
ezt mondja:

Ó, ne félj — a sziget csupa zene
és zsvajgás, oly édes dallamokkal,
mik enyhítik a lelket, nemhogy sértik,
s olykor ezrével zendülnek fülemben
az andalító hangszerek, bizony.
Hát még a hangok! — máskor, olyanok,
hogy hosszú álomból ha felébrednék,
álomba ringatnának ismét, s akkor
is érzem, s álmomban is látom,
mint nyílnak meg fölöttem a felhők,
minthogyha összes kincseit az ég
pazarul rám akarná tékozolni
s ha felrettenek, sikoltok, és újra
aludni vágyom...

És Stefano, ezt is el kell mondani, mert ő is a „sötétség fajzata”, ezt
válaszolja:

Az lesz ám a gyönyörű birodalom,
hol ingyen lesz számomra zene.

És még valamit: mert ez is a zene ismérve: Caliban mindvégig zeng-
zetes, hibátlan ütemű verssorokban beszél és nem prózában.

Nem tudom, lehetséges az is, hogy az okok, amiért Shakespeare épp
ebbe a két odíózus alakba helyezte a rajongó zeneszereteket, egészen
egyszerűek és alkalmiak. Vagy talán egyszerűen csak bosszúnak szánta
valamelyik zenész ismerőse ellen, hiszen ez nem volt kívül a kor szo-
kásain. Másfelől viszont a kép, mondhatni, olyan szürrealista, hogy túl-
zás lenne el nem vonatkoztatnunk a realistól.

Vagy az is lehet, hogy sokkal egyszerűbb a képlet? Kafka roppant

messze van Calibantól, s ha ő nem is énti a zenét, mért ne volna képes Caliban befogadni azt? Akkor hát mi a zenei érzés és kötődés? Kinek adatik az meg?

Mindenesetre jó az, hogy megtörtént ez a szakítás és hogy a dolgok a zenével kapcsolatosan ilymérvűen bonyolódtak. Ekkor aligha lehetséges kimondani a következtetést. S van-e szebb szituáció ennél?!

Következtetést mondtam, talán ezzel kellett volna kezdenem ezt a magyarázatot. A zene talán csakugyan ott kezdődik, ahol a következtetés lehetetlen. Hogyan tudhatott komponálni Mozart négyéves korában? — a következtetés lehetetlen; a zenei hang kíséri a képet? — a következtetés lehetetlen; az ember talál rá a zenei hangra, vagy a zenei hang az emberre? — a következtetés lehetetlen; nagyobb vagy kisebb része a csönd a zenének? — a következtetés lehetetlen; bizonyítja-e a zene Isten létezését? — a következtetés lehetetlen... Tehetnénk fel még számtalan kérdést és kérdő észrevételt, következtetni akkor sem tudnánk semmit. A filozófia és a zeneelmélet, noha mindkettő szólni akart az idevonatkozó nyugtalanságról — azt mondják, nemigen jutott egyik sem tovább az élesen látó pitagoreusoknál, akik nem műveltséget tanúsítottak, hanem ami a zenéről ejtett szavaknak egyedül felel meg voltaképpen: bölcsességet és befogadóképességet. És mit tesz itt az óvatos és félélnk Kafka? Ő itt csupán abban merül ki, mint századunk számos más boldogtalanja is: a *következtetést* kutatja. Azt akarta, hogy a világ következtetés legyen, hogy feltárja valamiképpen a titkot. Itt pedig zene nincsen. A következtetésben és tanulásban semmi sincsen. Itt még Caliban is előnyben van.

DUDÁS Kálmán fordítása

A „MEGHÍVOTT” HALÁL*

HÓDI SÁNDOR

Nincs tragikusabb jelensége emberi életünknek, mint önnön életünk kioltása. Mégis, évente az emberek milliói törnek életükre, életkorra, nemre, hivatásra és képzettségre való tekintet nélkül, s közülük száz- és százezer szándék végződik halállal. Járványhoz hasonló iszonyatos pusztulás ez. Mit tudunk e temérdek halálos ítéletről, amelyet önmaguk felett mondanak ki és hajtanak végre az emberek?

Nem sokat. Talán nincs is számunkra ismeretlenebb, titokzatosabb — és jelentőségéhez képest elhanyagoltabb — más, létezésünkkel ilyen szorosan összefüggő probléma, mint az öngyilkosság.

Betegség? Lélektani rejtély? Filozófiai probléma? Vagy a társadalmi együttélés patológiás állapotának megnyilvánulása?

Emberi sajátosság, amely az ember létének alapvető kérdéseivel függ össze. Írásos feljegyzések arról tanúskodnak, hogy a történelem folyamán úgyszólván minden korban és társadalomban ismert volt; ám napjaink civilizált társadalmaiban sohasem tapasztalt méreteket ölt. Az áldozatok nagy száma, a súlyos veszteségek anyagi, erkölcsi, érzelmi és tudati következményei, a jelenséget takaró homály miatt nyomasztó kérdéseket vetnek fel.

Kik és miért követnek el öngyilkosságot? Miféle titkot rejt magában az áldozatok személyisége, mi ennek a cselekménynek a tényleges társadalmi háttere?

A nyomasztó kérdések zűrzavaros magyarázatokat szülnek. Ha megpróbálunk eligazodni az öngyilkosság jelenségével kapcsolatos vélemények és állásfoglalások között, a legképtelenebb, egymást kizáró, gyakran végletes hozzáállásokkal és magyarázatokkal találkozunk, amelyek között a tévesen értelmezett, „elszabadult” ösztönöktől, a fajelmélet „természetes szelekció”-jának elvén keresztül a tartalmatlan moralizálásig és a köznapi tudat hamis oknyomozásáig az égvilágon minden megtalálható.

* A Forum Könyvkiadó gondozásában a fenti címen hamarosan megjelenő monográfia bevezetője.

A magyarázatok sokféleségén belül azonban nagyjából két erőteljesebb áramlat különíthető el. Az egyik áramlat szerint az öngyilkosság *egyéni probléma*, amelynek hátterében öröklött hajlamot, pusztító ösztönöket, sajátos bio-pszichikumot, elmebajt, bölcsességet vagy éppen csökkent értelmi képességet tételeznek fel, egyszóval bármit, ami ilyen vagy olyan módon, de individuális adottságokkal magyarázza az öngyilkosságot, vagy fatális személyi sorsként értelmezi ezt. A másik áramlat viszont *társadalmi jelenséget* lát az öngyilkosságban, és kizárólag a különböző társadalmi változásokban — gazdaságtörténeti összefüggésekben, politikai és rendszerváltozásokban, az urbanizáció és településtörténet sajátosságaiiban — és a közvetlenül megmutatkozó társadalmi változók különböző konstellációiban — eltérő vallású, nemzetiségű, életkorú, nemű és családi állapotú emberek összehasonlításával — keresi az öngyilkosság gyakoriságának magyarázatát. Az egyéni élet és személyi tragédia statisztikai adattá vált, s kizárólag csak statisztikai adat voltában játszik szerepet az öngyilkosság megismerésében, magyarázatában.

Az öngyilkosság kutatásának története tulajdonképpen a két áramlat között feszülő kérdés eldöntésének — és e kísérlet eredménytelenségének — a története. A kérdés így hangzik: egyéni vagy társadalmi jelenség-e az öngyilkosság? A kérdésre adott válaszok kezdetben rendkívül élesen polarizálódtak. Az egyik oldalon, Freud nevéhez fűződve, a mélylélektani iskola áll. És ez az iskola — figyelmen kívül hagyva a társadalmi környezetet, amelyben az ember felnő és személyiséggé formálódik — kizárólag az ösztönökben, a személyiség rejtett belső világában keresi az öngyilkosság okát és magyarázatát. Tekintettel arra a körülményre, hogy mindig konkrét individuum követi el ezt a cselekményt és sosem egy egész kollektíva vagy társadalmi réteg lesz öngyilkossá, az öngyilkosság személyiség-lélektani vonatkozásai vitathatatlanok voltak és maradtak. A másik oldalon viszont Durkheim szociológiai szemlélete áll, amely mit sem törődve az öngyilkosok személyiségjegyeivel, konkrét vizsgálatok alapján az öngyilkosság gyakoriságával kapcsolatban olyan összefüggésekre hivatkozik, amelyek kétségtelenné teszik ennek a cselekménynek a társadalmi vonatkozását. Mivel később sem az egyik, sem a másik irányzat — a nagyszámú követők kiterjedt vizsgálatai ellenére — nem jutott előbbre az öngyilkosság lényegének feltárásában, s ugyanakkor vitathatatlan maradt továbbra is mindkét megközelítés jogossága, egyetlen észszerű lehetőség kínálkozott: össze kell „békíteni” e két irányzatot. Ezt a törekvést más megfontolások is alátámasztották.

A lélektan tudományos ismeretanyagának gazdagodásával ugyanis mindinkább tarthatatlanná vált az a szemlélet, amely a személyiséget mereven, a társadalmi környezettől független, kizárólag vagy túlsúlyban biológiai meghatározottságú rendszernek — egységnek — tételezte fel. Kísérleti és közvetlen megfigyelési eredmények egyaránt a társadalmi

környezet — a sajátos kultúra, szociális körülmények, helyi szokások stb. — szerepére és fontosságára hívták fel a figyelmet, rámutatva, hogy a társadalmi környezet döntő mértékben meghatározza a személyiség-fejlődés irányát és lehetőségeit. Ez a szemléletbeli változás a lélektani kutatásokat fokozatosan a szociológia felé orientálta. A közeledést csak segítette az a körülmény, hogy időközben a szociológia is felismerte saját lehetőségeinek korlátait, s éppen a pszichológiától remélt hathatós támogatást az öngyilkosság komplex elméletének kidolgozásához.

A lélektani és a szociológiai irányzat közeledését „bátorította” a tudományos élet rendszertani szemléletében bekövetkezett változás is. A tudományos kutatómunka hagyományos felosztása ugyanis, amely valamikor valóságunk feldarabolásával kedvező feltételeket biztosított a különböző jelenségszférák — valóságtartományok — elmélyült vizsgálatához, idővel ez a széttagolódás, maga után vonva a fogalmak, módszerek és elméletalkotások különbözőségét, roppant megnehezítette s úgyszólván lehetetlenné tette az összetett, több tudományterületet is érintő kérdések tárgyalását. Az egyes tudományágak fogalmi rendszere, módszertana és elméleti alapállása közötti szakadékot kénytelen-kelletlen át kellett valahogyan hidalni, s eme híd szerepének betöltésére jöttek létre az ún. interdiszciplináris tudományágak. Ennek során aztán többek között az öngyilkosság kérdése is ilyen „közti” tudományágak hatáskörébe került, elsősorban is a szociálpszichológia és a szociálpszichiátria jelentős kutatási ágává erősödve. Ez a körülmény jelentős továbblépést jelentett az öngyilkosság kutatása terén, ámde túl optimistának bizonyultak mégis azok a remények, amelyek az újonnan létrejött interdiszciplináris tudományágaktól a kérdés teljes megoldását remélték.

Az öngyilkosság kutatásának széles bázisa alakult ki a modern szociálpszichológiai és szociálpszichiátriai szemléletbe ágyazódva, s egyre inkább a *suicidológia* mint önálló tudományág igényével. A széles körű kutatómunka eredményeként napvilágot látott publikációk azonban arról tanúskodnak, hogy a suicidológia sem tudja kielégíteni a hozzá fűzött reményeket, mert a mennyiségileg ugyan imponáló kutatás nem tudja garantálni az eredmények minőségi változását. Vagyis minden „új” eredmény tulajdonképpen már meglévő ismereteket támaszt alá, vagy kérdőjelez meg, s korántsem annyira az óhajtott egységes szintézis létrejöttének, mint inkább a meglévő ellentmondások és szakadékok elmélyítésének irányába hat. A jelzett tendenciával s az öngyilkosság kutatásának további lehetőségeivel kapcsolatban Kun Miklós az öngyilkosság kérdésével foglalkozó kandidátusi értekezésében a következőket írja: „A suicidium és a suicid kísérlet tanulmányozásának könyvtárnyi irodalmában rögzített eredményei óvatosságra intenek bennünket. Ezt az óvatosságot két vonatkozásban különösen szem előtt kell tartanunk . . .

1. a suicidium ténye csakugyan olyan bonyolult erőknak, hatásoknak, kölcsönhatásoknak komplex szövedékéből áll elő, hogy tanulmányozása

a vele kapcsolatos ismeretek felhalmozásának egy bizonyos pontjáig ellentmondásos eredményekre vezető folyamat kell, hogy legyen, olyanoknak, hogy napjainkban az egyik eredmény még nem támogatja a másikat, vagy

2. az eddigi kutatások kiindulópontjai, és így eredményei, pozitív vagy negatív módon, úgy hatnak az újabb és újabb kutatásokra, hogy ezek eredményei szükségképpen ellentmondásokba torkollnak.”

Kun Miklóssal egyetérthetünk abban, hogy az öngyilkosság cselekményének komplex jellege bizonyos kutatási szinten szükségszerűen vezet ellentmondásos eredményekhez, még hozzá olyan értelemben, hogy ezek az ellentmondások — egy későbbi, mélyebb szintézis lehetőségét tekintve — távolról sem zárják ki egymást. Csakhogy az öngyilkosság kutatása során felhalmozódott ellentmondások nem csupán a téma különleges bonyolultságával függnek össze. Más oka is van ennek.

Jóllehet az öngyilkosság kutatásának módszerei — már Durkheim eredményesen alkalmazható módszertanához viszonyítva is — sokat fejlődtek és tökéletesedtek, az elméleti bázis szembetűnő fogyatékoságai lényegében véve máig sem változtak. Mert azzal, hogy a szuicidológia a különböző elméleti előfeltevéseket valló áramlatok értékeléseit, szempontjait, nézeteit elvtelenül összekeveri, még távolról sem teremt magának új elméleti-tudományos bázist. Ellenkezőleg, ha lehet még reménytelenebb helyzetbe kerül a maga *eklekticizmusával*. Az egyértelmű állásfoglalás hiányában hiába a módszertani igényesség, mert elméleti következetlenségektől egyszerűen nem remélhető nagy horderejű áttörés az öngyilkosság jelenségének értelmezésében, mint ahogy az eddig elért eredmények szelekciója és szintézise sem valósítható meg.

És a kérdés továbbra is nyitva: egyéni vagy társadalmi jelenség az öngyilkosság?

A maga mindent összebékíteni akarásával a szuicidológia erre a kérdésre másként nem is válaszolhat, csak úgy, hogy: egyéni, de összefüggésben áll a társadalmi környezettel; társadalmi, de összefüggésben áll a személyiség sajátosságaival. Ebből fakadóan a szuicidológia mai célkitűzése: feltárni azokat a személyiség-sajátosságokat, valamint azokat a közvetlenül megragadható társadalmi-környezeti faktorokat, amelyek egyaránt szerepet játszanak az öngyilkosság gyakoriságában és feltehetően ennek kiváltásában. És ez bizonyos értelemben helyes célkitűzés is, hiszen a gyarapodó ismeretek előbb-utóbb hozzásegítenek bennünket az öngyilkosság által veszélyeztetett körzetek, társadalmi rétegek feltérképezéséhez, valamint az öngyilkossági hajlamot magukban hordozó személyek kiszűréséhez. Bármily szerény mértékben valósuljon is meg ez, gyakorlati szempontból óriási jelentőségű lenne, hiszen elvileg adva volna a *közvetlen megelőzés* lehetősége. Csakhogy az öngyilkossággal összefüggésbe hozható személyi sajátosságok és környezeti faktorok, élethelyzetek, körülmények ismerete önmagában véve még egyáltalán nem

jelentené az öngyilkosság mélyebb összefüggéseinek — lényegének — megértését is. A tényleges megelőzés, vagyis az öngyilkosság hajlamát, veszélyét érlelő társadalmi feltételek, személyi léthelyzetek kialakulásának megelőzése, elhárítása érdekében semmit sem tehetnénk, hiszen éppen lényegét nem ismernénk a nem kívánt feltételegyüttesnek.

Az a sajátos körülmény, hogy az öngyilkosság jelenségének vitathatatlanok mind személyi, mind társadalmi vonatkozásai, egyben ki is jelöli e jelenség mélyebb összefüggései megértésének lehetséges és járható útját. Ez az út pedig szükségszerűen a *személyiség* és a *társadalom* viszonyának megismerésén, megértésén és adekvát értelmezésén keresztül vezet. E két jelenségszféra *viszonyának*, más szóval, az emberi lét társadalmi és személyi aspektusának elméleti tisztánlátása kulcsfontosságú követelmény az öngyilkosság rejtett összefüggéseinek — voltaképpen lényegének — feltárásában. Márpedig mind a szociológiai és lélektani, mind a szociálpszichológiai és személyiség-lélektani jellegű öngyilkosság-kutatásoknak éppen ez a legjellemzőbb fogyatéksége. Ez az elméleti fogyatéksőség határozza meg alapvető tévedéseiket, ebből fakadnak az empirikus adatok értelmezésében a feloldhatatlannak látszó ellentmondások, mint ahogy ez jelenti az elméleti-tudományos kutatómunkában való továbblépés legfőbb akadályát is.

A személyiség és a társadalom műbenlétének, s e két szféra egymáshatásának megítélésében tapasztalható bizonytalanságok és ellentmondások bizonyos értelemben szükségszerűen vannak jelen az öngyilkosság irodalmában. Mert sokkal többről van itt szó, mint pusztán az öngyilkossággal foglalkozó kutatások sikertelenségének elméleti zsákutcájáról. A társadalomtudományok ideológikus funkciójából származó terhes örökség nehezül e kutatásokra, az az örökség, amely elméleti előfeltevésként ragaszkodik az *ember társadalmiságának* hamis elméleti-tudományos magyarázatához.

Tulajdonképpen az „egyén-környezet” dichotómiájáról van szó, arról a személyiségpszichológiában és szociálpszichológiában mélyen gyökeret eresztett felfogásról, amely *személyiségben* és *társadalomban* két *különmű entitást*, egymással *szembe helyezhető ontikus tartalmat* lát. Ebben az elméleti felfogásban mindenkor *vagy* individuumról *vagy* szociális környezetről lehet csak szó, illetve ezeknek az önálló lényegiséggel felruházott absztrakcióknak az egymáshoz képest *külsődleges*, dologi kapcsolatáról. Ebben a gondolatkörben fel sem merülhet, hogy személyiség és társadalom, individuum és szociális környezet ugyanazon létviszonyok eltérő megnyilvánulási formáinak absztrakciója csupán, hogy tehát az emberi élet a maga személyességében csak a társadalmi lét sajátosságait hordozhatja magában.

Az „egyén-környezet” bornírt, tudománytalan dichotómiája áthidalhatatlan szakadékot és az ontológiailag egységes és megbonthatatlan emberi lét sajátosan eltérő jelenségszférái közé. Ezáltal az individuális

megnyilvánulások, mint társadalmi sajátosságok, tulajdonképpen értelmezhetetlenné válnak, hiszen maga az individualitás is elveszti társadalmiságát. És ebben rejlik az öngyilkosság elméleti megközelítésének — a titok megfejtésének — akadálya.

Hogy az „egyén-környezet” dichotómiája ténylegesen mekkora akadályt is jelent az öngyilkosság megértésének útjában, az talán csak akkor válik a maga teljességében számunkra nyilvánvalóvá, ha a személyiség- és szociálpszichológia eme tévedésében felismerjük a tévedés *valóság-alapját*. Merthogy a személyiség- és szociálpszichológia azzal, hogy ragaszkodik az „egyén-környezet” kettősségéhez és különvalóságához, nem valami légből kapott valótlanságot állít. Az „egyén-környezet” kategóriapár ugyanis bizonyos értelemben létező valóság, megfelel a társadalmi lét és személyes boldogulás valóságos viszonyának, annak az ember számára paradox léthelyzetnek, hogy a modern társadalomban a személyiség saját diszpozíciói áthatolhatatlan világába zárt *individualitássá*, a társadalom pedig vele szemben külső és kényszerítő *környezetté* redukálódik. És pontosan ebben a paradox léthelyzetben és az ember számára sok esetben feloldhatatlanná váló szituációkban rejlik az öngyilkosság magyarázata.

A személyiség- és szociálpszichológia tehetetlensége abból fakad, hogy az „egyén-környezet” közvetlenül érzékelhető és metodológiailag elfogadott viszonyát tovább nem elemezhető *adottságként*, *törvényszerűségként*, *természetes állapotként* kezeli. Így, amikor szenvedélyes elkötelezettséggel keresi a társadalmi lét vagy az individuális életvitel patológiás megnyilvánulásainak hátterét és okát, hogy úgymond segítsen és könnyítsen az ember életén, tulajdonképpen pontosan ennek ellenében hat: a tényleges léte problémák alapjának gyárt — előfeltevéseivel és metodológiájával, a kutatások későbbi eredményei által már — lerombolhatatlan ideológiát.

Számunkra mindebből adódik egy további tanulság. Mégpedig az, hogy a társadalomtudományok alkalmazásuk során nehezen bírálhatják saját meghatározottságaik társadalmi alapját, vagy ha úgy tetszik, a személyiség- és szociálpszichológia (s velük még egy sereg tudományág) tehetetlensége éppoly szimptomatikus értékű és jelentőségű, mint maga az öngyilkosság. Illúzió lenne azt hinnünk, hogy az „egyén-környezet” dichotómiájának meghaladásához elég az „igazság” belátása, vagy a „tények” tudományos *igényű* tisztázása, hiszen maguk a tudományos *igények* is mindenkor ideológiai előfeltevéseket racionalizálnak.

Az emberi lét személyi és társadalmi aspektusának, vagyis a személyiség és a társadalom *viszonyának* kérdésében alapvető világnézeti állásfoglalások fogalmazódnak meg. S e téren, tudjuk, a harc kíméletlen. Mi sem természetesebb tehát, mint hogy az „örök természettel” felruházott — valójában a társadalmi lét aktualitásától megfosztott — ember idealista fikciója elméleti előfeltevésként ott van az öngyilkosságokkal fog-

lalkozó polgári kutatásokban. Hiszen ezek a kutatások, lévén szerves részei a társadalomtudományi gondolkodásnak, nemigen kerültek abba a helyzetbe, hogy felülvizsgálják tudományosságuk társadalomontológiai alapját. Enélkül viszont megkerülhetetlenül adott az „egyén-környezet” dichotómiája, amely szükségszerűen vezet az ellentmondások feloldhatatlan sorozatához.

Mindezt szem előtt kell tartanunk, ha az öngyilkosság kutatásának konkrét gyakorlatára gondolunk. Intenzív kutatások ott folynak, ahol a terhes idealista örökségét nem küzdötte le a tudományos gondolkodás. Ott viszont, ahol az adekvát eszmei alapállás már pusztán a társadalmi rendszer lényegéből kifolyólag is adva volna, alig vállalkoznak értelmes kutatásra. A nyugati publikációk számarányához viszonyítva a szocialista országokban elenyészően kevés közlemény lát napvilágot az öngyilkosság témaköréből. Ráadásul ezek a szórványos publikációk is úgyszólván csak az öngyilkossági statisztikák elemzésére vagy a nyugati eredmények ismertetésére korlátozódnak, a kérdés elméleti — társadalomontológiai — feszegetésére alig vállalkoznak.

Megvan persze ennek is a maga magyarázata. A marxizmus részéről elvileg ugyan adott az „egyén-környezet” dichotómiájának meghaladása, a személyi és társadalmi problémák adekvát értelmezésének filozófiai és tudományos alapja, csak hogy ez az elvi lehetőség a gyakorlatban sajnálatos módon sokszor mégis kihasználatlan marad. Kihasználatlan marad minden olyan esetben, ha a marxizmust a meglévő gyakorlati viszonyokhoz „igazítják”, ha a fennálló viszonyokat „igazoló” ideológiára korlátozzák. Ilyen esetekben a jelzett dichotómia meghaladási kísérlete is sajátosan ideologikus marad, mégpedig leggyakoribb formáját tekintve úgy, hogy nem veszünk tudomást a személyiség és a társadalom valóságosan fennálló torz, elidegenedett és elembertelenedett viszonyáról, illetve azt, a meglévő társadalmi létforma ideologikus védelme érdekében, már mintegy megoldottnak, meghaladottnak nyilvánítjuk. Felesleges volna magyaráznunk, hogy az ilyen helyzet hogyan és miként állítja súlyos dilemmák elé a kérdéskör kutatóját.

Részben ez a magyarázata annak, miért tekintik sokan „kényes kérdésnek” az öngyilkosságot. És hogy a téma „kényes” voltának van némi reális alapja, hogy tehát nem csupán a kutatók keresnek így felmentést a maguk számára, arról meggyőzhet bennünket az a sajnálatos tényállás, hogy néhol adminisztratív eszközökkel törölték az öngyilkosságot a létező — és vizsgálatra jogosult — emberi problémák sorából.

Lehetetlen az öngyilkosság vizsgálatáról, a vizsgálatok eredményeiről és a kérdéskör kutatásának további lehetőségeiről beszélnünk, anélkül, hogy az elmondottakkal tisztában ne volnánk. Látnunk és tudnunk kell azt, hogy voltak és máig is hatnak azok a bizonytalanságok, amelyek fékeztek nemcsak az öngyilkosság kutatását, de a marxizmus konkrét

létproblémákra irányuló elemző alkalmazását is, s így közvetve az adekvát társadalomtudományos gondolkodás térhódítását.

A valóság tényeinek tisztelete azonban józanságra int bennünket, szakítanunk kell az ideológiai torzulások örökségeivel. Nemcsak a kiugróan magas öngyilkossági arányszám miatt vagyunk érdekeltek ebben, de a marxizmus szelleme is erre kötelez.

Az öngyilkosság összetett jelenség, vizsgálata több tudományágat is érint. Önmagában egyetlen tudományág sem elégséges ahhoz, hogy e bonyolult jelenség minden összetevőjét megértse és kifejtse. E kérdéskör szövevényes hátterének felgöngyöltéséhez a szociológián és lélektanon kívül szükséges az orvostudomány, a jogtudomány, a néprajz, a filozófia . . . részvétele és segítő közreműködése is. Mindez azt jelenti, hogy az öngyilkosság vizsgálata különböző profilú tudósokból álló kutató-kollektívát igényelne. Mivel sajnos ilyen kutató-kollektíva a „betársulás” lehetőségével nem állt rendelkezésünkre, vállalni kellett az ebből fakadó akadályokat is.

Az öngyilkosság kutatása közel százéves múltra tekint vissza. MorSELLI 1879-ben jelentette meg, Milánóban az öngyilkossággal foglalkozó munkáját. Sorrendben Masaryk követte őt *Az öngyilkosság mint a modern civilizáció szociális tömegjelensége* címen 1881-ben, Bécsben közreadott tanulmányával, majd 1897-ben, Párizsban Durkheim is megjelenteti az öngyilkosságról írott monográfiáját. Tulajdonképpen ezek volnának azok — az immár klasszikussá vált — munkák, amelyek nemcsak megalapozták, de hosszú időre meg is határozták az öngyilkosság kérdésének vizsgálatát.

Az elmúlt évszázad alatt, többnyire a jelzett elődök nyomdokain járva, számos kiváló munka született, amelyek pontosították ismereteinket és az öngyilkosság új vonatkozásaira hívták fel a figyelmet. Tény azonban, hogy minden erőfeszítés ellenére a jelenség lényegéhez úgyszólván semmivel sem jutottunk közelebb. Más szóval, az öngyilkosság éppoly titokzatos maradt, mint volt annak előtte.

Magam tíz évvel ezelőtt kezdtem foglalkozni a témával. Öngyilkossági kísérleteket túlélt fiatalokúak katamnesztikus vizsgálatára vállalkoztam, a keretként adott egyetemi szakdolgozat követelményeihez is igazodva. Nagyobb szabású empirikus kutatásokra 1971-ben került sor, még erősen a szociálpszichológia módszertanára támaszkodva. Mivel azonban a kapott eredmények távolról sem elégítették ki elvárásaimat, sor került az öngyilkosság elméleti vonatkozásainak átfogó személyiséglélektani és társadalomfilozófiai vizsgálatára is. Ezeknek az elméleti vizsgálódásoknak, illetve a korábban végzett empirikus kutatásoknak az eredményeit dolgoztam fel az öngyilkosság jelenségét taglaló bölcsészdoktori disszertációmban. Ezek volnának azok az előzmények, amelyek elsősorban a megfelelő tájékozódást és tapasztalatszerzést jelentették számomra, hiszen ezt követően kezdett el csak igazán nyugtalanítani az ön-

gyilkosság problémája. Hogy konkrét célja is legyen az anyag újabb megmunkálásának, a kiadás gondolatával átdolgoztam és összegeztem a mindinkább terebélyesedő kutatási anyagot. Mivel azonban a kézirat kiadására egy-két éven belül nem került sor, engem viszont a téma közben továbbra is foglalkoztatott, szükségesnek láttam „felfrissíteni” és itt-ott ismét átdolgozni a kéziratot.

A témával való vívódás jelzett „története” mögött, az elmúlt évtized alatt tulajdonképpen végig kellett járnom — a magam módján — az öngyilkosság-kutatás útkereséseinek reménnyel kecsegtető próbálkozásait és csüggesztő zsákutcáit. Végül is ez a bele nem nyugvás vezetett el a megoldáskeresés új lehetőségeinek feltárásához, illetve az öngyilkosság hátterének új elméleti megfogalmazásához.

MAXIMUM VAGY ABSZOLÚTUM?

TAMÁS GÁSPÁR MIKLÓS

I.

Ma mindenkinek, aki fennmaradó értelmet akar adni annak, hogy él, el kell dobnia magát, az egyén külön missziója megszűnt, mert teljes a sötétség, maradéktalan, s aki nem akar ezen a sötétségen keresztül menni, mert teljes a sötétség, az bárhova más-hova is megy, sötétben marad.

Sinkó Ervin: *Optimisták*

Hadd tegyük föl a kérdést szigorúan és iskolásan: megakadályozza-e értékítéleteink kontingenciája azt, hogy erkölcsösen cselekedjünk? Ugyanis ha értékeinkre vonatkozó kijelentéseink (kontingensek (megengedik a kivételt, a véletlent, a statisztikai átlagot), akkor erkölcsös cselekvésünk szűk határok közé szorul, értékeink csak annyiban vezethetnek bennünket tetteinkben, amennyiben van bátorságunk nem magánvaló, hanem pusztán számunkra való értékeket követni. Hogyan lehet saját, pusztán számunkra való értékek követése erkölcsös? Ezt csak a kiválasztottságba vetett hit adhatja meg: az én értékeim mások, mint a másokéi, de az én oldalamon van az igazság. Értékeim parancsa ellenséges világ ösvényein hajszol előre. Nem mondhatom, hogy mások választása nem autentikus, nem jó: csak annyit tudok, hogy engem kiválasztottak, s ami ezzel most egybeesik, én választottam. Értékeink igaz harca lesz az istenítélet, a tűzpróba — ha igazam volt, az én jelenlétemben nem kezd vérezni a világ meggyötört teste; ha ellenfelemnek volt igazam, akkor vér fakad a sebekből, elbuktam. Kiválasztottságom kitűnő célpont az állóháborúban, a történelem sík terepén. A kiválasztottság előnye csekély. Annyit mond: ez nem Az Út, ez csak az én utam. A kiválasztott ember választása nem az autonóm erkölcsé, kiválasztottsága csak egy esetben érvényes — ha szubjektíve érvényes, ha lényege a maga valójában ismeretlen, rejtett szándékú transzcendencia jelenléte. Kockázata is

ez a jelenlét: ha fölismerése csupán csalatkozás volt, a büntetés a kárhozat. A kiválasztott nem föltétlenül a hit lovagja a szó kierkegaard-i értelmében: kiválasztottsága nem okvetlenül az amoralitás és a hit paradoxááját kényszeríti rá, hiszen tétlenséget is sugallhat neki. A kiválasztott nem hivatkozhat Isten parancsára mint fölmentő, lényegében mindenkire kötelező utasításra; számára egyetlen parancs létezhet csak: kiválasztottsága maga. A kiválasztott elveti az egyetemes erkölcsi parancs terrorját, helyébe a saját maga elszánt, tudatos terrorját állítja.

Egzisztenciáját mint *kardot*.

A kiválasztott nem képvisel senkit, nem képviseli a történelem állítólagos ítéletét az emberi nem így vagy amúgy szükségyszerű fejlődéséről, nem képviseli az egyetemes erkölcsöt, az univerzális értékeket. De nem beszél senki más nevében, nem kötelezi el csak azt, aki egyetért vele (azért, *mert* egyetért vele, *nem* azért, mert az Az Igazság), csak azt, aki követi; létformája a szekta. A kiválasztott nem hiheti magáról, hogy elhozza a megváltást: értékei reménytelenül a saját értékei, be van zárva kiválasztottságába. Rettentő árat fizet azért, hogy nem hajlandó magát az egyetemes történelem küldöttjének vagy az egyetemes erkölcs emanációjának képzelni. Anélkül kell lemondania a moralitásról, hogy átléphetne a vallási stádiumba. Örökké a határon imbolyog, valóban, egzisztenciája — mint a penge. Örökös mérlegelés, örökös döntéskényszer, örökös kockázat, csupán azért, mert *nem biztos*, hogy értékeink valóban univerzálisak. Ha a kiválasztott nem is mond le az emberiség ideájáról mint célról, le kell mondania róla mint értékei matériájáról, utópiájának anyagáról, magyarán: mint eszközzől. Mi köze lehet a kiválasztottnak a történelemhez? Mit tehet a kiválasztott a teljes, maradéktalan sötétségben, ahol elkínzott hangok kórusa szólítaná cselekvésre?

Vállalhatná a passzivitást, a büntelenség végső menedékét, de akkor értelmét vesztené kiválasztottsága. Ha a történelem célszerűségének képzete — érthetően — botrány a szemében, akkor meg hogyan fog kigázolni a sötétségből, hogyan, merre fog tapogatózni? A történelem mint a kényszerűen szabad döntés nem folytonos pontsorozata nem történelem többé úgy, ahogyan a politikai jellegű értékválasztásokban a történelem motívum szokott lenni. Vagdalkozni a sötétben? Kardja csak az egzisztenciája — ha sebet oszt, megvérzi magát. A kiválasztott azzal, hogy nem hajlandó csalárd módon az emberi történelem követének tartani magát, tétova gögijében *kénytelen megtagadni az emberekké a szolidaritást*, kénytelen a kiválasztott szubjektum és a kivételes pillanat találkozására *várni*, kérdéses igazi fölfüggesztett magányában. Minden embernek van virtuális joga arra — mondja —, hogy kiválasszák, hogy kiválasztottságát realizálja. *Ez Isten demokráciája*. Nincs jogom értékválasztásomat univerzálisnak hinni és nevezni, mert ehhez annak is joga van, aki ellenfelem, aki szememben a gyalázat hírnöke, a valóságos balator. Értékek fölől nem lehet szavazással dönteni: kisebbségben, szál-

egyedül is lehet igazam. Ugyanakkor azonban akarom, hogy az emberek szavazhassanak: értékválasztással kirekesztem magam az emberek demokráciájából, ha Isten demokráciája nevében szabad döntésük szuverenitását védem. Mindenki nem foghatja az én kiválasztottságom pártját. Kálvin ezt úgy fejezte ki, hogy Isten örökkévalóságtól fogva kiválasztott mindenkit — üdvösségre vagy kárhozatra. De hogy *kit*, azt nem tudjuk. Isten demokráciája biztosítja számunkra üdvösségre való kiválasztottságunk realizációját, de ez a virtualitás nem teremtheti meg a kiválasztottak közösségét, ha egyszer értékeik inkongruensek, másrészt, ha ez a lehetőség valóban egyetemes lenne, honnan gomolygott volna elő a sötétség, honnan gyűrűzne felénk a kiteljesedett bűnösség korának kénköszaga? Nem tudom védelmezni minden ember föltétlen szuverenitását, csak akkor, ha nincs más fegyverem, csak egzisztenciám; nem tudok senkit megóvni szenvedéseitől, csak akkor, ha fegyverem a *mások* egzisztenciája. Vagy-vagy. Vagy Isten demokráciáját árulom el, vagy az emberekét. Bizonyos egyik esetben sem lehetek. Az örökkévalóság szemszögéből — sub specie aeternitatis — úgyis elmarasztaltatom, mert az örökkévalóságnak sajnos több speciese van.

Az értékítéletek kontingenciájából azonban gyökeresen eltérő következtetést is le lehet vonni.

Értékítéleteinket ugyanis kétféleképpen tarthatjuk kontingensnek (kivételt, eltérést megengedőnek): az egyik a följebb vázolt potenciális mód, miszerint az értékeink univerzalizálásába vetett bizodalunk elvileg kockázatos, tévedésnek és tévelygésnek kitett. A másik mód az aktuális: valamiképpen arra a meggyőződésre jutunk, hogy értékeink egész egyszerűen az emberi nem univerzális értékei. Mivel magyarázzuk hát, hogy az emberiség univerzális értékei nem minden ember értékei? Hogyan lehetséges az az univerzalizálás, amely nem vonatkozik az érintett szubsztancia minden modusára, affekciójára és attributumára? Hogyan lehet egyénfölötti, transzszubjektív és transzindividuális az az érték, amely nem hozzáférhető minden emberi lénynek? Az értékek természetesen nem az emberiségnek mint szubsztanciának a *tulajdonságai*. Nem pusztán csak jellemezzük velük az emberiséget, ez esetben kérhetnénk aztán számon a megfelelést. Mi tudjuk, tudni véljük: az emberiségnek vannak univerzális (nembeli) értékei. Ezekhez az értékekhez *képest* állapítjuk meg, hogy sötét van, hogy a világállapot neve a kiteljesedett bűnösség kora. Véleményünk szerint az emberiség fogalmának inherens belső célja az, hogy önmagát mint értékfogalmat kifejtse, minden egyedében realizálódjék is mint értékfogalom, egy folyamatban, amelyet nevezünk történelmi fejlődésnek, egy gondolati konstrukció segítségével, amelyet nevezünk filozófiának, terv szerint, amit nevezünk forradalmi utópiának. Értékítéleteink aktuális értelemben nyilván kontingensek maradnak; hiszen az értékítéletek éppen abban és általa különböznek a tényítéletektől, hogy nemcsak tárgyukkal, hanem *alanyukkal is kongruensek*

kell lenniük. Azzal a talán valószínűsíthető állítással, hogy az emberiség fogalmához x , y és z értéket kell rendelni, az égvilágon semmit sem mondtunk az emberiség értékfogalmáról — mindaddig, amíg az emberiségnek (a bolygónkon élő társadalmak, közösségek, csoportok hipotetikus integrációjának) ez nem a szó aktuális értelmében vett fogalma önmagáról, mindaddig, amíg nem tehetünk valamennyire is értelmes vagy legalábbis ésszerűnek tűnő kijelentéseket az emberiség öntudatáról, ami előfeltétele volna annak, hogy az értékek univerzalizása jegyében indított gondolati és politikai akció több legyen, mint pár türelmetlen elit-csoport (ne adj' Isten, sikeres) önkénye.

Amikor az imént azt írtam, hogy az értékítéleteknek alanyukkal is kongruensnek kell lenniük, akkor persze rejtett cselet alkalmaztam. Mi lehet ugyanis az univerzalizás igényével föllépő értékítéletek *tárgya*? Nos, kézenfekvő és várható véleményem az, hogy az alanya. Ha ez az alany azonban actualiter nem létezik, akkor a tárgy (amely nem más, mint az alany értékfogalma) egyértelműen pusztá követelés lesz. De *kinek* a követelése? Ez ismét az alany kérdését veti föl. Ha az alany partikuláris, a tárgy pedig univerzális, akkor az értékítélet szétesett, az inkongruencia szétvetette.

A modern radikális forradalom politikai tervezői — Blanqui, Marx, Bakunyin — és filozófusai — Marx, Lukács — lehetőséget kínáltak az értékítéletek kontingenciája dolgában az aktuális értelmezés átugrására. Szerintük ugyanis (az átfogalmazás persze szabad) a kor botránya éppen az értékítéleteink aktuális egyetemességét lehetetlenítő inkongruencia, az emberiség megosztottsága (munkamegosztás, osztálytagozódás, etnikai és kulturális elkülönülés, az önállósult objektivációs szféra, az önállósult bürokratikus államapparátus) — az emberiség értékfogalmának tiszta negatívuma. Ezzel a negatívummal nem állíthatók szembe — a maguk tisztaságában — univerzális érvényre törő értékítéletek, normák, ez az átfogó negatívum csak a pusztá követelés pusztá követelését, a vegytiszta, meddő Legyen hagyja meg kimondhatónak. Ez a Legyen pedig a vázolt szituációban nem egyéb, mint magának a problémának a megszüntetése, a kontingencia eltörlése a történelem azonos szubjektum-objektumának föllelése révén, az alany-tárgy inkongruencia tárgytalannak nyilvánítása által. (A gondolat filozófiai következményeit példás élességgel elemzi Vajda Mihály *A dialektika nyomában* c. tanulmánya.) Az orosz Október után kialakult forradalmi gondolkörben a kérdést a „képviselet” bölcséleti trükkjével oldották meg: a világszellemet („az ész csele” folytán) a proletariátus képviselte, az etikát a történetmetafizika. „Az egyes ember döntése, az etikai aktus... — írja Sinkó-tanulmányában Radnóti Sándor — ... azért válik metaetikai döntéssé, mert a vagy-vagy mindkét oldalán csak a bűnt választhatja, de *ha* a hit által a kommunizmust választja, akkor *történetfilozófiai ítélet-végrehajtóvá* válik, döntésében és tetteivel megszünteti a kapitalizmus aktualitását, *individuális bűnének*

áldozatával megszünteti a tökéletes bűnösség világkorszakát. E gondolat damaszkuszi útja a forradalomé.”* A „képviselő” műfogása azonban alkalmatlan a kontingencia kérdéseinek megoldására, sőt, fokozza tragikomikus vonásainak alpáriságát. Annak föladata, amit előbb Isten és az emberek demokráciája névvel illetünk, nyilván mindkét póluson bűnt szül. A kérdés az, hogy miként lehetett ide jutni. A történelmi okokon kívül gondolati hiba is szerepet játszott, legalábbis a forradalmi események forradalmi reflexiójában. Még az univerzális értékeket kiküzdő osztály is csak partikuláris érdekeiért harcol (állítólag), a nembeli értékek aktualitásának hiánya nem is lehet nagyobb. Kicsoda hát a forradalmi értékaffirmáció alánya? Gondoljuk csak meg: az 1917 és 1919 utáni forradalmi marxista filozófia középponti eszméje, magva az elidegenülés elmélete. Ez az elmélet kétszeresen is kihívja az emberi lényeg tanát: ha az elidegenülést megkülönböztetjük a tárgyasulástól, ki kell mondanunk, hogy létezik és hogy milyen az az emberi lényeg, amelytől az emberi lény a polgári társadalomban elidegenedett, ha pedig a megkülönböztetést nem vezetjük be, akkor számot kell adnunk az objektiváció nélküli világ lehetőségéről mint a radikális utópia erkölcsi tétjéről, mint az emberi lényeg komponenséről. A radikális forradalmár (ez esetben: a bolsevik értelmiségi, a Lenin-fiú) magára vállalja az emberi lényeg, a nembeli értékek, az univerzalitás *képviselőtétét*, de nem a kiválasztott módjára: neki meggyőződése, hogy általánosságot képvisel, hogy értékei nem aktuálisan egyetemesek ugyan (nincsenek meg mindenkiben, nem mindenki követelése), de éppen ezért potenciálisan sem azok, mert nem lehet szubjektív evidenciájuk, nem személyes választás folyamányai a forradalmár tudatában — holott valójában nagyon is azok —, hanem a világszellem ajándékainak, szükségszerűségnek, „tudományos belátásnak”, egyszóval tényítéletek pusztá következményeinek tűnnek. A tényítéletek persze univerzálisak, amennyiben mindenki által — kellő föltételek mellett — beláthatók, de mindaddig semmit sem szólhatnak az emberiségről mint olyanról, amíg az emberiség mint olyan, mint egyetemes integráció actualiter meg nem születik, amíg szubjektummá nem lesz, hogy értelmes állításokat lehessen róla tenni. A sztálinista diamat csírái (már eltekintve a német szociáldemokrácia néha csakugyan joggal ócsárolt filozófiai laposságaitól) kétségtelenül itt rejlenek. Az értékítéletek univerzalitásának kemény harcban kivívott hiányát most már csak kezdetleges csalással — a tudományellenes szcientizmussal és hitregei pozitívizmussal — lehet elfödni. Az értékítéletek kettős (potenciális és aktuális) kontingenciája nem tágítja a tényítéletek érvényességi körét: az etika továbbra is *levezethetetlen* marad. Ha elfogadjuk ennek ellenkezőjét, az individuális bűnösség és a kiteljesedett bűnösség világkorszaka egybeesik majd, innen nyílegyenes sugárút vezet Visinszkijhez és Berljához.

* *Híd*, 1977. 3. p. 354.

De a radikális forradalmár számára volt (van) más lehetőség is. Ha már úgy alakult, hogy tudni véli, melyek az emberiség nembeli értékei, cselekvését hozzájuk méri, szekuláris uralmuk előmozdítására törekszik, más szóval: *van utópiája*, ez magában még megférhet a kontingencia kérdésének kínos fölismerésével. Ezt mutatja Sinkó Ervin szép és nehéz életének paradigmikus mozzanata: az ellenforradalmár tisztiskolásoknak kivégzés helyett tartott Dosztojevszkij-szeminárium. Az utópia és a kettős (érték) kontingencia egyetlen esetben nem kizáró ellentét: ha az értékválasztás univerzalitásigényét nem a kiválasztottság alanyi kétségbeesése és nem a „képviselési” elképzeléssel aktualizáló történetmetafizika támasztja alá, hanem csak *a remény*.

Bloch ígérete.

Ez az ígéret nem azonos a kiválasztott szubjektum és a kivételes pillanat áhított találkozásának reményteli várásával, az ígéret lényege nem az, hogy a remény majd megvalósul, hanem csak annyi, hogy a remény valóban jó és igaz. Századunk Bloch mellett talán legnagyobb vallásos gondolkodója (nota bene: szintén baloldali szocialista) írja: „Az abszolút jó nemcsak a legjobb minden jó közül — hiszen akkor csak viszonylagos jó volna —, hanem az egyetlen, totális jó, amely kiváltképpen zár magába minden jót, még azt is, amit a tőle eforduló emberek keresnek.”* A különbség döntő. Az abszolút jó voltaképpen tartalmát nem ismerem; csak utópiámat ismerem. Utópiámat akarom; az abszolút jóban hiszek. Azért hihetek benne, mert mindenki javát magába zárhatja, mindenki utópiáinak igazát — már amennyiben mindnyájunknak lehetnek utópiáink; ismét a kontingencia —, és ebben csak hinnem lehet. Nem akarhatom ellenfelem igazát, saját bukásomat: erkölcsösen kell cselekednem annak a jónak nevében, amit utópiám elvévé tettem volt, amelyről (a kettős kontingencia folytán) tudom, hogy kettős értelemben sem abszolút jó, de nekem akarnom kell mint azt a *maximumot*, amire képes vagyok, aminek univerzalitását akarhatom. Univerzálisnak szánt értékeimet sajátomnak tudom — akár a kiválasztott —, az emberi lényeg számomra való fogalmához tartozónak vélem — mint a „történeti etika” útvesztőiben keringő forradalmár —, de tudnom kell, hogy az abszolút jóban benne van az is, amit nem akarok. Az *abszolútumban*, az abszolút jóban a maximumok összecsapnak, kollidálnak — ennek megértése azonban még nem a megigazulás. Nem, ez tragédia. Hiszen ellenfelem, a — szerintem — bal lator is megigazul. De éppen ezért kell hinnem az abszolút jóban, mert tudomásom van univerzális értékítéleteink kontingenciájáról — és mert a rossz nincs benne az abszolút jóban, s én ezt is kockáztatom. A maximumban nem hihetek, az abszolútumot nem akarhatom. Értékeim nem tények és nem emberi szükségletek. Kettős transzcendens viszonyom van hozzájuk mint maximumhoz és mint ab-

* Simone Weil: *L' Enracinement*. Idées, Gallimard, Párizs 1970, p. 254.

szolútumhoz. Még a leginkább autonóm, evilági erkölcs (legyen formális avagy materiális) is transzcendens értékviszonyt létesít és fejez ki a szubjektumok között. Ez csak a kontingencia fölszívódásával szűnhetne meg, ami képtelenség. Ha az emberiség ideáját föl is veszem maximumomba, ez az én ideám, s az egyes emberekhez és embercsoportokhoz való kettős-transzcendens értékviszonyom változatlan.

Mi a megoldás?

Nincs megoldás.

II.

Az univerzális Isten helyét teljesen elfoglalja a dinamikus idő, mely emberi munkán, emberek természet és egymás ellen vívott küzdelmein keresztül válik *beteljesítő* idővé. A konfliktus, mely akuttá válik, az időnek az emberiség történelmében és az időnek az egyes ember életében való szerepkülönbségéből következik.

Sinkó Ervin: *Don Quijote útjai*

Egy Sinkó Ervinről szóló régebbi írásomban* úgy véltem a maximum és az abszolútum összecserélése ellen tiltakozhatni, hogy leszögeztem: hinni az utópiában nem a moralista dolga. A moralista nem láthatja az atlantiszi királyokat sötétkék köntösükben (*edüntesz... kallisztén küánén sztolén*), amint az áldozati tűz kihűlt hamujában, az istenek csöndes éjszakájában törvényt ülnek**, ő csak keresheti a törvényt, az abszolútum neki nem cél, hanem ok, akkor is, ha nem ismerheti. A moralista forradalmár számára viszont életszükséglet, hogy a maximumot és az abszolútumot egynek tekinthesse: mivel moralista, mindenki egyetemes értékeiért kell cselekednie, hinnie kell az abszolútumban; mivel forradalmár, cselekednie kell, tervre van szüksége, tehát maximumra, amely eleve, már eredeténél fogva értékcollízióba kerül, összecsap mások virtuális maximumaival; mivel erkölcsi indítékokból cselekvő ember, moralista forradalmár — mint azt Lukács megmutatta a *Taktika és etikában* —, kénytelen bünt elkövetni. De öncsalás volna azt képzelnünk, hogy a „szabadságolt halottak”, a radikális forradalmi mozgalom asztékái és fegyveres szentjei kivételével sokan és sokáig el tudják viselni ezt az erkölcsös amoralitást. Ezt Lukács fejlődése is ékesen bizonyítja. A legkönnyebb út persze *vagy* a maximum *vagy* az abszolútum megtagadása. Az első eset passzivitáshoz vezet, a második „a cél szentesíti az eszközt” kopár bölcsességéhez. A választás azonban véget vet a moralista forradalmár fogalmának. Tehát a forradalmárnak nem szabad

* 1975 nyarán jelent meg *A Hétben* (Bukarest).

** Platón: *Kritiasz* 120 b 6sq.

választania. Ugyanakkor szabadulni szeretne a bűn terhétől: ehhez filozófiai realizmusra van szüksége. Ez a realizmus megteremti majd az emberi természet varányos tanát, amiből következhet, hogy ez vagy az a cselekvésmód felel meg az emberi természetnek. Az univerzálé — az érték — realiter és actualiter létezik: az emberi természet (a gazdasági viselkedés, a beépített biológiai program, „a” történelem, és így tovább) lényege diktálja, hogy ez a lényeg szabadon kifejthesse magát, terjeszkedjék és diadalmaskodjék, „*tebát*” ez a diktátum a valóság és az erkölcs parancsa. Hogyan lehetséges akkor, hogy a parancs nem szól mindenkihez?

A moralista forradalmár számára a filozófiai realizmus (még akkor is, ha ez nem olyan közönséges és balog, mint a „terjedelmi fölfogás”, a sztálinista diamat) végzetes következményekkel járhat. A bűn terhét nem vállaló, az állítólagos emberi természet-lényeg, az állítólagos világtörténelem nevében cselekvő, szabad döntését mint a valóság elvét embertársaira kényszerítő forradalmár, ha szembekerül azzal a ténnyel, hogy álláspontjával kisebbségben van, *manicheus lesz*. A manicheus szerint a világban egyenlő eséllyel küzd a Jó és a Rossz, van jó és gonosz Isten. Ha a Sátán ereje fölér Istenével, ha Belzebúb nem pusztá negatívum, megfosztottság (priváció), hanem tevőleges-tevékeny elv, ez nem jelent semmi mást, mint hogy döntéseink alternatív jellegét — az antinómiák önkényes eltörlésével, a gyakorlati ész elsőbbségének immoralis alkalmazásával — a valóságnak tulajdonítjuk. Az alternatív valóság elképzelése a moralista forradalmár vészkijárata. A valóság alternatív volta nem hamis, csupán értelmetlen állítás tárgya. Hiszen — a moralista forradalmár számára — a maximum, az valóban a legtöbb, minden *akarható* jó foglalat: amennyiben erkölcsösen cselekszik, azt a maximális jót teszi, amire egyáltalán képes, amit beláthat és megtehet; a Gonoszt moralista létére nem képes átgondolni és gondolatban követni. Végtere is hisz az abszolút jóban: az ebben összeütköző, általa át nem látható maximumokat elvileg nem nyilváníthatja gonosznak. A valóság az erkölcsösen cselekvő számára nem lehet csak anyag, tárgy, eszköz — s még annál is kevésbé *ellenség*, ahogyan a manicheizmus megköveteli. Az alternatív valóság eszméjének fölvetelével erkölcsös cselekvésünket megfosztjuk igazi dimenzióitól: amennyiben a jót mint a valóság egyik lehetséges elvét választjuk, ezzel bevallottuk, hogy a maximum nem maximum többé, hiszen a valóság manicheus két pólusa egyaránt valóságos, tehát egyenértékű, kénytelenek vagyunk a maximum és/vagy abszolútum gondolatát elejteni; ha a manicheus valóságkép egyik pólusát gonosznak nevezzük, véljük, tartjuk. akkor egyrészt ontológiává alakítjuk — méghozzá öntudatlan, reflektálatlan módon — értékpreferenciáinkat, másrészt pedig elismerjük, hogy önkényesen kettéhasítjuk (bármiféle szabad döntésünkkel) a valóságot, mert — moralista forradalmár és filozófiai realista létünkre — mégis a jót kell választanunk. Ennek pe-

dig ebben az összefüggésben nincs más értelme, csak a paradoxon: a nem erkölcsi indítékokból folytatott küzdelem a Gonosz ellen. Ez nem a Gonosz mint negatívum és priváció kiszorításáért, az utópia, a maximum valóra váltásáért vívott harc — ez két erő harca, olyan harc, amibe a moralista forradalmárnak elvileg nem volna szabad belébozsátkoznia. A polgári társadalom fölrobbantására gyürkőző forradalom kétféle: az egyik a radikális mozgalmak utópiái, a kommunizmus, az anarchia, a közvetlen demokrácia megvalósítására törekszik, minden ember részére és minden ember nevében, a másik a burzsoázia, a tőkés állam, az uralkodó elit legyőzésére, megsemmisítésére. Lehetséges, hogy az első esetben az utópia evilági eszkatológiába torkollik, de az biztos, hogy a második gondolati stratégia egyetlen igazi reflexe a demonológia. A Gonosz evilági tanulmányozása, stratégiai célú vizsgálata ugyanis demonológia.

Semmi kedvet nem érzek a regio és legio Daemonum egyszerű tagadására. Ennek ellenére kételyeim vannak a demonológiát illetően. Kételyeim a filozófiai realizmussal szembeni szokásos (nominalista?) ellenérzésekből fakadnak. Már Aquinói Szt. Tamás szerint is a filozófia doctrina de ente, a létezésről szóló tan. Az univerzalitást (nembeliséget) képviselő moralista forradalmár számára a partikularitás (tehát az osztály-, réteg- és testületi érdek, az egyéni önzés stb. stb.) csak hiány lehet, s ennek elszenvedőitől nem volna szabad megtagadnia szolidaritását. Ha a filozófiai realizmus attitűdjéből következően a hiányt is ontologizáljuk, akkor a manicheus szerkezetben várható módon megjelenik a doctrina de non ente qua ente, a nemlétezőről mint létezőről szóló tan, a demonológia. Ez a demonológia nem a partikularitás megértését és meghaladását szolgálja, hanem a partikularitás *gyűlöletét* valamely föltételezett, előrevetített univerzalizálás jogcímén. 1923-ban írta Trockij egy igen rokonszenves utópia szöveggörnyezetében —: „Nem lehetséges, hogy a forradalmi irodalmat ne hassa át a szociális gyűlölet szelleme: ez a proletárdiktatúra időszakában alkotó tényező a Történelem kezében. A szocializmusban a szolidaritás lesz majd a társadalom alapja. (...) Mindazok az érzések amelyeket mi, mai forradalmárok habozunk nevükön nevezni, annyira vulgarizálták és meggyalázták őket — az önzetlen barátság, a felebaráti szeretet, a rokonszenv —, hatalmas hangzatokban csendülnek majd föl a szocialista költészetben.”* A valóban radikális forradalmi mozgalmak természetesen ellenzik az emberiség fölosztását kizsákmányolókra és kizsákmányoltakra, elnyomókra és elnyomottakra, sőt, vezetőkre és vezetettekre, fölvilágosítókra és fölvilágosítottakra, szeretettekre és szeretőkre. Ez azonban még nem indokolja kellőképpen a gyűlöletet. A gyűlölet ugyan lehet „alkotó tényező a Történelem kezében” (?), de kérdéses, hogy a gyűlöletre alapozott világrendben megszülethet-e a felebaráti szeretet. A manicheus módra értelmezett valóságban csak polarizált érzelmek lehetségesek. A demonológia ezeknek az ér-

* Léon Trotsky: *Littérature et révolution*. Union générale d'éditions, Párizs, 1974, p. 264.

zelmeknek az álelméleti általánosítása. „Az egyén külön missziója megszűnt, mert teljes a sötétség” — idéztük Bátit, Sinkó regényhősét: de honnan tudható, hogy teljes a sötétség? Filozófiai realizmusunk, manicheus ihletésű demonológiánk kényszeríti ránk ezt a látéletet? Azt mondtuk, hogy értékeinkhez *képest* állapítottuk meg, hogy sötét van, hogy a világhallapot neve (Fichte szavával) a kiteljesedett bűnösség kora. Meg kell viszont állapítani, hogy a manicheus-realista fölfogás nem teszi lehetővé az ilyenfajta ítélkezést. Amennyiben a Gonosz a valóság egyik a (Jóval egyenértékű) alapelve, az egyik mozgató erő, a manicheus egyetlen — szótlán — jelszava csak a harc lehet, ahol csak a győzelem igazolhatja az emberi természetről alkotott elképzelés helyességét. A moralista forradalmár cselekvését univerzálisnak vélt néhány erkölcsi érték és a világhallapot gyalázatos mivoltán érzett fölháborodása motiválja. (A két dolog persze egy és ugyanaz.) Éppen ezért rendkívül fontos, hogy a világhallapotról alkotott ítélete aggályosan pontos, szigorú és lelkiismeretes legyen. Ha a Jó nem az erkölcsi reflexió, az eszmélet maximuma, hanem a manicheus-realista ontológia egyik sarka, véglete, akkor a végeredmény egybeesik a kezdőponttal: a választás önkényes. De ha az egyik pólust jónak látom és nevezem, akkor le kell győznom, a létet — ebből a kényszer következik: meg kell erőszakolnom a valóságot, ebből a csöppet sem önkéntes frigyből kellene megszületnie a szabadságnak. Az erkölcs eltűnt, Isten demokráciája vereséget szenvedett.

A filozófiai realizmus: az emberi természet, a történelmi szükségszerűség, a gazdasági viselkedés vastörvényeiből levezetett politika hiperrófiás mesevilága — a forradalmi ideológián belül — a bűntől való menekülésből, a felelősségtől való neurotikus szorongásból keletkezett. Legelvetemültebb alakváltozata, a sztálini „bölcselet” nem véletlenül választotta ki kategóriáit Hegel meghamisított gondolatai közül: az ellentétek egysége és harca, a tagadás tagadása, a mennyiség átcsapása minőségbe egyrészt alkalmas lehetett bármiféle aljasság kazuisztikus igazolására, már amennyire az SZK(b)P egykori vezetőit ez egyáltalán érdekelte, másrészt pedig a partikularitás partikularitás általi legyőztetésének mítoszát támasztotta alá. Az osztályharc kegyetlen ténye igazolta a manicheus-realista ontológiát, s azon nyomban metaforává lett, nem erkölcsi alapon küzdő csoportok, politikai alakulatok, szervezetek tetteinek ténybeli, történetfilozófiai védelmét nyújtotta, mintha bármiféle tényt fölmenthetne förtelmességétől az a tény, hogy tény. A tény — a hivatalos ideológia rendelete folytán — „átcsapott” önmaga ellentétébe, a bűn vallási paradoxiját a sztálinista diamat-reálontológia nem ismerte el nehézségnek (az ilyesmi *moralizálás*), s ezzel pátoaszától is megfosztotta a természetszerűen kétértelmű forradalmi tettet. A forradalmár dilemmája az univerzális értékítéletek kontingenciája és a világhallapot maradéktalan gyalázatának evidenciája között feszül. A manicheus realizmus egyiket a másikkal magyarázza: az univerzális (nembeli) ér-

tékek azért nem mindenki értékei, mert a Gonosz valóságos erő; a gyalázat azért maradéktalan, a Gonosz azért reális hatalom, mert az univerzális értékek nem egyetemesen elterjedtek. Az univerzális (vagy annak vélt) értékek nevében le kell győzni, meg kell semmisíteni, de legalábbis gyűlölni kell a Gonoszt — igaz ugyan, hogy ezzel a Jó mint az *egyik* pólus viszonylagossá, részlegessé, polárissá válik, így hát erkölcsileg nem indokolhatja és nem hívhatja ki a moralista forradalmár jó cselekvését, de sebj. A dilemmát el lehet hazudni, ezzel azonban a neosztalinisták megfosztották magukat a tetszetős álforradalmi frazeológiától, egyértelműen a „valóság”, a „létezés” konzervatív mitológiáját kell képviselniük.

A forradalmár, ha áthaladt a kiválasztottság, a „történeti etika”, a manicheizmus tévútjain, a maga elvontságában veszi szemügyre utópiáját. *A filozófia és a forradalom* c. rövid kiáltványában* Gajo Petrović azt írja: „A forradalom (...) nemcsak a létezés legmagasabb formáját képviseli, hanem magának a létezésnek teljességét is? Nem a forradalom az alkotás legfejlettebb és a szabadság, legmegbízhatóbb formája? Nem ő a nyílt lehetőségek tere, az igazi új birodalma? Nem a forradalom-e a létezés lényege, a létezés a létezésben? Ha a forradalom maga a létezés, a forradalom mint a létezés gondolata nem a forradalom gondolata-e?” (Vajda Gábor fordítása.) Ez az utópia tiszta, hamisítatlan formája. Erkölcsösen akarni csak a maximumot lehet, a létezés lényegét. Csak úgy tehetek valamit a kiteljesedett bűnösség világkorszaka ellen, ha kérlelhetetlenül akarom és egyedül lehetségesnek és kellőnek látom utópiámat, a létezés lényegét. De akkor is megmarad a kérdés: ha a Jó mint maximum betölti szemem előtt a remény és a cselekvés teljes horizontját, akkor hol van — és micsoda — a negatívum, a priváció, a gyalázat? Honnan jutottam annak az evidenciának a birtokába, ami fölháborított, fegyvert adott a kezembe, elindított létezésem lényege felé? Saját meghatározásomból az következne, hogy nem látom a rosszat — hogyan látom hát mégis? A filozófiai realizmus nem manicheus változata (a jó Kropotkin hercege; a szolidaritás mint természeti elv...) sem kielégítő. Láthatja-e a moralista forradalmár azt a világot, amely ellen pártot ütött?

* Új *Symposion* 53 (1969. szeptember), p. 14.

III.

Egy egész fajtája az irodalomnak, a kritikája egy irodalmi iránynak, melyet krisztianus és egyéb tendenciáimmal én is műveltem, nem más, mint amit Rabelais-nál a szerzetesekről mond Gargantua: „il manguet la merde du monde, c'est a'dire les pechez (a világ szarát ette, vagyis a bűnöket).

Sinkó Ervin: *Honfoglalás előtt*

Utaltam arra, hogy a radikális forradalom teoretikusai éppen a kontingenciában látták korunk botrányát. Értelmezésnek ez persze erősen vitatható. A forradalmár mint kiválasztott *magányában*, a forradalmár mint „történeti etikus” egy személytelen erő *képviselőjében*, a forradalmár mint az alternatív valóság manicheus realistája *heteronómiájában* érzi át a kontingencia csüggesztő gondját.

Az abszolútum mint olyan kizárja a kontingenciát. De ez az abszolútum emberek számára a maga aktualitásában mindaddig hozzáférhetetlen, ameddig az emberek számára akarat és hit kettéválik. A kontingenciát nem lehet akarattal megszüntetni — és éppen azért kell hinni az abszolútumban, amely mások (tőlünk idegen) javát is magában foglalja, mert *vannak* ilyen (idegen) javak, azaz van kontingencia. A maximum és az abszolútum gondolkodó és cselekvő ember számára összebékíthetetlen. Ugyanakkor nem lehet egyiket vagy másikat választani egyik vagy másik ellenében, mert mindkettő erkölcstelenséghez vezetne. Amit itt megfogalmazok, az nem a polgári társadalom antinomikus jellege, noha enélkül ez az ellentét sem volna senki gondja. Ez az ellentét még csak nem is az antinómiák materiális értéketikára vetített változata. Mindez csupán a radikális cselekvés fenomenológiájának része. Nominalista beállítottságomból következik, hogy csak akkor ismerem el az univerzális értékeknek mint valódi univerzáliáknak a létét, ha megvalósul Isten demokráciája — nevezzük szocializmusnak —, amit azonban eleve határozottan virtuális és potenciális fogalomként neveztem meg. Ha valamely potencia aktussá lesz, megszűnik annak lenni, ami. Értelemszerűen nem várhatom tehát Isten demokráciájának bekövetkeztét, ez fogalmi ellentmondás volna. Isten demokráciáját magát a kontingenciával kell azonosítanom. A kontingencia teszi a moralista forradalmárt, a radikális értelmiségit effajta negatív fogalmak művésévé. A lehetőség aktuális egyetemessége, a potencia mint aktus az a filozófiai botrány, ami a kontingencia elismeréséből következik; a gyakorlati ész elsőbbségének elismerése nem teszi lehetővé, hogy utópiám anyaga erőteljesen különbözzék attól a szituációtól, aminek elvben az éles ellentéte. Az Isten demokráciájában kifejeződő határozott és egyetemes érvényű potencialitás az univerzális értékekre vonatkozó állításaink kontingenciáját fejezi ki —

csak a kontingencia fönnállásának pusztá kimondása helytelenítésemet. az univerzalitás „érdekében” való cselekvés képtelen ábrándja (ami végső soron ugyanaz) helyeslésemet váltja ki.

„Az utópiának mint utópiának a fönnállása elengedhetetlen föltétele annak, hogy egyszer megszűnjék utópiának lenni” — írta 1957 februárjában, a *Po Prostu* nevezetű lengyel lapban Kolakowski. (Kiemelés az eredetiben.)* Szép volna, ha így lenne. Mindenesetre addig is képviselnünk kell az utópiát, ami nem az abszolútum. Csak a legtöbb: a maximum.

És nem szabad hinnünk benne.

* Leszek Kolakowski: *Der Mensch ohne Alternative*. Piper, München 1976, p. 153.

HAGYOMÁNY

CSÁSZÁR TÖMLÖCÉBŐL SZABADULT ÚRFIAK (Szilágyi és Hajmási)

K A T O N A I M R E — L Á B A D I K Á R O L Y

„TÖRÖK TSÁSZÁRNAK SZÉP LEÁNYÁROL”

1. Egy szép dologrul / én emlékezem, / ha meghalगतnátok,
akinek másátt, / nyilván Jol tudom, / ti nem halotátok:
török tsászárnak / szép leányáruul, / kin tsudálkoznátok.
2. Egy időkorban / két vitéz urfi / fogva eset vala:
Konstantzinápolban / török tsászárnak / megfogatak vala,
kikett a tsászár / ő tömlöztében / bevettetett vala.
3. nem mesze azért / tsászár házátul / an nagy tömlözt vala,
kiben im ezek / a kétt vitézek / bévettetek vala:
szilágyi mihály, / hagyomásí lászlo / az ő nevek vala.
4. Egy idő korban / pünkösöd napjára / Hogy jutotak vala,
Szilágyi mihály / tömlözt rostéján / kinéздегél vala;
kobza kezében, / keserves nottát / így verдегél vala.
5. Nagy ohajtásal, / keserves szivel, / im, ezt mondja vala:
eztende ez nap / ur fi házamnál / Vigan laktam vala
én vén atyámál / és vén anyámál, / hajadon hugomal.
6. Azkoron azért / tsászár leánya / kinéздегél vala
Palota ablakán, / úgy halgatja vala.
Szép termetire / az szilágyinak / felgerjedet vala.
7. Császár leánya / tittkon egykoron / hozzájok mentt vala.
szomorú szivétt / az szilágyinak / vigasztalja vala.
nagy, szép beszédel / Császár leánya, / im, ezt mondja vala:
8. — Te, vitéz urfi, / ha fogadnád / te igaz Hitedre,
hogy el-kivinél / magyar országgra, / te lako földedre
és feleségül / magadhoz venél / isten törvénynyére,
9. Rövid nap téged / kimentenélek / atyám tömlöztéből,
kivezetnélek / nagy katonaságál / az tsászár várábul.

10. Mihelyt ezt hallá / szilágyi mihály, / neki ezt felelé:
— Csak szabadíts ki, / én felfogadom / Én igaz hitemre,
Császár leánya, / hogy el-kiviszlek / én lakoföldemre.
11. Leány egykorban / tömlőtztartoval / megszörzödött vala:
mint egy efélkor / az vitézeket / kihozatá vala,
maga házához / ökett el-kivivé / szabadulásokra.
12. ada az leány / a vitézeknek / szép, aranyos kardott.
lovázmestereknek / és lovászoknak / elszették fejekett,
és nyergelének / mindjárt magoknak / Három fő Lovakatt.
13. Fölölttözének / mindjárt magoknak / szép, fehér ruhákatt.
császár leányát / ök felüteték / az egyik jo lora,
az urfiak is / Felfordulának / egy Jo lovokra.
14. Császárnak szolgák / mindgyárt regel korán / Hirül adták néki,
Hogy az urfiak / mostand tömlötzbül / kiszabadulának,
lovázmestereknek / és lovászoknak / elszették fejekett.
15. Nagy hamarság / az tsászár / az vitézivel
Elöl hivata / a fő vajdákat / nagy hirtelenséggel:
— rajta légyetek, / visszahozátok / nagy hirtelenséggel!
16. Harmintzadokon / és az vámonokon / vajdák Parantsolták:
— Ha ily emberek / ez fele jönnek, / iten megfogjátok,
Konstantzinappolban / tsászár kezéhez / mindjárt behozátok!
17. Harmintzadokon / kérdezik vala, / hogy Hová menének
vitéz urfiak / nagy hamarság / nekik felelének:
Nagyszombatt fele / az farkasok / szerentsétt próbálni.
18. Ha az isten / szerentsét adna, / oda fogunk menni.
30 tzadokon / vitéz úrfiak / általmenek vala.
Harmontzadosok / eszekben vették, / feltámadnak vala,
19. Hogy mi modon volt / nekik az / Parantsolatt mondva.
Igen vitézek / tölök tartanák, / gyorsan mennek vala.
viadal előtt / tsászár leányát / az szigettben küldték,
20. leány a hartzon / hogy el ne veszen, / mertt féltik vala.
magok vajdákkal / megverekedének / egy szép, sik mezőben.
Isten akará, / az viadalban / vajdák meghalának.
21. Imár vitézek / tsászár leányát / hogy keresik vala,
gyenge siralmát / vitéz szilágyi / meghalota vala:
nagy busultában / vadonerdőben / Siránkozik vala.
22. Császár leánya / azt mondja vala / gyöngé siralmában:
— kegyelmes istenem, / mélyen Jöttem el / ezen vitézekel?
Jaj, hova legyek / Ez vadon erdőben / keserüséggemben?

Dörök Wadjar nari Szep leangjal
 1 Egy hejvölgyed is emlekezem harom
 halgat nator alunket masatt nyilekandol tadem
 lisen kulatator. Cörök Szajmar. hejv leangja
 Pult hantrol al Szep nitt uti
 2 Egy idő Porban Kett vites is ki fogvaesol
 Vála Pors lant is ^{körök Szajmar} napuló an meg fogatol hantrol
 Kibekell az Szaj ar ötosii lety elon bevetel
 3 Men nely azint Szaj ar kijatul aringgy
 tom lety vála Piben imozsi adittvitegy
 bevetetek vála Szilagyimi haly kagy
 Masi lifflo az nevok vála
 4 Egy idő Porban püntköse meg jara
 Szogy Autolok vála Szilagyimi haly
 tom lety ras azim Püni Szeg el vála
 Wob a Piben beserkes nator iggye
 vögölet vála

23. — szánom magamatt, / de sokal inkább / vitéz urfiakatt:
szabjára hánták / nagy kegyetlenül / az ő tagjaikat.
Szörnyü halálra / Értetek adom / már én nis magamatt.
24. — Ez vadon erdön / temető helem / léssen Már énnékem,
av vadak, madarak / és az farkasok / léssnek siratóim.
erős Istenem, / a te kezedben / ajánlom most lelkemet!
25. szilágyi mihály / nagy hamarságal / oda siett vala,
tsászár leányátt / élni hogy látá, / Hozá méne vala:
leánt nagy szépen / kezénél fogva / el-kivitte vala.
26. Elindulának / és igen menek / magyarország felé.
és az határban / hogy Elérének, / hagymási felelé:
— vijunk Meg ketten / e szép leányért, / ségyen egyikünké!
27. Fele/le/ nék/i/ / szilágyi mihály / hagymási lászlonak:
— szerelmes társom, / hagymási lászlo, / enged énnekem,
mertt néked vagyom, / azt minyájan tudjuk.
28. igen könyörög / Császár leánya / vitéz urfiaknak:
— nem ilik nektek, / lly vitézeknek / értem elvesznetek!
Hányatok engem / inkább fegyver/t/e, / mint ezt miveljétek!
29. Nem akar ebben / egyebett teni / az hagymási lászlo.
kardott rántának, / öszvetsapának: / az tsabdosás közötten
Hagymási kezétt / Szilágyi mihály / megvágá bokában.
30. azt monda akor / hagymási Lázlo / Szilágyi mihálynak:
— Szerelmes társam / én tégedett kérlek / az nagy uristenre:
Megbatsás nékem, / mert ez jutalma / Az bünös embernek.
31. mert nékem vagyom / kétt szép fiam, / Jámbor feleségem.
az nagy ur isten / Büneim szerént / Vere most meg engem.
légy egésségben, / szerelmes társam, / Megbottsás énnékem!
32. s az kétt urfiak / egymástul válának.
Szilágyi mihály / an nagySzombattban / Mikor beérének,
Szilágyi mihály / tsászár leányával / ott megesküvének.
33. Ezer 8 szászban / e kető felett / hogy irnak tizen 2 ben,
1 ifju szerzé / veszteg ültében / Szöndörö várában,
egy boétá/nak/ ő verseiben / Szomorü szivében.

1822 Vége — Janorai, / 6

1822—1825.

Kopács-Kopačevo (Baranya)

Csőbrös István kéziratos énekeskönyve, 47—54. old.

Balladakönyvünk* legértékesebb gyöngyszeme ez az irodalmi ritkaságnak számító *Császár tömlőcéből szabadult úrfiak* (Szilágyi és Hajmási) verses históriája. Habár nem tekinthető népballadának és természetesen dráva-szögi eredetűnek sem, mégis itt van a helye.

Kettős Imre anyai hagyatékában: 18—19. századi egyházi nyomtatványok között egy kéziratos füzetet lelt *Kopácson*, melyet 1974. nov. 20-án közlés céljából *Pataky* Andrásnak adott át. E kéziratos énekeskönyv tartalmát, tulajdonosának fontosabb adatait és az értékesebb szövegeket — köztük *Szilágyi és Hajmási* történetét is — *Pataky* révén a *Magyar Képes Újság* 1975. évi 8—15. számából közelebbről is megismerhettük.

A *Kopácsi-énekeskönyv* irodalmi-népköltészeti értékünk, voltaképpen a legrégebb magyar nyelvű kéziratos *katonakönyv*. Összeírója a kopácsi *Csőbrös* (Csebres) István volt, aki 1795. jan. 24-én látta meg a napvigot. Tanítója *Szalai Márton* lehetett, aki 1791 és 1810 között működött *Kopácson*. Eredményes munkáját dicséri *Csőbrös* István olvasható, tetsetős írása és versszeretete, valamint verselgető hajlama is.

Saját énekeskönyvének néhány sora alapján sejthető, hogy *Csőbrös* István féktelenkedő természetű legény lehetett és elérte a korabeli balsors: 1814. jan. 24-én elvitték katonának. Tíz évnél tovább szolgált, járt Dalmáciában, Itália északi tartományaiiban, míg végre 1825-ben hazakerülhetett. Hiába nősült kétszer is, házasságából gyermek nem született, és ő maga fiatalon: 39 éves korában halt meg *Kopácson*. Korai halálában minden bizonnyal közrejátszott katonáskodása idején szerzett betegsége is. (Maga a *Csőbrös* családnév' egyébként ma már csak női ágon él.)

Az énekeskönyvet katonáskodása utolsó éveiben: 1822 és 1825 között írta, nagyobb részét valószínűleg *Ferrarában*. (A leszerelése előtti években bizonyára már jobban ráért.) A kéziratos füzet 10 × 15 cm-es; 160 oldalából 156 van teleírva, oldalanként átlagosan 20 sornyi szöveggel, összesen 59 vers található benne. A szövegek nagyobb része katonakeserves, katonadal, bujdosóének, szerelmi dal, asszony- és nőbecsmérlő és e históriás ballada. *Csőbrös* István nem tünteti fel forrásait, egy részük minden bizonnyal bajtársaitól kölcsönzött kéziratos énekeskönyv, más részük pedig a korabeli szájhagyomány lehetett, de maga a másoló is sok esetben elég ügyesen verselgetett. Tüzetesebb vizsgálat kell majd annak eldöntésére, hogy e három réteg milyen arányban szerepel a *Kopácsi-énekeskönyvben*. Egy máris bizonyos, a *Császár tömlőcéből szabadult úrfiak* (Szilágyi és Hajmási) históriája nem szájhagyományból, hanem az írásbeliségből ered, mégpedig inkább kéziratos, mint nyomtatott forrásból.

A bemásolt szövegek nagyobb része sorokra és (részben meg is szá-

mozott) versszakokra van tördelve, *Szilágyi és Hajmási* verses históriája azonban nem. *Csőbrös* István nem mindig érezte pontosan, hol végződnek a sorok. S egy-egy sort, félsort ő vagy az előző másoló ki is felejtett. E szövegnek helyesírása is régiesebb, mint a többi versé. (Az eredeti írásmódon csak annyiban változtattunk, hogy helyreállítottuk és harmadoltuk a sorokat; mai központozással, valamint egybe- és különírással éltünk, hacsak ez utóbbinak nem volt jellemző szerepe.) Mindez arra vall, hogy a közvetlen forrás — mint említettük — kézirat lehetett: ha ugyanis nyomtatott szöveg állt volna rendelkezésére, nemcsak a versszakokat, hanem a sorokat is tördeli. A kézirat helyesírása a korabeli gyakorlathoz és a *Kopácsi-énekeskönyv* többi darabjánál egyaránt régiesebb, erősen romlott: e szöveg tehát füzetből füzetbe vándorolhatott, miközben mind több és több hiba csúszott bele, de ugyanakkor némileg közeledett is a népnyelvhez. (Egyes ő-ző és egyéb sajátosságok, pl. a rövid magánhangzók kedvelése is közvetlen dél-baranyai eredetre vallanak!)

E *Császár tömlőcéből szabadult úrfiak* (Szilágyi és Hajmási) kopácsi változata régisége, ritkasága és teljessége révén egyaránt nagy irodalmi érték. Korábbi változatai közül kettő 17. századi kódexben maradt fenn: a *Vasady*-féle 1561-es, a *Csoma*-féle pedig 1571-es évszámot tüntet fel, de a kutatók eléggé egyöntetű véleménye szerint jóval korábbi időpontban keletkezettek. (RMKT VII: 370—382.) Időközben előkerült egy felényi töredék, az ún. *Kárász*-féle változat is, mely a közlétevő *Varga* János szerint az előzőknél valamivel korábbi: 1560-ból ered. (ItK 1958: 526—529.)

Semmi kétség, hogy e 4 közül kopácsi változatunk a legfiatalabb és az is nyilvánvaló, hogy maga a másoló: *Csőbrös* István változtatta meg az eredeti évszámot, mégpedig eléggé ügyetlenül. A *Vasady*-, a *Csoma*- és a *Kárász*-féle szövegek jóval közelebb vannak egymáshoz, mint hozzájuk a kopácsi; már maga ez a tény is jelzi az időközben elmúlt nem kis időt: a 240—250 esztendő. Mindenesetre meglepően huzamos ideig és széles körben lehetett elterjedve.

Ha a későbbi betoldásokat elhagyjuk, a *Vasady*- és a *Csoma*-féle változat egyformán 99 sorból áll, a *Kárász*-féle töredék mintegy a felényi: 48 soros. A kopácsi változat csaknem teljes: 98 sorból áll (a 9. versszakból maradt ki a 3. sor); igaz, hogy három töredékes sor is akad (6:2, 27:3, 32:1), nem számítva egyes szavak, szótagok kiesését és cseréjét.

A kopácsi változat negyed évezred távolságából is eléggé szorosan követi 16. századi előképeit, az eltérések szemmel láthatólag *másolási hibák*, és nem a szóbeli csiszolódásból erednek. Ez legmeggyőzőbben a szótagszámtévesztések gyakoriságából mutatható ki. Mind a négy szövegünk a 16. század egyik legnépszerűbb versformájában íródott: sorainak szótagszáma $5+5+6=16$, a versszakok pedig $3+3$ sorból állanak. (*Fajcsék* 1942: 47—48). A sorharmadok szótagszámaikat a *Kárász*-féle

töredék összesen 3, a *Vasady*-féle 4, a *Csoma*-féle 15, a kopácsi pedig 26 esetben véti el. (Ha e nyilvánvalóan másolási hibákat a sorrend egyik meghatározójának tekintjük, az egyes változatok valószínű időrendje így alakul: *Vasady*-, *Kárász*-, *Csoma*-féle és végül a *kopácsi* variáns.)

Süpek Ottó kutatásai óta tudjuk, hogy a versszakok, a verssorok, továbbá a szótagok száma is szimbolikus szerkezetet alkotott és ez az egész költeménynek mélyebb, kettős vagy többszörös értelmet is kölcsönözhetett. (1971: 443—449.) Különösen tudatos fokon jelentkezett mindez *Balassi* Bálintnál. (*Harvát*h 1970: 672—679.) Eredményeik alapján könyvedén kimutathatjuk, hogy az *eredeti Császár tömlőceből szabadult úrfiak* (Szilágyi és Hajmási) verses história 33 versszakból és összesen 99 sorból állott, minden ettől való eltérés betoldásnak vagy romlásnak az eredménye. Meglepően nagy tudatosságra vall, hogy a sorok szótag-száma majdnem teljes következetességgel $5+5+6=16$, e képlettől alig van eltérés. Maga az egész verses história voltaképpen 100 soros, ha címét is ide számítjuk, és korántsem lehet véletlen, hogy a másolók is címet adnak neki! További meglepő következetességet is tapasztalhatunk: a *Vasady*-, *Kárász*- és *Csoma*-féle változatok egyes epizódjai 3—3 versszakosak, ettől csak a végén: a 30. és 31. szakaszban van eltérés, melyek kivételesen tartalmilag szorosan összetartoznak. Mivel a kopácsi változat a két viadalt összevonja, az ő esetében e hánmasság némi csorbát szenved, ha azonban a hiányzó helyeket a többi változathoz kiegészítjük, a kopácsi is tökéletesebbé tehető. Mindez nagy korabeli költői tudatosságra vall, ha a rímképlet és egyéb költői megoldások el is maradnak a kortárs *Balassi* művészetétől.

A 16. századi verselésre a kötött szótagszám a jellemző; valószínűleg *nemzetközi* gyakorlat eredménye a szövegünkben is következetesen érvényesülő $5+5+6=16$ szótagszám-tagolódás, mely a későbbi századokban nagyon vesztit népszerűségéből, a népköltészetben szinte alig maradt nyoma. (Vargyas 1952: 140—145, 241.) Egyik kései emléke lehet mindenesetre:

Zörög a kocsi, / pattog a Jancsi, / talán értem jönnek?
Jaj, édesanyám, / nevelődajkám, / de hamar elvisznek!

(Korántsem mernénk állítani, hogy e lakodalmi dal pattogó dallamára adták elő a *Szilágyi és Hajmási* törtériját, de hasonló szerkezetű és menetű *parlando* formája talán feltételezhető.)

A *Császár tömlőceből szabadult úrfiak* (Szilágyi és Hajmási) egyhangú és bokrosan vagy sehogyan sem jelentkező rímei a mi számunkra nagyon gyengéknek tűnnek, és messze elmaradnak *Balassi Vitézi énekétől*. (Igaz, ez utóbbi sorainak szótagszáma is eltér.) De hiszen verses törtérijánk jóval korábbi is! Akár eredeti, akár pedig átdolgozás, mindenképpen a 16. század elejére vagy közepére tehető, amikor még a rím-

érezék sem volt nagyon fejlett, ill. a sorok harmadolása — és nyilván az ennek megfelelő dallamsor — miatt sokkal több alakzatot éreztek rímnek, mint mi, és ezek ismétlődését, bokrosságát, egyhangúságát a dallam részben feledtette. Két példa a kopácsi változathól:

2. Egy időkorban / két vitéz urfi / fogva eset vala:
 Konstantzinápolban / török tsászárnak / megfogataik vala,
 kikett a tsászár / ö tömlötzében / bevetetett vala.

16. Harmintzadokon / és az vámokon / vajdák Parantsolták:
 — Ha ily emberek / ez fele Jönek, / iten megfogjáltak,
 Konstantzinapolban / tsászár kezéhez / mindjárt behozátok!

A 16. századi általános előadói gyakorlatnak megfelelően, e históriát is dallamra énekelték és mivel a vers-, ill. dallamsorokat harmadolták, ezzel sokkal több rímhelyzetet teremtettek, mint amennyit a sorvégek biztosítottak volna. Ha az összes lehetséges rímhelyzetet számításba vesszük, a *Szilágyi és Hajmási* 4 szövegének tanulságos, de az időrenddel közvetlen kapcsolatba nem hozható sorrendje alakítható ki:

a Kárász-féle töredék összes ríme	99	(felényi szövegnél)
a kopácsi változat összes ríme	166	”
a Csoma-féle változat összes ríme	141	”
a Vasady-féle változat összes ríme	134	”

Rímelés tekintetében tehát a 4 változat közötti különbségek valamivel nagyobbak, mint a szótagszám-ingadozás; az okokat főként a sorharmadok és a szavak *szórendi cseréjében* kereshetjük, melyek megbonthatnak vagy éppen teremthetnek rímhelyzeteket. Néhány példa:

1561: Kiben két vitéz / és fő urfiak / bévetettek vala.
 Kopács: kiben im ezek / a kétt vitézek / bevétettek vala:

1561: Tégöd rövid nap / kimentenélek / atyám tömlöcből
 Kopács: Rövid nap téged / kimentenélek / atyám tömlötzéből

1561: Viadal előtt / császár leányát / az szigetben küldék,
 Mert féltik vala / leánt az harcon / hogy el ne vesztenék.

Kopács: Viadal előtt / tsászár leányát / az szigetben küldék,
 leány az hartzon / hogy el ne vesszen, / mert féltik vala.

A 16. században tehát kötötté és szabályossá vált ugyan a sorok és kisebb egységeik szótagszáma, de képlékeny volt a rímelés, és mivel a

másolók nem törekedtek a szó vagy éppen a betű szerinti hűségre, legkisebb változtatásaik is új és új rímhelyzetet teremtettek: a szótagszám legcsekélyebb változtatása *nélkül* is változatról módosultak a rímek.

Nem szabad azonban azt hinnünk, hogy *Szilágyi és Hajmási* 4 története *tartalmi* szempontból is jelentősen különböznék egymástól, épp az ellenkezője igaz: nincs közöttük lényeges különbség! Még ennyi sem, mint általában szokott lenni e kéziratos könyvek szerelmi vagy egyéb énekei és dalai között. Mindenesetre a három korábbi szöveg közelebb áll egymáshoz, mint a 19. század eleji kopácsi változat, melynek tartalmi eltérései részben a kopás (feledés), részben pedig a kismértékű elnépiesedés számlájára egyaránt írhatók, esetenként pedig más, rokon énekek hatását vagy a többitől némileg eltérő, ma még lappangó (elveszett) forrást is gyaníthatunk. Mindegyikre érdemes néhány példát idéznünk.

Már *Pataky* András észrevette (1975: máj. 15.), hogy a kopácsi változatban a szuitán lovai nyakának elszabdálása nem szerepel, tehát e sor kimaradt:

1561: Az több lovaknak / az ű nyakokat / elcsapkodták vala . . .

— holott ez az 1571-es változatban is szerepel; a Kárász-félében nyilván csak azért nem, mivel ennek a második fele maradt fenn. Igazat kell adnunk *Patakynak*, hogy az efféle kegyetlenség ütközött volna a paraszti morállal, ill. gyakorlattal. (Újkori népköltészetünkben is legfeljebb a féktelen *Józsa* Gyuri nemes úr kegyetlenkedik a lovakkal, egyébként a pásztor- és a katonadalok a legnagyobb szeretettel énekelnek róluk, népmeséinknek is legkedveltebb és legokosabb állathősei.)

Már a 16. századi változatoknak sem fő mondanivalója a harc, hanem sokkal inkább a „szerelmi háromszög” problémája, a kopácsi változat e szempontból még „modernebb”, egyben balladásabb is: a sorok bizonyos átcsoportosításával a menekülés két viadalát egybevonja:

Kopács: magok *vajdákkal* / megverekedének / egy szép, sik mezőben;
Isten akará, / az viadalban / vajdák meghalának . . .

1571: 1: *Harmincadosok* / eszekben vevék, / föltámadtak vala,
És nagy viadalt / velek tartának. / Általmentek vala.

2: *Vajdák* elérék, / egy szép szigetnél / szemben megvívának,
Isten akará, / az viadalban / vajdák meghalának . . .

Az ilyen és hasonló kihagyások vagy összevonások csak a legritkább esetben jelentenek rövidülést, hiszen a kopácsi változat is 98 soros, a többi — a csonka Kárász-félét nem említve — pedig 99! Az említett

szerkezeti egység és e terjedelem csak úgy volt megőrizhető, hogy a kopácsi változatba néhány új, vagy legalább jelentősen átköltött sor is bekerült. Mivel ezek egy eddig ismeretlen forrásból is eredhetnek, kiemelésük indokolt; következzenek tehát a kopácsi változat új vagy jelentős mértékben átdolgozott sorai, melyek a másik három 16. századi változatban nem találhatók:

- 9:2 Kivezetnélek / nagy Katonaságal / az tsászár várából ...
 13:3 az urfiak is / Felfordulának / egy Jo lovokra ...
 17:2 vitéz urfiak / nagy hamarságal / nekik felelének ...
 19:1 Hogy mi modon volt / nekiek az / Parantsolatt mondva ...
 19:2 Igen vitézek / tölök tartanak, / gyorsan mennek vala ...
 20:2 magok vajdákkal / megverekedének / egy szép, sik mezőben ...

Ezeket az új sorokat azonban nem szabad túlértékelnünk: a kihagyások és összevonások pótlására, áthidalására iktatódtak be, többségüknek a prozódiaja rossz, itt-ott tartalmilag is hibásak — Kivezetnélek nagy Katonaságal ...; Felfordulának egy Jo lovokra.) stb. Mindezek alapján a 16. századi változatokat tekinthetjük hitelesebbeknek; az egyébként jellemző, hogy a kopácsi milyen valóban új megoldásokat alkalmaz (*Felfordulának* egy Jo lovokra ...: — magok vajdákkal *megverekedének* egy szép, sik mezőben); ezek párhuzamait *Balassi* verseiben vagy akár a *népballadák* között is könnyűszerrel megelhetnénk.

Hasonló a helyzet a kopácsiból teljesen vagy részlegesen hiányzó sorokkal is: a lovak nyakának elcsapdosásán kívül alig van komoly tartalmi szerepük, legfeljebb még a kettős viadal bemutatása vehető ilyennek, a többi ugyanúgy áthidaló és „töltelék” csupán, mint az idézett új kopácsi sorok is. Tehát a kopácsiból kimaradt, de a 16. századi változatokban még meglévő sorok:

1561: 9:3 Csakhogy fogadd föl, / vitéz, énnéköm / te igaz hitödre!

1561: 30:3 Az több lovaknak / az ű nyakokat / elcsapkodták
 [vala ...

33:3 Legyetök utánnok, / nagy hamarsággal / hozzátok
 [előmben!

A kettős, ill. összevont viadal sorait előzőleg már idéztük. Említhetnénk még a kisebb eltéréseket is (pl. a kopácsi változatban *szablya* helyett eleinte *kard* szerepel és a miénk kétszer is említi *Nagyszombatot*, míg a 16. századi változatok csak egyszer), de itt nincs terünk ezek számbavételére és elemzésére. Nem foglalkozunk bővebben a népballadai összefüggésekkel sem, mivel e kopácsi változat minden népiesedése ellenére is irodalmi eredetű; e kérdést egyébként *Vargyas* Lajos kellő részletesség-

gel feldolgozta (1976, II: 328—337.), melyhez azonban néhány megjegyzést kell még fűznünk!

A történet és a nevek azonossága alapján minden kutató számára kézenfekvő volt, hogy az irodalmi és a népköltészeti *Szilágyi és Hajmási* história közös töről eredhet, általában az irodalmi megfogalmazásnak adták az elsőbbséget. Mivel a 16. századiaknál újabb szöveg — a kopácsi változat megtalálása előtt — nem került elő, többen arra gondoltak, hogy a 19. századra, amikor tehát a népballadákat feljegyezték, ez az irodalmi eredetű história népiesedett el. Csak *Vargyas* Lajos élt bizonyos fenntartással (1976, II: 334.). A 19. századi kopácsi változat felbukkanása igazolni látszik kételyeit: e szövegünk amikor kerül be ugyanis egy katonakönyvbe, amikor az első népballadákat kezdik feljegyezni, vagy legalább említeni, sőt ami még feltűnőbb: az irodalmi változatokra is ekkor találnak rá: a múlt század 20-as éveitől kezdve régi irodalmi emlékek, népi kéziratok és a szájhagyomány szinte egyszerre szállítja a különféle változatokat, ha ezek száma összesen nem is sok: a kopácsival együtt 4 irodalmi, 2 népballadai változata van, 1 moldvai mondát is említenek még és 1845-ben *Gyulai* Pál is hallotta énekelni. (*Vargyas* 1976, II: 330—331.) Hiába minden egyidejűség, a 19. századi kopácsi változat és a korabeli népballadák között épp akkora a távolság, mint a 16. századi históriák és a 19. századi népballadák között! *Csőbrös* István nyilván nem ismerte a népballadai megfogalmazást, hanem írott forrásból vette át. Ez egyáltalán nem csodálható, hiszen ennek a vidéknek — a török hódoltság ellenére — évszázados irodalmi hagyománya és fejlett műveltsége volt. (*Baranyai* 1976: 27—217.)

A kopácsi változatnak a korabeli népballadától való nagy távolsága és bizonyított irodalmi eredete annál feltűnőbb, mivel a *Kopácsi-énekeskönyv*ben számos hiteles ének és népdal között egy alkalmi töredéket is találunk, melyben a *szőlőlopás* motívuma megegyezik a népballadai *Szilágyi és Hajmásiéval* (az irodalmi változatokból ugyanis nem derül ki: hőseink miért estek török fogságba?):

népballada:

— Pajtásom, pajtásom, kinyeres pajtásom!

Már hét esztendeje, hogy mű fogván estünk

Császár tömlécebe — két gerezd szőlőért ...

(MNGy I: 160. Székelyföld)

Kopácsi-énekeskönyv:

Gyilkoságra termett Kurtzola szigetye,
melyben egy Pajtásunk életét vesztete:
két fej szőlőért Mészáros meglüte. ..

(77. old.)

(A tolvaj katona meghal, a gyilkost a tisztek börtönbe vetik; a továbbiakban tehát már nincs közös vonás az idézett népballadával.) Joggal feltételezhető tehát, hogy *Szilágyi és Hajmási* történetének irodalmi és népköltészeti változata századokon keresztül élt egymás mellett; s hogy kettejük közül melyik az eredeti, azt ma még nem lehet eldönteni, legfeljebb a következő néhány adattal kiegészíteni.

Az ellenfél leánya kegyeinek megnyerése több évezredes népmesei (l. pl. *Arany János Rózsa és Ibolya* c. verses népmese-feldolgozásában) és népmondai, hitregei (pl. *Iaszónnak is Médeia* segít házassági ígéret fejében az aranygyapjú ellopásában, *Kerényi* 1977: 347—361.) közhely; ezek némelyikében további részletek is párhuzamba állíthatók: így az imént említett ókori görög *argonauták* mondájában megvan az ének és az énekes (Orpheusz) szerepe, a félreértésből adódó viadal és a fiatal feleség öngyilkossága is (*Kerényi* 1977: 350., 365.), bár mindezek még nagyon is távoli hasonlóságok.

A rabtartó leánya segítségével (fogságból) való szabadulásra már jóval több és közelebbi párhuzamot lelhetünk: a sort akár az ókori latin *Senecával* (*Controversie*, I. 6.) kezdhethetjük, de a 10. századi bizánci *Digenisz Akritasz*-mondakör és ennek valamivel későbbi nyugati megfelelője: a *Waltharius manu fortis* (Erőskezű Walter) is tartalmaz hasonló epizódot; a délszláv népköltészetből is már a 12. századtól vannak rá nyomok, a későbbiekben pedig bőszeges adatok (*Dávid* 1969: 115.); ez egyébként európai közhely, mely főként az arabokkal és a törökökkel küzdő népek körében volt népszerű. Ezek a különféle történetek azonban még nem tartalmazzák a nő miatti ellentétet és párbajt.

Ha nem is ennyire régi, de a népköltészetből majdnem hasonlóan bőszeges párhuzamot idézhetnénk a különféle szerelmi indítékú párbajokra, amikor a hősök (esetleg éppen testvérek, barátok) megküzdének egy nőért; e témát különösen a délszlávok kedvelik.

E két önálló és mégis rokon téma valószínűleg Magyarországon fonódott össze: a rabtartó leánya segítségével való menekülés és az érte vívott párbaj csak a magyar históriának és népballadának a tárgya. E két évezredes, nemzetközi téma azonban nemcsak egységesült, hanem magyar földön, valószínűleg már a 16. század első felében aktualizálódott is, és irodalmi formát öltött. (Lehetett ugyan egy korábbi vagy korabeli népköltészeti feldolgozása is, de ezt nem ismerjük; mindenesetre a leány önsiratása későbbi bujdosóénekeink és keserveseink közeli rokona.) Bár e verses história nem való eseményt dolgoz fel, mégsem egészen véletlen a helyszín és a két hős nevének szerepeltetése. Kutatóink kimutatták, hogy *Szilágyi Mihály*, *Mátyás* király nagybátyja, valóban volt török fogságban, és talán a vele szomszédbirtokos *Hajmási László* is. Azokban az időkben menekült Magyarországra a szultáni család egy ága is, leszármazottjuk *Császár Katalin* néven kötött házasságot. (*Thúry József* ItK 1893: 293.) Ha ezek az évszámok és események nem is kap-

csolódtak össze, arra mindenesetre elegendőknek bizonyultak, hogy valamivel *később* irodalmi-népköltészeti feldolgozásokba belekerüljenek.

A 16. századi *Szilágyi és Hajmási* verses história szerzőjét nem ismerjük, épp ezért *Szendrei Névtelen*ként szoktuk említeni. *Szendrő* (Szöndörő) várában írta ugyanis versét, és hivatkozik egy másik poétára, akinek azonban sem a műve, sem pedig a személye eddig nem ismert, sőt a *Szilágyi és Hajmási* egy *szlovák* nyelvű változata is magyarból való fordításnak bizonyult. Sokáig tartotta magát az a vélekedés, hogy a magyar *Szilágyi és Hajmási* talán *délszláv*ból való átdolgozás lehet, mivel *Szendrő* esetleg a Belgrád alatti *Smederevo*val azonos, és maga *Szilágyi Mihály* is különféle neveken (Svilojević, Svilojin Mihajlo stb.) a délszláv népköltészet egyik kedvelt hőse (Pável 1976: 48.); hasonló történeteket is — mint említettük — bőven találunk a délszláv népek költészetében. Egyelőre mégis azt kell mondanunk, hogy az egységesítés valószínűleg magyar földön zajlott le, mégpedig a 16. század első felében.

Szilágyi és Hajmási története tehát két szálból van összefonva, e szálak valóban a délszlávokhoz vezetnek. E közelségnek további bizonyítékai is vannak: *Szendrő* vára — nézetünk szerint — *csak* a dunai, Belgrád alatti *Smederevo* lehet, ahol egyébként *Hunyadi* is raboskodott, sőt később *Mátyás* király is megostromolta. (Dávid 1969: 121—122.) A kutatók *Nagyszombat* nevével eddig nem tudtak mit kezdeni, keresték a Balkánon (Bulgáriában, Szerbiában) és természetesen Magyarországon (a mai szlovák Trnava) is. Egyik sem fogadható el! Minden jel arra utal, hogy a török alatt elpusztult verőcei *Szombat*, teljesebb névén *Szombathely* városáról (vö. Tálasi 1977: 41—42.) van szó, melyet „nagy” jelzővel is illethettek: *nagy Szombat*(hely). Csakis így érthető a 16. századi változatok egyik rejtélyes helye:

1561: 32: Harmincadokon / őket kérdözék, / hogy hova mennének?
Nagyszombat felé; / az *farkasokkal* / szerencsét
 [késértnek.

A vitézek elterelésésképpen nyilván arra céloznak, hogy *Nagyszombat* felé menve a magyarokkal megívni; így próbálják magukat töröknek álcázni. Feltevésünket a *kopácsi* változat is megerősíti, melyben a török földről való megérkezés *közvetlenül Nagyszombatba* történik, és az írásmód is állandó jelzőre vall:

32: s az kétt urfiak / egymástul válának...
 Szilágyi mihály / an *nagySzombatban* / Mikor beérének...

A *kopácsi* változat alapján tehát feltételezhetjük, hogy *Szilágyi és Hajmási* története két szálból van összefonva, az egységesítés valószí-

núleg magyar nyelvterületen, 1526 előtt történt. Kézenfekvő a török hódoltság előtti Magyarország egyik leggazdagabb tartományára, *Szlavóniára* gondolni, közelebről pedig a *verőcei Szombathelyre*, melyet énekünk nagy jelzővel illet. Ezt a talán éppen *nagyszombati* verses előképet dolgozhatta át egy *Szendrő* (Smederevo) várában, török fogságban szormorkodó poeta, aki a 16. század közepén visszanyúlt egy magyar—dél-szláv viszonylatban egyaránt kedvelt mondakörhöz: a *Hunyadi* családéhoz, ill. a rokonságéhoz. Akárhogyan is van, minden név (Nagyszombat, Szendrő, Szilágyi, Hajmási, Császár Katalin stb.) és jel az akkori Dél-Magyarországra utal!

A kopácsi változatnak perdöntő jelentősége lehet: bizonyítja, hogy míg a délszláv szomszédságban a rabtartó fogságából való menekülés és a leányért vívott párbaj továbbra is két sínen futott, a magyarban viszont irodalmi és népköltészeti vonalon végképp megtörtént az egységesülés. Ez azt jelenti, hogy a *Szendrei Névtelen* műve, vagy valamilyen előképe döntő hatással volt a népballadákra. Valószínűleg továbbra is az irodalmi megfogalmazásnak kell elsőbbséget adnunk.

Különleges szerencse és a véletlenek összejárása, hogy oly sok hányattatás és pusztulás után Dél-Baranyában mégis fennmaradt egy 16. századi szöveg, és jó negyed évezreden át minden bizonnal füzetről füzetre öröklődött itt a magyar nyelvterület déli részén, ahol egykor talán keletkezett is, és amelytől még délebbre vagy nyugatabbra haladva, legközelebbi — délszláv — rokonai is vannak.

E *kopácsi* változat jelentősége idővel és a kutatás előrehaladásával tovább fog növekedni!

A FELHASZNÁLT ÉS HIVATKOZOTT IRODALOM

Baranyai 1976

Baranyai Júlia: Vízbe vesző nyomokon. Fejezetek a Dráva-szög történetéből. (Szabadka)

Dávid 1969

Dávid András: A Mátyás király alakját idéző délszláv epikus énekhagyományról. In: A HITK I (1969), 1. sz. 97—124.

Fajcsék 1942

Fajcsék Magda: Hagyományossá vált mondatképletek középkori és XVI. századi verseinkben. Budapest.

Horváth 1976

Horváth István (szerk.): Balassi Bálint összes versei. A versek helyreállított eredeti sorrendjében közléteszi — In: Tanulmányok — Studije. Az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Karának Magyar Nyelvi és Irodalmi Tanszéke, IX (1976), 1. 151.

Itk

Irodalomtudományi Közlemények, Budapest

Kerényi 1977

Kerényi Károly: Görög mitológia. I. Történetek az istenekről és az emberiségről. II. Hérosz-történetek. (Budapest)

MNGy

Magyar Népköltési Gyűjtemény, Budapest

Pataky 1975

Pataky András: A kopácsi daloskönyv. In: MKÚ XXIV (1975) 8—15. sz.

Pável 1976

Pável Ágoston: Válogatott tanulmányai és cikkei. Szombathely.

RMKT

Régi Magyar Költők Tára, Budapest

Süpek 1971

Süpek Ottó: Balassi Bálint Katonaénekének számszimbolikus szerkezete. In: A Magy. Tud. Akad. Nyelv- és Irodalomtud.-i Osztályának Közl.-ei (1971), 3—4. sz. 443—449.

Tálas 1977

Tálas István: Kiskunság. Budapest

Vargyas 1952

Vargyas Lajos: A magyar vers ritmusa. Budapest. Vargyas 1976

Vargyas 1976

Vargyas Lajos: A magyar népballada és Európa, I—II. Budapest

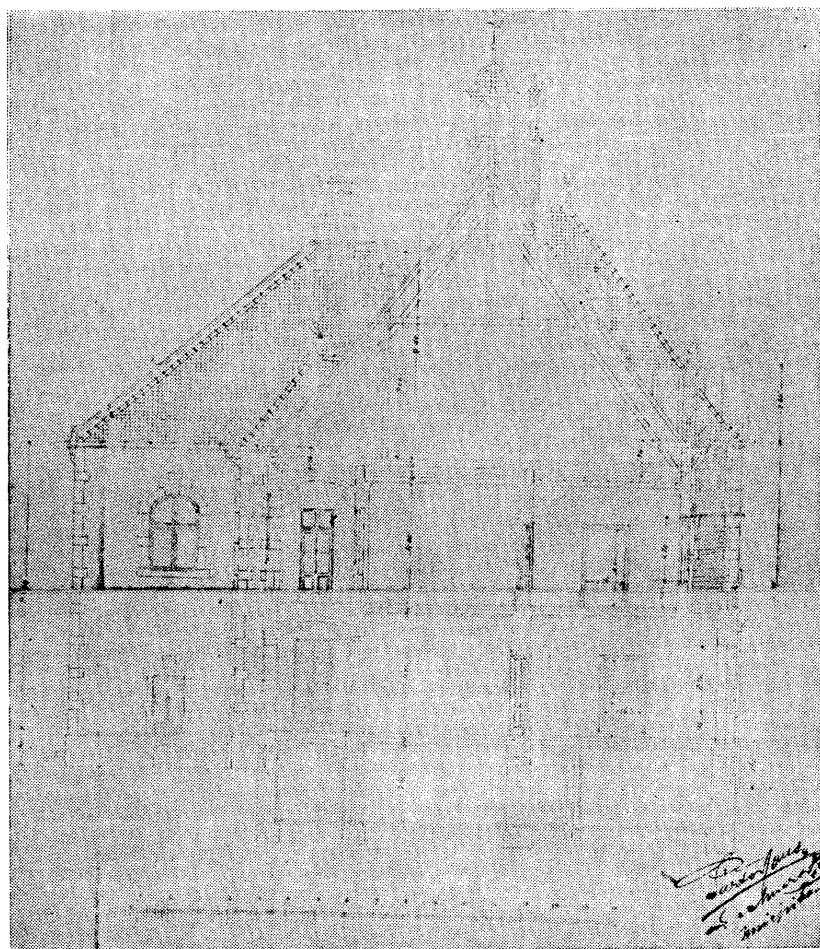
A VAJDASÁGI ÉPÍTÉSZETI SZECCESSZIÓ TÖRTÉNETÉBŐL (I.)

A SZABADKAI LEOVITS-PALOTA

A szabadkai Történelmi Levéltár egy dokumentumában (5339/1893) található Leovits Simon feleségének a kérvénye, amelyben a laterna (tetőtornyocska) két és fél méterrel magasabbra való építésének engedélyezését kéri, a korábbi tervben megállapított magasságtól eltérően. Leovits, tekintélyes szabadkai polgár családi háza tulajdonképpen 1893-ban már készen állt. Valószínűleg csupán hiúságról volt szó, hiszen az említett részletnek és magasságnak nincs jelentősége az arányos homlokzattal illetőleg, amely ma is magára vonja az építészet kedvelői és a kíváncsi járókelők figyelmét. A kérvényt mindenesetre az építészek — Pártos Gyula és Lechner Ödön — tervei és aláírásai támasztják alá. Ahogyan műtermükben szokásos volt, mindkettőjük nevét az adminisztrációt vezető Pártos írta alá, sajátját az első helyen. Ugyanúgy, ahogyan azt Lechner egyik legismertebb művének, a pesti Iparművészeti Múzeumnak a terveinél is tette.

Leovitsné kérvénye és Vámos Ferenc egy írása (Adatok Lechner Ödön ifjúkori működéséhez, Művészet, 1964, 9. szám) alapján a palotát az ismert magyar építész, a szecessziós építészet magyar változatának úttörője és meghonosítója egyik műveként azonosíthatják. Ugyanakkor ez az első Vajdaság területén az épült szecessziós épületek sorában, amelyek között jónéhánynak rendkívüli művészeti értéke van.

A LEOVITS-PALOTA (Szabadka, Lenin park 11.) a múlt század végén épült másik négy impozáns palota sorában áll. Valamennyi körülbelül egyidőben épült, az úgynevezett Rogina-bara kiszáritásával nyert házhelyeken, a városközpont és a már meglévő kicsiny vasútállomás között. A tulajdonosok szemmel láthatóan tudták, hogy hosszú évekig az ő palotáik jelentik majd a Szabadkára érkező utasok első benyomásait, azokéit, akik az akkori legkorszerűbb közlekedési eszközön, a vonaton érkeznek a városba. A házak előtt helyet hagytak a virágágyásoknak, amelyeket alacsony, ízléses kerítés választott el a járdától. Az úttestet platánokkal szegélyezték, amelyek ma már majd száz évesek, s a homlokzati tér nélkülözhetetlen díszítő elemei. A sarkon levő első épü-

A Leovits-palota homlokzatának tervrajza 1891-ből

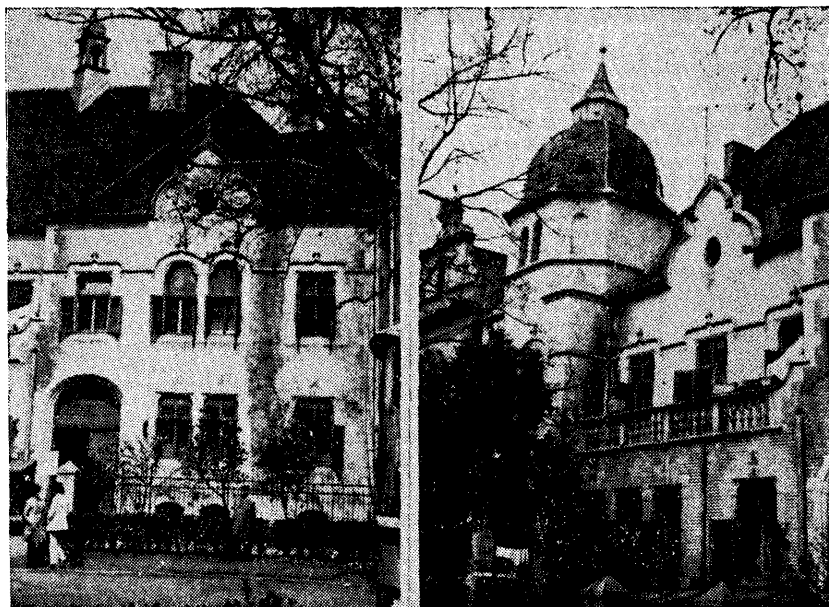
let Mamuzsits polgármester palotája volt, amelynek eddig ismeretlen építője az olasz reneszánsz harmonikus példáit tartotta szem előtt. A következőt, a Vermes-házat Jedlicska János építette 1892-ben, amikor az első már elkészült, a következő, a Leovits-ház pedig már épült. Leovitsné valószínűleg azért építtette a laternát, hogy ellensúlyozza a szomszéd épület túldíszítettségét. A sorban utolsóként, a vasútállomás felőli sarkon építették fel 1895 és 1898 között az egyemeletes Sümegi-házat, amelynek neogotikus homlokzata két utcára néz. Mind a négy

házat azzal a szemmel látható törekvéssel tervezték, hogy felülmúlják a többi, hogy szebbek legyenek a többinél. Ebben a „versenyben” a Leovits-palota lett a vitathatatlan győztes. Igaz ugyan, hogy mind a négy követi a vagyonos városiak bizonyos megállapodott szokásait, s így Lechnernek is sajnálatos hibái vannak: például a nappali fény nélküli szobák, amelyeknek az ablakai az észak felőli beüvegezett folyosóra nyílnak. Mind a négy palota egyemeletes, alagsorral és magasföldszíntel.

Ha ma nézzük ezt a négy impozáns épületet, a Leovits-palota hívja fel leginkább magára a figyelmet, arányos homlokzatával, kapujával, saroktornyával, erkélyeivel és ívelt ablakaival, de főképpen a fugás téglákból kialakított falfelületével, amely a kódíszítményekkel és a Zsolnay-cserepek tarkaságával harmonikus egységbe olvad.

Tekintettel arra, hogy a laternára vonatkozó kérvényt 1893. március 30-án keltezték, az épület pedig 1892-ben épült, a tervnek még abban az évben készen kellett lennie. A homlokzat díszítése és a tömegelosztás által, amelynek ritmusa az épület külön esztétikai értéke, a palota rokonságban áll a jól ismert épületekkel: a kecskeméti Városházával (1893), a szabadkai Városháza rajzával (1893 táján) és főleg a 36. Kastély távlati rajza című illusztrációval (Dr. Kismarty-Lechner Jenő: LECHNER ÖDÖN, Budapest, 1961), valamint az Iparművészeti Múzeummal. Különösen érdekes a Kastély távlati rajzával való összehasonlítás, habár a szabadkai ház, méreteit tekintve sokkal szerényebb. Az az elképzelés, hogy az arányos egységet autentikus építészeti eszközökkel teremtsék meg, tehát a tömeg ritmusával és a falfelületek alakításával, ahol a díszítés hangsúlyozza és követi a szerkezetet, valamint a funkcionális részeket — a szabadkai palotán teljes mértékben megvalósult. Minden logikus, kiegyensúlyozott, méntékletes, nem harsány, hanem ízlésesen összeválogatott. Természetesen mindezt az autentikus anyag felhasználásával érték el: téglával, kővel, kerámiával és fával, a lágyan hullámzó vízszintes koszorúpárkányokkal, a falfelület és a nyílások ritmikus váltakozásával, a tető elemeinek játékával, amelynek hangsúlya a nyolcszögű tornyon és a hatásos kupolán van. Magának a tetőgerincen levő laternának kisebb jelentősége van. A ház udvari homlokzata nem különösebben mutatós, de megfelelő szerepének.

Lechner Ödön (1845—1914) e szabadkai palotával ismételtelen bebizonyította rendkívüli tehetségét, amelyet néhány évvel később általánosan elismertek, de kétségbe is vontak. A Leovits-palota kétségteienül a modern építészet előfutára, habár a francia reneszánsz példáira támaszkodik. Ez a rendkívüli mű azt az építészti idézi fel, aki mélyen tudatában volt sajátos építészeti eljárásának, akitől vidékünkön a modern építészet kezdetét számítjuk. Ez a palota, a szintén szembetűnő eklektikus környezetben, saját értékeivel hozzájárult egy rendkívül jelentős együttes létrejöttéhez. A négy palota az eklektika és a szecesszió dualizmusá-

A szecessziós épület homlokzata és laternája

nak szép példája. Az első a hagyományos formákra támaszkodik, amelyeket a korábbi történelmi korszakok kipróbált stílusaitól kölcsönzött elemekkel díszítenek. Lechner az építészeti kifejezés új útjait keresi akkor, amikor az építészek nemzedéke a jövő felé fordul a különféle elnevezésű mozgalmakban: Art Nouveau, Jugend Stil stb., amely nálunk szecesszió elnevezéssel honosodott meg.

Bela DURANCI

KRITIKAI SZEMLE

K Ö N Y V E K

LADIK KATI MESÉI

Ladik Katalin: *Mesék a hétfejű vaspárrógepről*, Symposion könyvek, 53. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1978.

Valóban, hogy szólhassunk Ladik Katalin új könyvéről, a könyv felépítéséről, a prózai vagy verses mesékről, szükségesnek látszik néhány szokássá rögződött szempont elhárítása. Nálunk alig van *jókedvű* költő. Nem a humoristákra gondolok. Olyan költőre, aki egy-egy szöfűzéssel, egy-egy fura-furcsa képpel, ravasz hanggegyeztetéssel, visszájára fordított ritmussal, szótöréssel és mondatficommal, vagy — egészen egyszerűen — az irónia, a groteszk, a nonszensz stíluseszközeivel építené versét. Aligha kell hangsúlyozni, nem az öncélú játékoság szándékával, bár jó tudni, hogy a játékoság a költészet vérrokona. Mifélelénk nagyon komolyan veszik a verset. Úgy is kell, tudom. De ez a komolyság nagyon sokszor a gondolat hiányának rémítő sivatagait leplezi. És a komolyság áradásából nehéz kiválasztani a valóban tiszta, értelemmel teli, súlyos verseket. Ha nehéz is, megéri. Legalább azért, hogy költészetünk szokássá rögződött komolyságát, de elsősorban a ráirányuló elvárásokat közelebről ismerhessük meg. És hogy elhárítsuk, ha lehetséges.

Ladik Katalin *jókedvű* költő. Nem humorizál, de verseit (meséit) jókedvet árasztó játékosággal formálja, pajzánul és szemérmetlenül, semmit sem titkolva el és mégis titokzatosan. Semmire sem kötelezi el magát, nem vállal erkölcsi normákat, nem hirdet jelmondatokat. Megengedi, lehetővé teszi, hogy egy-egy szókapcsolása, egy-egy jól megmunkált költői képe, ritmusfordulata, félbehagyott mondata a mosoly melegségét lopja az olvasóba. Az ilyen hangulat keltésétől mások szemérmesen óvakodnak. A modern költészet „súlyos” léttartalmait hirdetve. Pedig a jókedv, a mosoly, a szív melegsége is a léttartalmak közé tartozik. Erről sem kellene megfeledkezni.

Honnan származik Ladik Katalin *jókedve*?

Elsősorban költészetének oly pontosan látható szürrealista vonásaiból. A szürrealizmus mindig is kedvelte a humort, de nem a megnevettetés, inkább a kinevetés szándékával; a nevetés eszközeivel számolt le szoká-

sokkal és megrögzött erkölcsi normákkal, kispolgársággal és a hagyományos költészet antologikus példatárával. Ladik Katalin nem vállal ilyen feladatot, bár egyáltalán nem idegen tőle a polgárpukkasztás, még az exhibicionizmus sem. Ő egyszerűen másról beszél, gyakran oiyasmiről, amiről mások hallgatnak, vagy ha nem hallgatnak, akkor nagyon áttételesen szólnak. A születésről és nemzésről, a titokzatos fogantatásról és rejtélyes szerelemről, a sáskáról, a varrógépről, a királylányról, az asszonyról. A szürrealista humor igazi forrásvidéke a nyelv, azok a nyelvi lehetőségek, amelyeket a köznyelv is ismer, bőségesen fel is használ, az ún. utcanyelvben például, a költészet azonban nemcsak innen merít, hanem a szítárákból éppúgy, mint a nyelvi automatizmusok nagy példatárából. A szavak játsszák itt a főszerepet, ritkábban a mondatok. A szavak, ahogyan jelentésmezőik érintkeznek, ahogyan hangulati és érzelmi tartalmaik átfedik egymást. Vagy ahogyan hangsoraik megtörnek, ahogyan szokványos (automatikus) hangsorokat, beékelődve, maguk törnek fel. A lényege ennek az eljárásnak, hogy a szavak soha ne legyenek nyugalmi helyzetben, hogy jelentésük és alakjuk mindig változozon és alakuljon. Ennek a nyugtalanságnak, változásnak és alakulásnak köszönve jönnek létre az ironikus, a groteszk, a nonszensz hangulatok és érzések, Ladik Katalin meséinek érzelmi anyaga. Nem tiszta érzelmek ezek, alig is vannak talán ilyenek, még a lírai versekben is nehéz rájuk akadni, de legalább valóságos érzelmek.

Ladik Katalin meséinek a szürrealista humorral összefüggő másik forrásvidéke a mese és a népmese. A szürrealizmus a nyelvi humorral együtt használta fel a népi gondolkodás és képalkotás, a néphit és -szokás eszközeit és jelentéseit. A mesenyomokban tehát ismét szürrealista vonások láthatók Ladik Katalin verseiben.

Ladik Katalin „különös „mesemondó”. Kivételes bőséggel használja fel és alkalmazza a mese és népmese legismertebb, leggyakoribb motívumait, mindig a legközismertebb képeket és fordulatokat, *de nem mond mesét*, nem mond el mesei történetet csak sejteti, felidézi és gyorsan el is ejti a csodás eseményt. Mindezt azért, hogy a mesei motívum költői tartalma, költői hangulata kerüljön, kerülhessen az ő meséből építkező verse érzelmi és hangulati homlokterébe. Ezt úgy éri el, hogy a mesei fordulatot és képet, mondjuk az égig érő fát, kiemeli természetes nyelvi és mesei közegéből, önállósítja azt, az esetleges asszociációk önkényére bízva azt, és ezzel az egyetlen, de jól kiválasztott nyelvi gesztussal, mozdulattal, új *nem-mesei* jelentéseket — mondjuk a humor, a mosoly, az erotika jeleit kapcsolja rá a mese másfajta emlékeket felidéző elemeire. Egyfajta kontrasztot alkot tehát a mesevilágból felépült nyelvi tudatunk emlékei és az új nyelvi helyzet, az új (nem-mesei) jelentés között. Azok a legjobb meséi, amelyekben valóban felismerhető ez a kontraszt és amelyekben e kontraszt érzelmi, hangulati értéket kap. Ezzel a tudatot mozgató kontraszttal egyidőben azonban az elvesztett

mesevilág iránti nosztalgiát is felkelti. Beteljesíthetetlen nosztalgia ez, az egyszer elvesztett visszaszerzésének képtelensége, aminek képi megformálása semmiképpen sem egyszerűbb költői feladat, mint a nagy és komoly versek megírása.

Más szóval: Ladik Katalin a hétfejű varrógépről és más csodákról meg rejtélyekről szóló meséivel, mese-verseivel a mesei motívumokra és fordulatokra, képekre és kulcsszavakra emlékeztet, de ezen a funkción túlmenően a mélyen megélt emberi létélményt, elsősorban a legelementárisabb élményeket, az élet és a halál, a születés és a fogamzás, a szerelem és a gyűlölet, a testiség és a vágyakozás élményét szólaltatja meg. Nemcsak a mesei lepi meg tehát az olvasót ezekben a versekben, bár az is mindenképpen, hanem az a tiszta és — ha szabad így mondani — ösztönös (költői) rácsodálkozás a világra, mindenre ami a világban van vagy elveszett belőle, mindenre ami létezik vagy lehetséges, ami Ladik Katalin eddigi költői kísérleteinek, szavainak, versformáinak, mozdulatainak mélyen is ott rejtőzködött.

Ez ideig legtöbbször a polgárpukkasztó gesztust látták művészi, költői közléseiben, s minthogy elég pulkadekonyak vagyunk, el is utasították énekszámait és vetkőzéseit, rejtjeles képeslapjait és akciót, holott — és talán éppen a mesék után — fel kell ismernünk, hogy ezek a gesztusok a valóságos lét- és életélmények külső burkai csupán.

BÁNYAI, János

A VÁROS NAGYBÁCSIJA

Milisav Savić: *Ujak naše varoši*. Srpska književna zadruqa, Beograd, 1977

A múlt évi Andrić-díjas novelláskötet, Milisav Savić *Városunk nagybácsija* című könyve kapcsán először műfajmeghatározási problémák merültek fel, hiszen az első ciklus novelláitól eltérően a kötet nagyobbik része egymással több szempontból összefüggő novellákból tevődik össze. Nemcsak a főszereplők azonossága és a helyszín kapcsolja őket össze, hanem az írói magatartás, a műalkotás autentikus világának hasonlósága is. Regénynek azonban mégsem nevezhetjük ezt a novellafüzért, még akkor sem, ha egyfajta kronológia is érvényesül az egymást követő novellákban. Legpontosabban talán novellaciklusként lehetne megnevezni.

De a kritikusnak a műfajmeghatározás másodlagos feladata, pedig semmi esetre sem kerülheti meg, hiszen alapvető szempontokat szolgáltató kritikai megítéléshez.

A kötet két egymástól elkülönülő ciklusból áll, az első a Vadak (Zveri), a második A zenész (Svirač). Látszólag kevés a rokonság a két

ciklus novellái között, azonban a két ciklus struktúrájának alaposabb vizsgálata után megállapíthatjuk, hogy az első tulajdonképpen ujjgyakorlat és felkészülés a második, művészi értékeinél fogva jelentősebb ciklushoz. Ujjgyakorlat, amely arra irányul, hogy az író a csoda, a meseszerű, az irracionális kategóriáját novellastrukturáló elvvé avathassa, s bőségesen kamatoztassa a második ciklus megszerkesztése során. Ugyanakkor az etikai kategóriák egyfajta írói revidéálása is jelentős szerepet kap ebben a ciklusban, szintén csak a második ciklus érdekeinek alárendelve. Gondolunk itt elsősorban *A kakas* című elbeszélésre, mely a vegytiszta és feddhetetlen erkölcs önmaga ellen fordulásának írói megformálása, nem lényegtelen tanulsággal s alapvető szempontként a társadalom egyetemesebb erkölcsi kérdéseinek megvilágításához.

A Vadak című ciklus novellái lehetőségeket teremtenek. A lóvá vált feleség, a farkassá vált lány, a medvévé vált testvér, a vízbe fojtott, majd élve előkerülő kutya alkotói lehetőséget teremt. Ezek meghódítása után már teljes biztonsággal léphet át a második ciklus ütött-kopott harmonikása az alvilágba, teljes biztonsággal hódíthatja meg csókjával a kígyóvá vált szépséget, teljes biztonsággal viselheti a kalapja mellett a varázsfüvet, melynek érintésére megnyílik minden zár, megszűnik minden fizikai akadály.

Varázslatos világ tehát Savić novellás kötetének világa. Mintha nem is lenne „igaz valósága”. Az írónia teremtő ereje azonban itt mutatkozik meg teljes egészében. Itt-ott mintha modern korunk népmeséit olvasnánk.

S itt már el is jutottunk Savić novellás kötetének leglényegesebb kérdéséhez, a prózapoétikai kérdésekhez. Az elbeszélés problémájához.

S a műalkotás konkrét társadalmi szempontú megítéléséhez. A Vadak című ciklussal kapcsolatban erkölcsi kérdésekre hivatkozhatunk. Savić nem moralista, ez egyértelműen megállapítható. Azonban moralizáló hajlama elvitathatatlan. Mind az egyéni, mind a társadalmi erkölcs szempontjából.

Azonban itt még egy dologra kell felhívni a figyelmet: Savić világcépének sajátos értékmódosulásaira, a normák revíziójára. Nemcsak a második ciklus központi hősének jelleméből, s a társadalmi helyzete, személyisége, vélt társadalmi pozíciója közötti szakadékból következően, hanem általánosabban, egyetemes érvényűséggel.

De térjünk vissza az elbeszélés kérdéseire!

Savić nem bízik az elbeszélés elsődleges valóságában, ezért állandó valóságrevízióra kényszerül. A második ciklusban szereplő ütött-kopott harmonikás, akit a szerző a város nagybácsijaként emleget, helyenként maga is elbeszélővé válik, hol úgy, hogy a novella megtörténéseinek egyfajta tolmácsolója (amikor az életből és a fantasztikumból merített előadásait tartja a városka nagyvendéglőjében), vagy úgy, hogy az író

„szövegszerűen” is támaszkodik e bizonyos nagybácsi antikronikájára, melyet a városka életéről ír, s amely sohasem fog megjelenni.

Az elbeszélés egésze alá van rendelve tulajdonképpen ennek a nagybácsiféle revízióknak, voltaképpen ellenrevízióknak, negatív értékmegítélésnek, hisz a sokat emlegetett nagybácsi tulajdonképpen antikronikás. S ebben a minőségében részese a városka életében lejátszódó valamennyi eseménynek, s az erről szóló elbeszélésnek is. Ennek az ellenhősnek az interpretációjában ismerjük meg a városka legendás híró hőseit, Vuk századost, a népfelzabardító háború hőjét, Filipet, a láthatatlan néphőst, Prlét és Zvrkit, a két legjobb futballistát, akik egy nőügy miatt megszakítják háborúban edződött barátságukat, s egyikükben emiatt még az a vádló gondolat is megjelenik, hogy a másik elárulta a forradalmat.

S amennyire központi figurája ez a rejtélyes nagybácsi az elbeszélések városkájának, legalább annyira rejtélyes „elbeszélő” is, hiszen amennyire hatással van a városka hétköznapijaira, annyira hatással van magára az elbeszélés folyamatára is. S ha tudjuk, hogy e nagybácsinak a városka életére gyakorolt hatása mindig másodlagos: ő már csak kommentálója a megtörtént eseményeknek, semmiképp sem azok mozgatója, irányítója, ilyen szempontból tehát a novellák világa is eredeti valóságában független tőle, hasonlóan független tőle az elbeszélés valósága is, a nagybácsi mint elbeszélő, szinte csak másodlagos szerepet játszik: a városka életének ő az ellenhőse, a novellás kötetnek ő az ellenelbeszélője. S lényegében véve ezzel válik eredeti alakjává, eredeti tényezőjévé Savić novellisztikájának. Mert a nagybácsi központi szerepe ellenére sem tudja háttérbe szorítani az elbeszélések egyéb összetevőit. Különösen a kötet utolsó elbeszélésére gondolunk itt mindenekelőtt, mely a legösszetettebb és legerősebb elbeszélése a kötetnek. Itt mutatkozik meg leginkább e nagybácsi voltaképpen másodlagossága, tisztán „technikai” szerepköre, melynek legpontosabb megnevezése az „ellenkronikás” megnevezés. S itt válik nyilvánvalóvá az a lényeges mozzanat is, hogy a nagybácsi jelenléte kérdőjelezi meg tulajdonképpen a novella valamennyi hősenek értékeit. A záró novella autentikus világa szinte uralja az egész kötet írásainak világát, oly módon, hogy visszahat azokra: megváltoztatja a többiek értelmezésének lehetőségét is, talán éppen azért, hogy a címadó nagybácsit olyan határozottsággal és biztonsággal szorítja az elbeszélés szöveganyagának háttérébe. Doktor Götz az a hős, aki a többiektől eltérően a nagybácsival való kommunikálás során is szuverén tud maradni, kommunikációs rendszere meg tudja őrizni független és befolyásolhatatlan voltát. Tulajdonképpen ezzel épít oszlopokat az író az önmaga által teremtett világ írói (tehát elsődleges elbeszélői) valósága alá, s ugyanakkor ezzel ingatja meg alapjaiban a másodlagos réteg valóságát, azt az ellenvalóságot, melyet az antikronikás nagybácsi-elbeszélő valósít meg, s amely állandóan méri, állandóan revideálja az elsődleges valóságot.

S éppen ez a valóságrevízió, ez az értékingadozás teremt rendkívüli feszültséget a kötetben, hisz állandóan annak a veszélye fenyeget, hogy az ellenvalóság diadalmaskodik.

Több tényező befolyásolja e vetélkedés kimenetelét, elsősorban az a zárt világ, amelyet a kötet ábrázol. Egy, a társadalomtól elszigetelődött, szinte önkörébe zárkózott városka világa ez, melyet ugyan állandóan és állandóan megcsap a társadalmi élet szele, amely tulajdonképpen nem tud menekülni az egyetemesebb fejlődési törvényszerűségek kényszerítő ereje elől, de az ezzel kapcsolatos törvényszerűségek állandóan beleütköznek abba az ellen-értékrendszerbe, amelyet a nagybácsi képvisel. Nagy tévedésbe esnénk azonban, ha ezt a negatívnak nevezett értékrendszert elemeire bontva egyfajta egyértelmű, minden ellentmondást nélkülöző képet várnánk. Ezt már maga az ellen-értékrendszer specifikuma is kizárja.

E zárt világ tulajdonképpen csak a legendásként emlegetett hősök (javarészüik valóban csak legendák, a nagybácsin kívül sohasem látta őket senki, sohasem érintkezett velük senki) révén tart fenn kapcsolatokat a világgal, amelynek tulajdonképpen része. S már maga az a tény is, hogy a titokzatos nagybácsi tartja fenn ezeket a kapcsolatokat, tanúsítja, hogy e kapcsolatok az írói újraértékelés szükségszerű tárgyai. S ennek az írói újraértékelésnek egyetlen járható útja van: a reálison túli, a misztikus, a fantasztikus, a meseszerű, mint egy adott és jellemző állapot tükrözője egyszersmind az egyenes valóságrevízió kudarca is. Az író tulajdonképpen csak úgy tud beilleszkedni ebbe a világba, hogy a varázslatos kapaszkodói után nyúl. Azonban az írói valóságteremtés során, az írói valóság és a nagybácsi ellenvalósága közötti harc végső eredményeként az írói valóság diadalmaskodik, olyannyira, hogy Savić, habár kénytelen a csoda segítségével sorban maradni, a kötet utolsó novellájában már fellengzős gesztussal elveti a csoda motívumát, a mesés nagybácsi egyszerűen elveszíti a varázsfüvet, amely megnyit minden zárat, megszüntet minden fizikai akadályt.

Ezzel tulajdonképpen megszűnik minden rejtély, vége szakad az ellenvalóságnak, mely azonban kitörölhetetlen nyomot hagy a kötet egészén.

S a novellás kötet városkája is Götz professzor, mint a kötet egyetlen, ha szabad úgy neveznünk, valós, nem titokzatos figurája révén, bekapcsolódik a társadalmi létezés egyetemes valóságába, valamelyest megszűnik elszigeteltsége, az a bűvkör-állapot, melybe az elleneibeszélő, a misztikus nagybácsi figurája és kizárólagos közvetítő volta kényszerítette. A városka számára tehát kapu nyílik a világ felé, egyszersmind felszáll az a köd, amelyet a nagy ködösítő és porhintő, a nagybácsi teremtett a szemek előtt.

S amely ködben elszürkültek a társadalmi lét igazi értékei, eluralkodott az elbeszélés felett az irónia.

Savić teremtő iróniájának azonban mindenek ellenére is lényeges alakja ez a nagybácsi, mert ellenfigurája tulajdonképpen egy lehetséges ellenvalóság is, olyan ellenvalóság, amely a város állandóan emlegetett és idézett antikronikájából rajzolódik ki, valamint az életből és a fantasztikumból merített előadások sokaságából, abból a rengeteg irracionális-musból, ami a nagybácsit s az őt körülvevő világot jellemezte. Azt a világot, mely a városi nagyvendéglő vagy éppenséggel a pályaudvari büfé bablevesszagában, a potya féldecik mámorító levegőjében alakította a saját ízlésének megfelelőre a társadalmi valóságot, ha másképp nem lehetett, hát képzelete alkotó erejére támaszkodva; vagy ott, ahol az is csütörtököt mondott, előtérbe lépjen a csoda motívuma, minden problémák megoldása, minden kérdések megválasztása, minden lehetetlen lehetővé tétele.

Savić novellás kötete azonban azt a kérdést is felveti, hogy vannak-e és hol vannak ennek a csodának a határai. Még a kötet első ciklusának tükrében is, ahol a csoda még központi probléma.

A válasz egyértelmű. A csoda határa ott van, ahol a problémák megelik megoldásukat, ahol az események természetes folyamata választ ad az égető kérdésekre, ugyanakkor pedig tárgyaltanná válik az irreális motiváció. Kitűnő példája ennek a kötet befejező elbeszélése.

Összefoglalva azt, amit Savić novellás kötetéről elmondottunk, megállapíthatjuk, hogy a *Városunk nagybácsija* novellái a két ciklus eltérései és hasonlóságai együttesében korunk valóságirodalmának sajátos, újraértékelő darabjai, amelyekben az ironia korunk világára olykor a mesék csodamotívumait játssza rá, de ez a rájátszás nem rosszindulatú, hiszen az elbeszélések struktúrája követeli meg. Éppen újraértékelő sajátágaiból kiindulva követeli meg egyrészt a csoda motívumának megjelenését, másrészt pedig a két elbeszélő-valóság szembesülését, egyszerűsített antagonizmusát, amelyet még a csoda mozzanatának elvetése sem tud teljes egészében felszámolni, de nem is ez a célja, hiszen épp ez az antagonizmus adja eredetiségét.

Alkotói valóságteremtése szorosan kapcsolódik korunk valóságához, de helyszíneit és időpontjait szem előtt tartva is általános érvényűvé tehetjük egyedi tényeit. Egyszóval: a novellák valósága korunk valóságával rezonál, ez a rezonancia azonban valóságrombolás. E rombolás tényét, melyet Marko Nedić nevezett meg, írásunkban már érintettük, az együttrezgés és a rombolás összefüggésére csak utalnunk kell.

Újraértékelt tehát Savić műveinek valósága, s ez az újraértékelés a próza szintjén is lejáródott. Savić nemcsak hogy saját írásainak rétegeit értékeli újra, hanem szempontokat szolgáltat a prózavizsgálat értékmeghatározó eljárásaihoz is.

BERETKA Ferenc

SAKKTÁBLA — CSAK KÉT FIGURÁVAL?

Dobai Péter: *Sakktábla, két figurával*, Szépirodalmi, Budapest, 1978,

„Vajon mit fognak beszélni egykor a mai Budapestről? A katonákról, a tábornokokról, a színésznőkről, divatos írókról, Tisza grófról és a háború legendás hőseiről? De jó volna ötven év múlva sírbolt-szagú szalonkabátban sétálni az Andrássy-úton!” Ezzel a felsóhajtással zárja Krúdy a *Pest 1916* című filléres könyvecske egyik írását. A Krúdy kérdésére adott egyik lehetséges választ Dobai legújabb novellás kötetének *Hazám a városban* c. ciklusa adja meg, melyben hét budapesti köztér személyes, emlékező, Csáthot, Krúdyt idéző leírását kísérli meg. Kár, hogy az a gazdag asszociációs bázist rejtő irodalmi hagyomány, amelyre Pest és Buda leírásaiban támaszkodni lehet csupán néhány ilyen idézetnyom formájában szivárgott e ciklus írásai.

A Krúdy-nyomok a kötet másik felét képező novellákban is felsejlenek helyenként, de meglehetősen erőtlensül, elhalványulva, s a prózai szövegek nagy része sajnos nem emelkedik ki a középszerű átlagtermésből. Ezt természetesen egy sor más tényező is befolyásolja. Dobai, egy kiemelkedő regény, a *Csontmolnárok* és egy markáns verses kötet, a *Kilovaglás egy őszi erdőből* szerzője, mintha alábecsülné a novella műfajt, mentesíti novelláit minden jellegzetes feszültségtől, minden mérész és határozott novástól, amely a középpontba állított élethelyzetet, emberi viszonyulatot a maga összetettségében villantaná fel. A kiinduló szituációk is erőtlenek és sematikusak, melyekből a novellák nem bonthatnak ki sem konfliktust, sem egy-egy emberi alak, sorsa sziluettjét. Mindezek természetesen hagyományos novella tényezők, melyekre a short story felé hajló írások nem is alapoznak, de a kötet prózai írásainak túlnyomó része hagyományos elemekre épül, s annál szembeű-nőbb, hogy ezekből is elemekből is alig használ fel valamit. Dobai sztereotíp formulákat, novellavázakat, eljárásokat és kellékeket dolgozott ki magának: ezeknek variálásával alakítja szövegeit, s ebből ered egyhangúságuk, változatosságot és fordulatokat nélkülöző jellegük. Sztereotíp és visszatérő helyzetei a véletlen találkozások (*Tankolás, Platánok és hálatáblák, Emlék, Párhaj, tükörben, Hétfő, mézszárszék*), a történet helyszíne rendszerint az országút, az autópálya, amely szinte minden szövegben felbukkan. Volvók, Mercedeszek, Opel Rekordok suhannak ezeken az autópályákon, az egzotikus nevű hősök (Hortenzia, Médi, Janka, Betti, Annamária, Andrea) rendszerint Booth's gint, tonicot, whiskeyt, baccardit, vodkát, pezsgőt isznak.

Az *Emlék* hőse úgy tűnik, korlátlan lehetőségekkel rendelkezik és teljesen szabadon választhat: „sétál egyet, száguld az országúton, vidékre utazik, megismerkedik egy lánnyal vagy felhív telefonon egy elvált asszonyt, valamelyik régen látott barátnőjét, akit meglátogat, és való-

*színi*leg nála marad másnap reggelig, délig...” stb. — tetszés szerint. Mindezekre a mozzanatokra talán fel sem figyelniük, ha előfordulásuk nem lenne rendszeres. Mechanikus ábrázolásmód és igénytelenség rejlik e vonások mögött, mivel a szerző sem a hagyományos novella lehetőségeit nem meríti ki, sem új formák próbálgatására nem tesz kísérletet. A kötetnek az a néhány darabja, amely lemond a történetről, és az ismétlődő és elhasznált kellékekről, merőben más elbeszélői minőségeket valósít meg.

A *Háló* és a *Hírek* c. rövidtörténetek lényegesen több gondolati elemet tartalmaznak, felszabadultabban lélegzenek, mint az imént idézetek. A *Hírek* Prea-asszociáció új dimenziót kölcsönöznek a szövegnek, míg a *Háló* nyelvileg is felfrissül általa, hogy következetesen kitart a központi motívum variálása mellett. A háló képének új meg új definiálása más jellegű ismétlést eredményez, mint a hagyományos és mechanikus motívum váltogatások, melyekről már szóltunk. E két prózai szöveg nem is számít arra, hogy kötött, poénra és fordulatra alapozó novella legyen, hanem fluid, áttetsző prózai gondolatfutamként realizálódik.

A *Tető* c. történetet az különbözteti meg a sablonos novelláktól, hogy az alapszituáció, amely önmagában is eredeti, egy irracionális mozzanatban, lépésben folytatódik. A tízeleteres épület tetejére menekült Kubinyi napokig látszövön kémleli a várost, elmélkedik a városról, nem hagyja magát meggyőzni arról, hogy vállalkozása értelmetlen, míg végül leugrik a tetőről. „Egy láthatatlan kapuban álltak, amelynek küszöbén az előbb még valaki állt, aztán átlépte.” A történet záróképeiben olyan szimbólumot látunk, amely a kötet legtöbb írásából hiányzik. Dobai regényeinek és verseinek perspektívájából ez az értékes művet a közép-szerűtől elválasztó küszöb lehetne, amelyen a novellák esetében csak ritkán tud átlépni. Ezért nem aknázza ki jó meglátásait és észrevételeit sem. Első novellás kötetéhez hasonlóan a másodikban is leggyakrabban a küszöbön innen marad, a küszöböt nem lépi át. A *Szélfelőli céltalanságban* olvassuk: „Ütszélén elpusztulni . . . ez az a sötét kultusz, amit ez a nemzedék hozott.” Rendkívül fontos megállapítás ez, amelynek akár elemző, akár giccsből és pátosztól mentes megragadása feltétlenül jobb novellákat hívhatna életre, mint a jelenlegiek, melyekben az „autópályákon való száguldásnak”, az ivásnak, a váratlan szexuális aktusoknak legalább olyan funkciót kellene betölteniük Dobai szerint, mint Kerouack regényeiben vagy az amerikai James Dean-filmekben. Húsz évvel *Az országúton* megjelenése után azonban ezek az elemek már nem válhatnak ki hatást, s általuk nem szimbolizálható a mai nemzedék életérzése, sorshelyzete, perspektívája. A teljes mértékben jó meglátás prózai megvalósításához át kell lépni a küszöböt, amely új szimbólumok, új képek felfedéséhez segítheti a prózáíró.

THOMKA Beáta

„SZÍV SZERETTE, SZĚM MĚGVERTE . . .”

Polner Zoltán: *Föld szülte fáját. Szeged környéki ráolvasások és népi imádságok*, Szeged, 1978

Szociográfiai fölmérés melléktermékeként állt össze a kötet anyaga, a mintegy 158 ráolvasás és népi imádság (gyakran 6—8 változattal). Polner Zoltán a költő szemével és érzékével mentette a menthetőt, gyűjtötte a számára néprajzi különlegességnek tetsző anyagot. „Ahogy sokasodtak a hiedelmek, ráolvasók, egyre jobban izgatott varázskéneket idéző szépségük, szürrealista képrendszerük, motívumgazdagságuk” — írja a könyv bevezetőjében.

Ötvenegy helyesből 294 adatközlőt szólaltat meg a gyűjtemény lapjain. Az anyag rendszerezéséhez *A magyar ráolvasások műfaji és rendszerezési problémái* című monográfia nyújtott útmutatást. Ennek alapján a ráolvasásokat a szöveg irányulása alapján 10 csoportra osztotta: mechanikus szövegek; ténymegállapítás; kívánság; analógiás cselekmény magyarázattal; a beteg fenyegetése; kérés, fenyegetés a beteghez; betegségküldés közömbös helyre; betegségküldés, kérés, fenyegetés stb. a rontóhoz; kérés, fenyegetés, ima stb. közbenjáró természetfeletti lényhez vagy megszemélyesített természeti jelenséghez; epikus szövegek.

A bevezetőben Polner nemcsak a ráolvasásokról ad átfogó jellemzést, hanem az imádságokról is, ez utóbbiaknál a balladák szövegére, a képalkotás és képi gondolkodás azonosságára is rámutat. A népi imádságok változatos képei, szürrealista elemekből tevődnek össze, melyek szép nyelvi megoldásokkal párosulnak: „Én léfexszem én ágyamba, / Mint Úr Jézus koporsóba. / Mellém teszem két karomat, / Misemondó két gyertyámat.” (*Estéli imádság*) A közölt ráolvasókat és archaikus imádságokat négy nagy csoportba osztotta: I. Kevert formájú, funkciójú szövegek (pogány-keresztény), II. keresztény tudatformájú, funkciójú szövegek, III. legendaballadák, köszöntők és IV. Krisztus-legendák.

Az ősi hiedelem maradványaként a betegségek okaihoz és eredeteihez alkalmazkodik a gyógyítás, amely nem más, mint az ellenvarázslatok alkalmazásának népi tudománya a betegségek megszüntetésére. A varázsszó, ráolvasás, imádság olyan szóban kifejezett riasztó fenyegetés vagy kívánság, amelyet rendszeren valami mágikus cselekvés is kísér. Az ősi sámánok tudománya, éppúgy, mint a mai kuruzsló utódaiké az, hogy tudták, micsoda „szó”, „ige” és „imádság” bír olyan erővel, ami a betegségdémont távozásra vagy menekülésre kényszerítse. A ráolvasások többnyire egyszerű kérések, elküldések, rövid parancsok, fenyegetések és átkok. Külső alakjuk annál egyszerűbb, minél régebbiek. Régiségüknek legnagyobb bizonyítéka az, hogy csak igen kevés szól közülük Istenhez, Krisztushoz, Szűz Máriához, a szentekhez, hanem a legtöbb ősvallási

alakokhoz fordul. Ilyen pl. a gyűjtemény 21. számú ráolvasó „kérése” a torokfájás megszűnésére: „Fődanyám, / Fődtorkom fáj, / Néköd panaszolom, / Gyógyítsd mög!” A „kérés” mellett lehet „elküldés” is a betegség megszüntetésére, mint a 34. számú ráolvasás: ... „Új hold, új király, / Szép Szűz Mária. / Hínak engem vendégségbe, / De én nem mögyök, / Ékűdöm a szemőcsömet...” „Ezt három új hódtkó köllött émondani kint az udvarba. Szemőcsre való ez. Szömbeátam a hódtká, osztán mondtam.” (Tápé, Magyar Jánosné).

A „parancs”, a betegséghez intézett rövid felszólítás néha azt is megmondja, hogy hová menjen a betegség:

Árpa, én tégéd lëaratlak,
Zsákba raklak,
Malomba viszlek,
Mëgóröllek.
Teknyőbe tészlek,
Mëgdagasztalak,
Kemencébe vetlek,
Ott vessën fél a leb*

„Amikó árpa van az embër szëmin, akkó mondjuk ezt. Három szëm árpáva háromszó mëg kő kerüni a kútat, visszajáru mindig bedobni ëgy szëmet, és azt mondani: »Akkó lëgyën az én szëmëmën árpa, / Mikó ez a kútbú kinyő!»” (Szegvár, Farkas Jánosné)

A nálunk is ismert ráolvasás szemverésre több változatban is előfordul: „Ezt szemverésre mondták. Asztán mëgmosdatták. Osztán mëgtürte az illető. Mäskülönben olyan rosszú volt a gyerek, hogy má dúrta a habot.”

Szív szerette,
Szëm mëgverte,
Jëzus, Mária, Szent József
Vëgye ki belülle!
Asszony verte, konyt alá!
Embër verte, kalap alá!
Lány verte, házaspárt alá!
Jëzus Mária, Szent József
Vëgye ki belülle!

A betegség-ráolvasók másik nagy csoportja epikus tartalmú, elbeszélése legendaszerű. Főelemük a betegségnek és a gyógyulásnak a legendában említett elbeszélése, a gyógyulás műveletének és menetének megszabása, aztán kérés és imádság, de igen sokszor ősi parancs, fenyegetés. A bevezető bibliai történet Jëzus Jeruzsálembé menéséhez, üldöztetésé-

* lob = tűz

hez, Péterrel való vándorlásához fűződik; célja daganat, ficamodás, hályog gyógyítása vagy vérelállítás és gennyszüntetés. Szép példája ennek a 66. sorszámú *Imádkozás hályogra* című ima. „Ez nagyon régi ima, édesapámtól tanútam. Húsz évig vak volt, teljesen vak. Mindön este, rége imádkozta. Éccő aszongya: »Lányom, möghallgatott a jó Isten. Látok!« Húsz év után lémönt a hályog a szömirű. Ez így igaz.” (Csanytelek, Berkecz Jánosné)

Polner Zoltán gyűjteménye, ha nem szövegkritikai kiadás is, alapos és értékes munkáról tesz tanúbizonyságot. Követendő példaként áll a nem hivatásos néprajzgyűjtő előtt, hogyan lehet és kell — talán még nem túl későn — megmenteni és közkinccsé tenni szellemi hagyományunk értékeit.

VAJDA Zsuzsa

S Z Í N H Á Z

BESZÉLGETÉSEK A SZÍNHÁZRÓL

Kulisszák nélkül. Mészáros Tamás interjúi. Népművelési Propaganda Iroda, Budapest, 1978.

A leghelyesebb talán az interjúkat a szellemi élet ún. kísérő megnyilatkozásai közé sorolni. Afféle magyarázó szövegeknek tekinteni, melyekben együtt van jelen az új, a megszületett vagy születő művészi alkotásról vagy eseményről való tájékoztatás igénye és az ismeretek mélyítésének, bővítésének szándéka. De ugyanígy szervesen beletartozik a fogyasztói-olvasói kíváncsiság igénye is. Igazi tömeg — demokratikus — műforma: miközben észrevétlenül manipulálja az olvasót: kielégíti kíváncsiságvágyát és az ismert személyiségekhez vonzó intimitás, bennfentesség igényét, azt a látszatot kelti, mintha az olvasó szintén részese lenne az interjút kérő és az interjút adó beszélgetésnek — ismereteket és tudást nyújt. Ellentmondásokból szót forma, amely ha nem is kimondottan hajszolja vagy szívesen vállalja, de azért elviseli a kompromittáltság vádját. A felszínességet éppúgy, mint a vele járó bizalmaskodást, szípkázást, egyszerűen mert az interjú körül kialakult hiedelem szerint ez az ára annak, hogy igazi szerepét betöltse, hogy a külsőségek felszíne alatt a mélytengeri áramlásokat láthatóvá tegye, hogy összefüggéseket mutasson meg és alkotókat mutasson be.

Általában ilyen kételtűek az interjúk.

Mészáros Tamás színházi interjúi azonban csak egyéltűek: nem burkolóznak sem a bizalmasság parfümjébe, sem a jólértesült bennfentesség misztikus ködébe. Csak beszélgetések. Egyenrangú partnerek beszélgetései

a színházról, pontosabban a mai magyar színházról. Partnerei színészek, kivétel nélkül fiatal rendezők, egy igazgató, kezdő írók és néhány néző.

A színházi élet minden rétege együtt van benne. Az alanyok kiválasztását általános interjú-szabály szerint legtöbbször konkrét alkalom szüli: egy szerep (Kern András esetében), a régi színházhoz való visszatérés (Gobbi Hilda), a filmszerepek sikere és a színpadi szerepek elkerülése (Dayka Margit), új bemutató (Bodrogi Gyula), színészpletyka (Törőcsik Mari), egy vidéki színház próbálkozásai (Székely Gábor), egy téma több drámai és színházi variánsa (Miért Kőműves Kelemen?), külföldi vendégrendezés (Marton László), a drámaírás iskolaszerű oktatása, két negatív kritika egy jobb sorsra érdemes drámaíróról (Páskándi Géza), egy otthagytott előadás, a húszszázadik bérlet kiváltása... De ezekben Mészáros Tamás épp úgy nem reked meg az alkalomnál, hanem biztos irányítással, alapos színházismerettel tágítja és mélyíti az alkalomszerűen indult beszélgetést, ahogy azokban az interjúkban teszi, amelyeknek kiindulópontja nem egyetlen esemény, hanem a színházzal foglalkozó kritikus-újságíró jelenségfelismerése. Ilyen, amikor három népszerű színésztől, sztártól (Ruttkai, Darvas, Szemes) a rendezés kompetenciái felől érdeklődik; az után tudakozódik, mit jelent ugyanabban a színházban pályakezdőnek, majd évek múltán vezető színésznek lenni (Kozák András); mi a vidék szerepe a színészi pálya alakításában (Hauermann Péter); magyarázatot keres egy színészi pálya 'korszakaira (Psotha Irén); mit jelent egy színház esetében, ha éppen színház voltát vonják kétségbe (Mikroszkóp Színpad); egy stílusforma milyensége izgatja (kegyetlen színház).

A kétféle — alkalmi és általános — kiindulópont Mészáros Tamás számára egyaránt arra jó, hogy gyűjtse a válaszokat arra vonatkozóan, ami mindennél inkább érdekli, amiről elsősorban informálni akar, illetékes véleményeket szeretne felsorakoztatni: a mai — a hetvenes évek — magyar színházáról.

Ezzel magyarázhatók visszatérő kérdései: a színészi közérzetről, a munkához való viszonyulásról, arról a bizonyos, sokat vitatott és szidott színházi struktúráról, a közönség-műsor, illetve a színházak-drámaírók kapcsolatáról. Ezek az interjúk vezérfonalai. A rájuk vonatkozó feleletek, fejtegetések, a lelepleződés és a leleplezés érdekes, tanulságos társasjátékában, amilyenek az interjúk, együtt tartalmazzák a magyar színházi helyzet áttekintését és a csomópontoknak tekinthető, megkerülhetetlen színházi igazságokat.

Mielőtt példákkal, idézetekkel bizonyítanék Mészáros Tamás okos, tanulságos interjúkötete mellett, fontos megemlíteni: sem a lelepleződést, sem a leleplezést nem csak negatív vonatkozásban kell érteni; negatívban és pozitívban is, aszerint amit elárulnak és aszerint amit felmutatnak.

A színészekkel való beszélgetései során Mészaróst megszállottan izgat-

ja a színészi közérzet kérdése. Feltehetőleg, mert nem tartja kielégítőnek, mert úgy véli, hogy a színházi — belső — állapotok egyik leglényesebb problémája. Jó közérzet nélkül nincs igazán jó előadás. És nincs fejlődő színészi pálya sem. Psota Irénnel és Törőcsik Marival készült beszélgetései szinte kizárólag a színészi közérzet táján vizsgálódnak, mégpedig abban a mindennél fontosabb értelemben, hogy vajon alakítója-e a színész saját pályájának, irányítója-e művészi sorsának. Nem, vagy alig, hangzik itt is, ott is, csak eszköz, csak irányított, aki az ebből adódó bizonytalanságérzetből, s egyéb körülmények, például a túlhajszoltság miatt, amiért viszont már túlnyomórészt a színészek okolhatók, képtelen tehetsége arányában játszanak.

A magyar színjátszás egyik jellegzetességét fogalmazza meg Kozák András, amikor arról beszél, hogy a színészek közül legtöbben nem a folyamatot játsszák el, hanem egyszerűen csak egy szituációt vagy mondatokat. Ez a korszerű játékok hiányának egyik akadályaként tehetnének hozzá. A másik akadály viszont, amit a 25. Színházról elidegenedett Haumann Péter fogalmazott meg: „úgy éreztem, hogy a formai megoldások jobban izgatták őket”. A színház elidegenedik a színésztől, a színész saját feladatától, a közönség viszont a felemás korszerűség láttán a modern színházi eszközöktől. (A látszat-modernség példája lehet, ahogy a 25. Színház rendezője, Szigeti Károly magyarázza, hogy az áldozatvállalásról szóló drámában miért nincs szükség drámai motivációkra: „Általános emberi magatartásokat ábrázolunk, éppen ezért nem tartottam szükségesnek a lelki motivációkat, azt a kérdést, hogy az egyén hogyan jut el az áldozat vállalásáig”. Az egyéni jegyek absztrahálásától viszont egyetlen színház sem lesz korszerű, mert nem embereket, csak sablonokat ütköztet össze, lélek nélküli, teória-színház lehet a Szigeti-hirdette előadás.)

Számunkra is igen tanulságos gondolatokat találunk a beszélgetésnek még szolnoki igazgató, Székely Gábor interjújában. Szolnokon alig húsz éve működik állandó színház, s nem is a legnemesebb műsorpolitikai elvek szerint, a hetvenes években pedig az egyik legkorszerűbb magyar színház botogatta itt szárnyait. Hogyan egyeztethető össze a körülmények hatalma és a korszerű igények? — kérdezi Mészáros. A felelet: „Meg kell találni a kapcsolatot a várossal. Ez jelenti azt is, hogy hasonlítani kell a városhoz, de sok esetben éppen ez a fontos, hogy provokatívak legyünk.” Ruszt Józseftől viszont arra kapunk értékes magyarázatot, hogy milyen a kegyetlen színház. „... attól kegyetlen, olvassuk, hogy az a bizonyos katartikus pillanat, amely a nézőt a hagyományos színházban csak néha-néha ragadja meg, itt folyamatosan hat, és szinte győtri a nézőt... Ez a színház a belső átélés teljesítőképességét feszegeti és fokozza...” S ebben a formában, amely önmagához még kegyetlenebb, mint a nézőhöz, Ruszt a „humanista gesztus” hozzáadásával keresi saját helyét, a ruszti változatot.

Ezekhez a kiragadott gondolatokhoz szinte önként kíváncznak Gobbi Hilda okos sorai: „Ma sem a konzervativizmus, sem a modernség nem attól függ, hogy mit játszik a színház, inkább attól, hogy miként”.

Nemcsak a kimondott igazságok, tanulságos színházi észrevételek, még szép számmal idézhetnénk közülük, hanem az árulkodó, éppannyira tanulságos leleplezések tekintetében is érdekes könyv Mészárosé. Gobbi, aki a színészekről a legtöbb megszívlelendő észrevételt teszi, a kritikától azt a képtelenséget várja el, úgy írják, hogy „sok rendes ember sok szépet és jót akart, de egynek, kettőnek nem sikerült”. Kozák András anynyira azonosul saját színházával, a Tháliával és vezetőjével, Kazimirral, hogy Kazimir találmányának tartja a „mozgásra és a különböző technikai effektusokra épülő színházat”, akárcsak „hogy az emberek két legeredetibb létezési formája a teljes mozdulatlanság és a kifejező mozgás”.

Külön, részletesen lenne érdemes foglalkozni a Mikroszkóp Színpad vezetőjének, Komlós Jánosnak, illetve az egyik legtöbbet publikáló írónak, Páskándi Géának a nyilatkozataival. Az előbbivel, mert a politikus színház elvét valló Komlós saját portáján, a színházi politikában óvatosan tartózkodik minden politikumtól, elkenni a provokatív kérdéseket, s óriási öngólt rúg. Páskándi pedig azzal lepleződik le, hogy a bírálat hallatán a fölényeskedés és elutasítás merev pózába kövülve akar okítani, s nem veszi észre, hogy újabb, rendelésre írt darabjai azért gyengébbek régebbi nagy drámáinál, mert ábrázol valamit, amiről azt hiszi, közérdekű, régebben pedig saját személyes megéltését vitte bele műveibe, emellett önkritikája is eltompult.

Mindezeket az áruló jeleket maguk az interjúalanyok adják tudunkra. Mészáros csak kérdez, vitatkozik, de főleg beszéltet és beszélni hagy, sohasem ő a főszereplő, nem is a partner, hanem az, amit a beszélgetőtárs mond.

Ha a verseskötetekről írt ismertetőik mintájára a legjobb interjúkat keresnénk Mészáros Tamás könyvében, akkor a Dayka Margittal készültet kellene kiemelni, amiről egy portré kerekedik ki, amely a Daykatickot fejti meg, s amely ökonomikusságában is példaadó, majd a Kern Andrásét, mert felépítése mintaszerű, aztán a Kőműves Kelemen témáról szólót, mert sokszempontúsága követendő, és a Páskándival készültet, mert a vitainterjú okosan érvelő, magashőfokú mintapéldánya.

A *Kulisszák nélkül* című kötet érdekes híradás a mai magyar színházról, és az interjú műfaj kimagasló értékű gyűjteménye, a legjelentősebb, amit ebben a publicisztikai formában az utóbbi években a magyar színházi irodalom produkált.

GEROLD László

K É P Z Ő M Ű V É S Z E T

KÉT KIÁLLÍTÁS KUDARCA

Kudarcot vallott a tavalyi Újvidéki Szalon; az alacsony színvonal miatt nem osztották ki a díjakat. Belgrádban a hivatalos Októberi Szalon zsürije által kiselejtezett alkotók független szalont létesítettek, amely a hivatalossal egy napon, szinte egyazon órában nyílt meg, s tömegességben felül is múlta az előbbit. A nem hivatalos rendezvényen nem volt válogatás, bárki bemutathatta az általa kiválasztott művet. S ami a legérdekesebb, ezen az ellenkiállításon — a belgrádi sajtó nevezte így — művészeti életünk olyan jeles képviselői is részt vettek, akik nélkül néhány évvel ezelőtt a hivatalos, zsürizéses októberi tárlatot el sem lehetett képzelni. A *jugoszláv művészet 1970 és 1978 között* című országos áttekintő tárlat körül is felcsaptak a hullámok, méghozzá indokolatlan, hiszen a válogatásból kimaradtak napjaink legfrissebb alkotói kezdeményezései, mint például a konceptuális művészet vagy az új médiumok, melyeknek hazai előretörése éppen 1970 és 1978 között következett be.

Valahogy egyszerre, rövid időn belül következtek be ezek a „furcsa” események. A válság okozta problémák azonban már évek óta hallgatólagosan jelen vannak művészeti életünkben. Míg a jugoszláv művészet utolsó nyolc esztendejének legjellegzetesebb törekvéseit bemutatni hivatalos tárlat szervezőit a kritika konzervativizmussal vádolta, Újvidéken maga a szervező bizottság apellált a beküldött anyag alacsony színvonalára. Mi lehet az ellaposodás, a sztereotípiák eluralkodásának az oka művészetünkben? Túlságosan elégedettek vagyunk talán az elért eredményekkel, vagy valami más oka lehet az alkotói szellem kedvszegettségének, a középszerűség elburjánzásának? Miért hiányoznak az új kezdeményezések, miért vagyunk élmények, jelentős események híján? Minden jel arra utal, hogy a bekövetkezett helyzetet maguk a kiállítói tevékenységet folytató, társadalmilag pénzelt intézmények idézték elő helytelen kiállítói politikájukkal.

Petar Stambolić, a JKSZ Elnökségének tagja a következőket mondta 1974-ben, a szerbiai pedagógusok belgrádi összegyűjtésén: „Mi nem »politizáljuk« a művészeti alkotást, nem korlátozzuk az alkotói szabadságot, nem írjuk elő a témákat, tartalmakat, esztétikai irányzatokat és stílusokat. Csupán síkraszállunk az olyan alkotómunkáért, amelyet áthat az emberbe és a haladásba vetett hit.” Ennél hitelesebben nem is illusztrálhatnám a hivatalos állásfoglalást a művészetet érintő alapkérdésekkel kapcsolatban. Mégis, mi lehet a magyarázata annak, hogy számos, a legújabb szellemi törekvések, alkotói felfogások értelmében ténykedő művész tudatosan vagy önhibáján kívül egyszerűen kívülreked bizonyos

rendezvényeken, megmozdulásokon? Valószínű, hogy ennek egyik oka az öngazgatási eredményeket már felmutató, de javarészt még mindig bürokratizált hivatalnoki viszony a művészettel foglalkozó intézményekben. A másik elvi álláspont egy végsőig konzervatív művészet- és világszemléletből ered, melynek azok a vezető beosztásúak a szószólói, akik az új kezdeményezések beáramlásában saját pozícióikat vélik veszélyeztetve, mivel azok a művészet túlhaladott értékein nyugsznak. Így a kultúrintézmények és más fórumok nagy része nem vállalja a kockázatot semmilyen kezdeményezésért, amely új etikai-esztétikai értékeket ígér a már szilárdnak vélt, állandósult normákkal szemben. Az új tehát egy meghatározott kontextuson belül eleve pejoratív értelmet, negatív előjelet kap: az újat (sajnos) meg kell tűrni, ám nem ajánlatos felkarolni, nehogy felesleges bonyodalmakat okozzon, felbomlassza a megkövesedett értékrendet. A kultúrbürokrácia tehát az újban a priori szükségszerű rosszat lát; minden korszerű kezdeményezésben társadalmilag káros, burzsoá hatást vél felfedezni.

Tény, hogy ma Jugoszláviában egy kézen meg lehet számolni azoknak a művelődési-művészeti intézményeknek vagy szervezeteknek a számát, amelyek hajlandóak permanensen bemutatni és népszerűsíteni az új kifejezési eszközök, irányzatok, innovatív törekvések egy-egy megjelenési formáját, arról nem beszélve, hogy azok a könyv- vagy folyóiratkiadás gyakorlatát sem befolyásolhatják nagyobb mértékben. Ennek a hivatalos fórumok részéről megnyilvánuló elzárkózásnak a magyarázata még véletlenül sem csupán az új törekvések nem reprezentatív, elitista-ellenes természetéből ered, hanem sokkal mélyebb gyökerei vannak.

Azzal, hogy képtáraink és galériáink bizonyos értékeket bearanyoztak és állandóaknak minősítettek, valójában egy eldologiasodásra, konfekcionálizálásra hajlamos művészeti termelési folyamatot indítottak el, amely a középszerű, langyos, problémáktól mentes semleges ideológia melegágyává vált ott, ahol ezeknek az értékeknek a koncentrálására sor kerülhetett (mint például az októberi szalonon is). Ahelyett, hogy serkenténék az innovatív erőfeszítéseket és a becsületes versengés szellemét ápolnák az alkotók között, galériáink — szinte egyezményszerűen — mintha az időt kívánnák megállítani. Ha végignézzük kiállítói anyagukat, az az érzés fog el bennünket, hogy ugyanazt a tárlatot látjuk, de különböző, egymástól távol eső épületekben. Ilyen a helyzet Belgrádban és Újvidéken is. Az Ifjúsági Tribün képtárának anyagát látván azt hihetnénk, hogy városunkban a fiatalok időnap előtt vénülnek meg, arról nem beszélve, hogy a Művészeti Akadémia jelenléte cseppent sem érezhető. Az utóbbi években egyre kevesebb jelentős művészeti eredmény született, melyeknek száma nincs arányban azoknak a műtermeknek a számával, amelyeket a város adományozott az alkotóknak, hogy javítson munkakörülményeiken és ösztönözze őket a további munkában.

Országos viszonylatban sem jobb a helyzet. Elég, ha arra az eikerül-

hető és kellemetlen félreértésre gondolunk, amely Jugoszlávia 1976-os velencei szerepléséhez fűződik, amikor is az utolsó pillanatban kapkodták össze a biennále koncepciójába amúgy sem beillő reprezentatív anyagot, holott egészen más, az ember, a közvetlen termelő élet- és munkakörülményeit szemléltető válogatásra lett volna szükség, mely megpróbált volna választ adni arra, hogy milyen eredményeket értünk el az emberi környezet emberibbé formálása terén a felszabadulás, a szocialista öngazgatói rendszer létrehozása után. Ebből is az világlik ki, hogy egyes hivatalos helyeken a művészetet még ma is csak reprezentatív vagy parciális jelenlétűként kezelik, nem pedig olyan szabad alkotói tevékenységként, amely eszméivel és megvalósításaival egy jobb és igazságosabb társadalom megteremtésén fáradozik. Vannak öngazgatói törekvések, hogy megszűnjön az ellentét azok között, akik a művészeti javakat létrehozzák, és azok között, akik a javak sorsáról döntenek, de úgy látszik, a vártnál lassúbb ez a demokratizálódási folyamat.

Szocialista társadalmunknak éppen azokat a nem elitista törekvéseket kellene serkentenie, melyek már nem tartanak igényt az úgynevezett „nagy művészet”, a „csalhatatlan”, „isten művészet” cégérére, hanem kutatásaikkal, kísérleteikkel a mindennapokhoz, az élethez közelebb álló jelenségek vizsgálatát, elemzését szorgalmazzák. Az életképes vállalkozások szűkös körülmények között is megtalálják a kommunikációs csatornákat, s végül oda jutnak, hogy önként lemondanak a társadalmi elismerésről. Pedig sokkal több közülük van az élet, a valóság permanens átalakulásához, metamorfózisához, mint azoknak a holt tárgyaknak, melyek számára már a legtágasabb múzeumok is szűknek bizonyulnak, s melyekből gyakran az a haladásba vetett hit is hiányzik, melyről a Stambolić-idézet említést tesz.

Örvendetes, hogy ezt a problémát az újvidéki szalon szervezői végre felismerték, megígérve, hogy ebben az évben az új kifejezőeszközök rehabilitálására, az új kísérletek felölelésére is sor kerül. Újvidéki társaikhoz hasonlóan, a belgrádi alkotók is a galériák és képtárak differenciálódásáért szálltak síkra.

SZOMBATHY Bálint

KRÓNIKA

TUDOMÁNYOS AKADEMIÁT LÉTESÍT VAJDASÁG. Huzamosabb előkészületek után a tartományi képviselőház végrehajtó tanácsa javaslatot tett a Vajdasági Tudományos és Művészeti Akadémia létrehozására. A javaslat azután született, hogy a végrehajtó tanács megállapította: Vajdaságnak megvannak a feltételei egy ilyen jellegű intézmény létrehozására. Indoklásában egyebek között az áll, hogy tartományunkban jelenleg 98 tudományos, vagy tudományos munkával is foglalkozó intézmény működik, a tudományos munkával foglalkozók száma pedig mintegy tízezer. A végrehajtó tanács úgy véli, hogy az akadémia létrehozásával szorosabb lenne a kapcsolat a tudományos munkában jelentős sikert elért tudósok, kutatók és művészek között, s feltételeket biztosítanának a legkülönbözőbb tudományágak még gyorsabb fejlődéséhez. A leendő akadémia tovább fejlesztené tudományos és művészeti életünknek minden pozitív törekvését, elsősorban pedig a soknemzetiségű Vajdaság tudományos, kulturális és művészeti sajátosságát fejezné ki. Nem utolsó sorban, újabb tudományos potenciálokat szabadítana fel az itt élő nemzetek és nemzetiségek soraiban egyaránt — áll az akadémia megalapítására tett törvényjavaslat indoklásában.

HARMINCÖT ORSZÁG LEGJOBB FILMJEI. Harmincöt ország több mint kilencven, zömmel az elmúlt év legjobb filmjeinek kikiáltott alkotásával szerepel a február másodikán kezdődő hagyományos belgrádi

filmfesztiválon, a FEST-en. A megnyitón Andrzej Wajda ismert lengyel rendező *Márványemberét* látja a közönség, majd egymást követik a többnyire jó kritikával érkező, sőt nemzetközi sikereket aratott filmek. Az egyesült államokbeli filmek közül Robert Jang *Kötéltáncosát*, Robert Altman *Lakodalmát* és a *Haj* című mjüzikel filmváltozatát várja nagy érdeklődéssel a közönség. Jó ajánlólevéllel, cannes-i nyagydíjjal jön az olasz Marco Ferreri *Szia, majom* című filmje és az ugyancsak olasz Ermanno Olmi *A facipő fája* című alkotása, továbbá Makk Károly *Egy erkölcsös éjszakája*. Az izgalmasabb alkotások közé tartozik majd nyilván Ingmar Bergman *Ősz szonáta*, Igor Talankin *Szergej apa* és Carlos Saura *Bekötött szemek* című produkciója is.

Most első ízben kerül műsorra a FEST-en jugoszláv filmblokk is. Ennek a különműsornak eddig hét filmje ismeretes. Ösbemutatón mutatják be Miša Radivojević *Meghibásodás és Žika Ristić Heves évek* című alkotását, a műsor többi filmje pedig Branko Bauer *Boško Buba*, Branko Ivanda *Nemzeti osztály*, Vatroslav Mimica *Oblak diverzáns utolsó hőstette* és Jovan Rančić *Az utolsó verseny* című filmje.

A rendszerint nagyszámú és neves hozzáértők részvételével megrendezendő FEST-kerekasztal az idén általános témára készül. Címe: Film — irodalom — színház.

JUGOSZLÁVIAI ÍRÓK MŰVEI KÜLFÖLDÖN. A Jugoszláv Szerzői

Jogvédő Hivatal most tette közzé az 1974-től 1976-ig külföldön kiadott jugoszláv irodalmi művek bibliográfiáját. A kimutatás szerint e három év alatt 126 jugoszláv irodalmi mű jelent meg külföldön fordításban, mégpedig csökkenő iránnyal: 1974-ben 13 országban 48 mű, a következő évben 15 országban 41 könyv látott napvilágot, 1976-ban pedig öt ország kiadói 37 jugoszláv író művét jelentették meg.

A kiadott könyvek számának tekintetében a Szovjetunió vezet: összesen 46 alkotást jelentettek meg, főleg orosz nyelvű fordításban. Csehszlovákiában a három év alatt 21 kötetet adtak ki jugoszláv íróktól, Magyarországon 19 könyvet, Lengyelországban tizenháromat, Bulgáriában tizenkettőt. Hat-hat könyv jelent meg a három év alatt Franciaországban és Romániában, az NSZK-ban öt, az NDK-ban négy; három-három kötetet adtak ki jugoszláv íróktól Olaszországban és Törökországban, kettőt-kettőt Nagy-Britanniában, Svájcban; Indiában, Finnországban, az Egyesült Államokban és Spanyolországban egy-egy könyv jelent meg jugoszláv írók tollából. A három év alatt tizenhat antológiát adtak ki külföldön, melyekben részben a jugoszláv nemzetek népköltészetét, részben pedig a nemzeti irodalmak legjavát mutatták be.

Talán nem is szorul magyarázatra, hogy főleg regények, novellás kötetek jelentek meg, de az ifjúsági irodalom művei is szép számban kerültek a fiatal külföldi olvasók kezébe jugoszláv szerzőktől, verseskötetet azonban csak elvétve adtak ki, értekező prózát pedig négy kötetnyit.

A szerzők közül Ivo Andrić vezet tíz külföldön megjelent könyvvel (egy művét a három év alatt két kiadásban jelentették meg Bulgáriában), Krležának hat könyve, Ciril Kosmač-

nak és Meša Selimovićnak 3—3 kötetet jelent meg külföldön e három év alatt. Két-két könyvét fordították le Danilo Kišnek, Srečko Kosovelnek, Tone Svetinának, Grozdana Olujićnak, Dušan Radovićnak, Ivana Brlić-Mažuranićnak, Vasko Popának és Marijan Matkovićnak. Szemmel látható, hogy a lefordított művek között nagy többségben vannak az élő írók alkotásai; a klasszikus szerzők közül Stevan Sremacnak és Ivan Cankarnak két-két kötetét, Prešernnek, Nušićnak, Nazornak, Ivan Tavčarnak pedig egy-egy könyvét fordították le.

A legtöbb mű a szerb irodalomból jelent meg fordításban (54); a szlovén irodalmat 31, a horvátot 27, a Crna Gora-it 14, a macedónt 10 kötet képviseli külföldön. A többi jugoszláv irodalomból, valamint a közös antológiákból összesen 26 kötet jelent meg az említett időszakban külföldön.

SZENTELEKY-NAPOK SZIVÁCON. Tizenegyszer adóztunk Szenteleky Kornél, az író, a műfordító és irodalomszervező-szerkesztő emlékének, a róla elnevezett művelődési rendezvény keretében. A december 16-án Szivácon megtartott emlékünepség keretét Sáfrány Imre virágcsendéleteinek kiállítása, a hagyományos Szenteleky-díjak kiosztása, szakköri tanácskozás, író-olvasó találkozó és színházi bemutató képezte. A rendezvény központi eseménye a Szenteleky-napok Tanácsának díszülése volt, amelyen kiosztották a hagyományos díjakat. Ebben az elismerésben az idén az Újvidéki Rádió Iskolarádiója és Borbély János műfordító részesült. Bányai János, a bíráló bizottság elnöke megindoklásában többek között a következőket emelte ki a díjazottak munkájáról. „... 1954-ben indult az Iskolarádió műsora, elsődlegesen azzal a céllal, hogy pótolja az akkor még oly nagy mértékben hiányzó tanköny-

veket, mégpedig elsősorban a magyar nyelv és irodalom, valamint a történelem tárgyköréből. Kivételesen fontos szerepet töltött be akkor az Iskolarádió, és indulásának első pillanatától kezdve nagyszámú munkatársra támaszkodott, akik idejük és munkájuk nagy részét szentelték e feladat és szerep megvalósításának.

Az indulástól kezdve folyamatosan sugároz műsort az Iskolarádió. A nemzetiségi tankönyvkiadás fejlődésével párhuzamosan változik műsorainak szerepe és jellege, többé már nem kell vállalkoznia a hiányzó tankönyvek pótlására, hanem a meglévő tankönyvekre és programokra építheti a maga nemcsak ismeretterjesztő, hanem az iskolában szerzett tudást elmélyítő, kiszélesítő adásait, melyekben egyre nagyobb mértékben jutnak kifejezésre a rádiózás új és mindig megújuló közlésszervei is.

Tovább gazdagodnak az adások, ma már nemcsak a magyar nyelv és irodalom és nemcsak a történelem tárgyköréből sugároz műsort az Iskolarádió, hanem a szerbhorvát nyelv, a természettudomány, a zene, társadalomtudományok tárgyköréből is. Külön adásokat is szervez, mint a Beszélgetés az iskolapszichológussal vagy a Rádióegyetem műsorszámait. Aligha leher ebben a rövid indoklásban akár felsorolni is mindazokat a figyelmet érdemlő adásokat vagy adástípusokat, melyeket az Iskolarádió ezideig kidolgozott, arra azonban rá lehet mutatni, hogy az adások tárgyköreinek kiszélesítésével együtt járt az adások minőségi elmélyítése is.”

Borbély János műfordítói munkásságáról a zsüri elnöke a következőket mondta:

„Borbély János prózaíróként kezdte, s nem is akármilyen prózaíróként. Mégis a másokért egyedül magatartásformát vállalta. A műfordítás feladatát. És szenvedélyesen végzi ezt a

munkát, éppolyan szenvedélyesen, ahogyan mások novellát vagy regényt írnak. Mert a műfordításban éppen az alkotói önkifejezés sajátos, és természetesen egész embert igénylő változatát ismerte fel. Regény- és novella-fordításai éppen ezért egyenrangúak az eredetivel. Gondoljuk végig, 1961-ben Ranko Marinković *Kezek* című novellás kötetét fordítja, 1963-ban egy másik modern író, Antonije Isaković *Páfrány és tűz* című könyvét, de a következő évben már Mirko Božić *A kurlanok* című regényét, s erről joggal állíthatjuk, hogy újabb fordítás-irodalmunk bravúrja. Majd két klasszikus mű következik, Ivan Goran Kovačić novellás kötete és Ivo Čipiko *Pókhálóban* című regénye, hogy 1969-ben ismét a modern irodalom egyik legjelesebb alkotójának, Antun Šoljan-nak *Rövid kirándulás* című regényét fordítsa, 1973-ban pedig a mai szerb irodalom egyik legfontosabb regényét, Danilo Kiš *Fővenyóra* című művét ülteti át magyarra. 1976-ban Milivoj Matošec *A kumroveci gyermekevek* című regényét fordítja, ebben az évben, 1978-ban pedig Danilo Kiš oly sokat vitatott, de kétségtelenül értékes elbeszéléskötetét, a *Borisz Davidovics sírhelye* címűt. Sorra mind jelentős művek, a mai horvát és szerb irodalmak kiváló alkotásai. Azt mondhatnánk, egy ilyen impozáns fordítás-sorozatért érdemes volt áldozatot hozni, mégsem mondjuk, inkább azt hangoztatjuk, hogy Borbély János kivételes műgonddal végzett munkája és a munka eredményei a hazai magyar irodalom szerves részét képezik, mint minden más, eredetileg magyarul írt regény vagy elbeszélés.”

HATVANNÉGY BENEVEZÉS A STERILJA JÁTÉKOKRA. Impozáns számú benevezés érkezett a minden évben áprilisban Újvidéken megrendező országos színházi fesztiválra a

Szerija Játékokra. A legjobb hazai szövegekre készült seregszámra összesen 64 benevezés érkezett, ami arról tanúskodik, hogy színházaink mind nagyobb gonddal ápolják a hazai színházi irodalmat. Legtöbb benevezett előadással, összesen 15–15-tel Szerbia és Horvátország színházai szerepelnek; Vajdaság 11, Szlovénia 10, Bosznia-Hercegovina 7, Macedónia 4, Crna Gora és Kosovo autonóm tartomány pedig 1–1 darabot jelentett be.

A vajdasági színházak közül a Szabadkai Népszínház magyar társulata Miroslav Krleža *Út a paradicsomba* és Bosnyák István *Nehéz honfoglalás* című művével pályázott. Az előbbit Szabó István, az utóbbit pedig Varga István rendezte. Az Újvidéki Színház is egy Krleža-dramával és egy hazai magyar szerző színpadi művével kísérel meg első ízben eljutni az országos szemlére. Krležától az *Agóniát* játsszák Želimir Orešković rendezésében, a hazai magyar darab pedig a december utolsó napjaiban bemutatott Gion Nándor írta színpadi mű, az *Ezen az oldalon* című, melyet Radoslav Dorić állított színpadra. Az újvidéki Szerb Nemzeti Színház is jugoszláviai magyar szerzőt jelentett be: Deák Ferenc *Tor* című drámáját, valamint Jovan Sterija Popović vígjátékát, a *Fösvényt*. A vidéki színházak közül mind a három elsősorban Nušić-vígjátékkal kísérletezik. A zomboriak és a verseciek *A megboldogultat*, a zrenjanini színház pedig *A gyászoló családot* játssza. A már említettek kivül a zomboriak beneveztek még M. Sećerović *Andra és Ljubica*, a verseciek pedig M. Novaković *Kőpárna* című művét is. A szűkebb keretről a köztársasági és tartományi válogató bizottságok döntenek.

PECHÁN BÉLA FORUM KÉPZŐ-MŰVÉSZETI-DÍJAS. A művészi pá-

lyájának ötvenedik évfordulóját ünneplő Pechán Béla verbázi festőművész kapta az 1978. évi Forum Képzőművészeti-Díjat. Az életműért járó elismerést az Ács József, Deák Ferenc, Bela Duranci, Szombathy Bálint és Tolnai Ottó összetételű bíráló bizottság ítélte oda.

Pechán Béla kora gyermekéveitől foglalkozik festéssel. Kezdetben apja az ismert szecessziós festő Pechán József irányította, de hatással voltak rá az apa baráti köréhez tartozó festők is, elsősorban Egry József, Kernstok Károly és Nagy István. Kezdeti kísérletező éveiből realiztikus festményei a máig is jelentősek. Ezekből először 1928-ban készített önálló tárlatot. Az ötvenes évek elején felhagyott a realista gyakorlatával és az impresszionizmus, majd a kubizmus és a szürrealizmus irányába tesz kísérletet. Egy évtizeddel később kezdi meg máig véget nem érő sorozatát, a Quo vadis genus humanum? címűt, amelyben a bibliai mesék, a görög és római mitológia mára is vonatkoztatható eseményeivel foglalkozik. A bácskai síkság és a csatornapart görcsös fűzfái több évtizedes témái. Ez utóbbit elsősorban nagyszerű rajzokban örökíti meg.

KISS JULIANNA TÁRLATA. 1978. december 4-én nyílt meg Újvidéken a Vajdasági Képzőművészek Egyesületének képtárában Kiss Julianna szobrász kiállítása.

Kiss Julianna 1944-ben született; tanulmányait Újvidéken és Belgrádban végezte. Két évig Budapesten volt továbbképzésen. Eddig két önálló tárlata volt, és számos csoportkiállításon vett részt idehaza és külföldön. Több díjat nyert.

Újvidéki tárlatán tizennégy — 1975 és 1978 között készült — szobrárt látjuk: gipsz-, bronz- és terrakotta-mun-

kákat. Címük beszédes: két portrén kívül a pihenést variálja tizenkét szobrán. Mindegyik alkotása női alakot ábrázol; a női test puhaságát érzékelteti, a termékenységét fejezi ki formáival. Szobrai — a portrék kivételével — kis formátumúak, talán inkább vázlatnak kell őket tekinteni. A sima, nyugodt felületek, a tömeg hangsúlyozása, a pihenés, a nyugalom témája a művész mostani érdeklődéséről, élet-szemléletéről tesz tanúságot, és alkotói álláspontját szemlélteti.

ÚJABB FOLKLÓRSZEMINÁRIUM. November végén folklórszemináriumot szervezett Temerinben az újvidéki Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete. A tanácskozáson összesen öt beszámoló hangzott el, amelyekben zömmel a folklórkutatással foglalkozó pedagógusok számoltak be gyűjtéseik eredményeiről. Borús Rózsa a novembertől januárig tartó topolyai népszokásokról értekezett, Székely Mária a doroszlói lánytáncok két jellegzetes típusát dolgozta föl, Kovács Endre pedig ugyanennek a falunak hiedelemanyagába adott betekintést. Csorba Béla a Temerinben folyó néprajzi gyűjtőmunkát ismertette, Kónya Sándor pedig dolgozatában a Csóka és környékén végzett népdalgyűjtést ismertette.

A beszámólót követő vitáról értekezve dr. Matijevics Lajos egyetemi rendkívüli tanár a Magyar Szóban a következőket írja: „Valamennyien egyetértettek abban, hogy egyre jobban érzik hiányát egy központi jugoszláviai magyar archívumnak, amely ha nem is a teljes anyaggal, de legalább a forrásmunkák és a néprajzi adatok katalógusával, címével járulna hozzá a tudományosabb kutatómunkához, és könnyítené meg az érdeklődők tevékenységét.” A temerini találkozáson megegyeztek abban, hogy a jövő évi összefüggés egyik témája a

vajdasági temetők, a másik pedig a lótarthatás néprajza lenne.

A RUSZIN KULTÚRA HAGYOMÁNYAIROL. December elején két-napos tanácskozást tartottak Újvidéken a jugoszláviai ruszinok nyelvének és irodalmának állapotáról, fejlődési szakaszairól és lehetőségeiről. Juliján Tamás a jugoszláviai ruszin irodalom jelenéről, Gyura Latyák Mikola M. Kocsis nyelvész munkásságáról értekezett. Szó volt még a ruszin nyelv és kultúra helyzetéről a vajdasági oktatási rendszerben és a többnemzetiségű környezetben folyó nyelvhasználat feltevéleiről.

Még egy hír a jugoszláviai ruszinok művelődési életéből: kiosztották a háromévenként odaítélendő irodalmi díjakat. Az elmúlt időszak legjobb könyvéért járó díjat két szerző osztja: Gyura Papharhaji és Stefan Hudák. Az előbbi gyermekverseskötetével, az utóbbi pedig elbeszéléseinek válogatott kötetével érdemelte ki az elismerést. A Szvetlosc című ruszin irodalmi folyóirat az elmúlt évfolyam legértékesebb közleményéért járó díjat Juliján Tamás kapta.

VLAOVICS JÓZSEF NYERTE A MAGYAR SZÓ NOVELLA-PÁLYÁZATÁT. Lapzártakor tette közzé a Magyar Szó nemrég zárult novella-pályázatának eredményeit. A beérkezett több mint száz alkotás közül a Pap József, Vajda Gábor és Vukovics Géza összetételű bíráló bizottság díjra érdemesnek Vlaovics József *Hazamenni*, Tolnai Ortó *Kittenberger közeplő uja* és Dudás Károly *Varnyú István megtérése* című novelláját tartotta. A díjakat ebben a sorrendben osztották ki. A Majtényi Mihályról elnevezett irodalmi pályázat díjazott illetve megvásárolt munkáit a Magyar Szó újról számától kezdve rendszeresen közli.

KRITIKAI SZEMLE

K ö n y v e k

Bányai János: Ladik Kati meséi 110

Beretka Ferenc: A város nagybácsija (*Milisa V Savić*: Ujak naše varoši) 112

Thomka Beáta: Sakktábla — csak két figurával? (*Dobai Péter*: Sakktábla, két figurával) 117

Vajda Zsuzsa: „Szív szerette, szem megverte...” (*Polner Zoltán*: Föld szülte fáját) 119

S z í n h á z

Gerold László: Beszélgetések a színházról (Kuliszák nélkül. Mé-
száros Tamás interjúi) 121

K é p z ő m ű v é s z e t

Szombathy Bálint: Két kiállítás kudarca 125

KRÓNIKA

Bordás Győző: Tudományos akadémiát létesít Vajdaság; Harminc-öt ország legjobb filmjei; Szenteleky-napok Szivácon; Újabb folklórszeminárium; Hatvannégy benevezés a Sterija Játékok-ra; Pechán Béla Forum Képzőművészeti-díjas; A ruszin kultúra hagyományairól; Vlaovics József nyerte a *Magyar Szó* novellapályázatát 128

Tomán László: Jugoszláv írók művei külföldön; Kiss Julianna tár-
lata 131

A 7. oldalon Maurits Ferenc szövegrajza

HÍD — irodalmi művészeti és társadalomtudományi folyóirat. — 1979. január — Kiadja a Forum Lap- és Könyvkiadó Vállalat. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić utca 1., tel.: 021/22-144, 51-es mellék. — Szerkesztőségi fogadóórák: mindennap 10-től 12 óráig. — Kéziratokat nem őrziünk meg és nem küldünk vissza. — Előfizethető a 65700-603-6142-es folyószámlára; előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. — Előfizetési díj belföldön egy évre 100, fél évre 50, egyes szám ára 10, kettős szám ára 20 dinár, külföldre egy évre 200, fél évre 100 dinár; külföldön egy évre 12 dollár, fél évre 6 dollár. Diákok és egyetemisták csoportos előfizetése egy évre 50 dinár. — Készült a Forum nyomdájában Újvidéken.